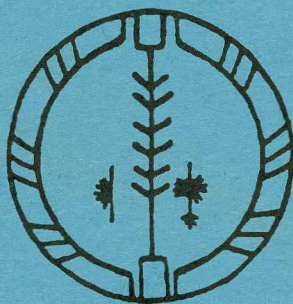

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

15.

Domokos Johanna

A számi költészet fordíthatóságáról

BUDAPEST, 2000

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata
Megjelenik füzetenként

*

Felelős szerkesztők:

DOMOKOS PÉTER és KLIMA LÁSZLÓ

*

Készült a KEL-PRINT nyomdában

Felelős vezető: KELPIN LÁSZLÓ

*

Megrendelhető:

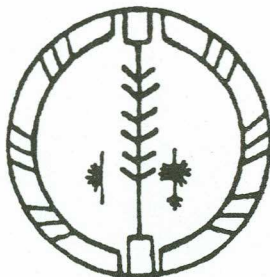
ELTE Finnugor Tanszék
1052 Budapest, Piarista köz 1.

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

15.

Domokos Johanna

A számi költészet fordíthatóságáról

BUDAPEST, 2000

*

ISSN 1219-9249

ISBN 963 463 459 1

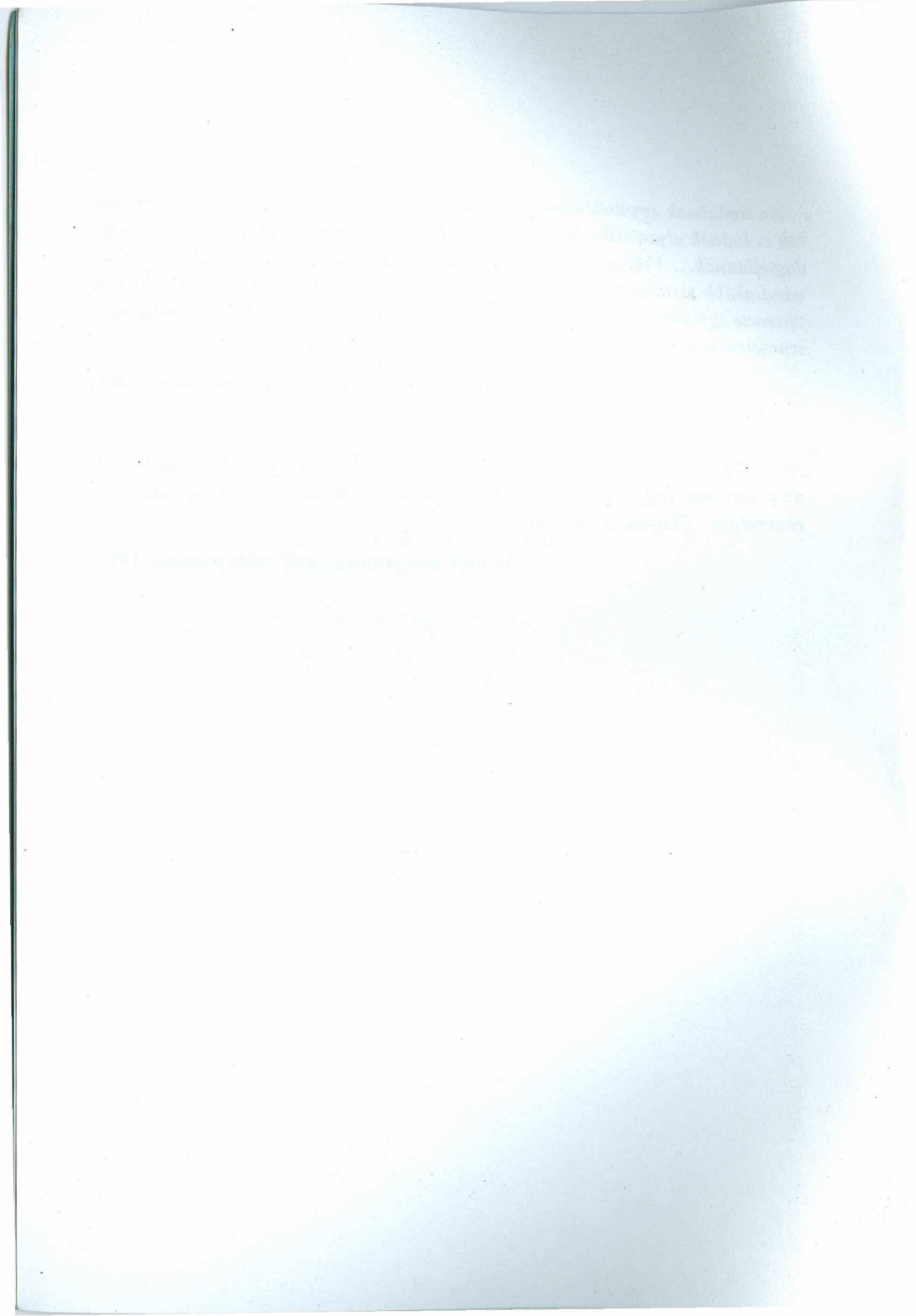
*

„...Az irodalmak együttélésében nincsenek kis és nagy nemzetek, vagyis: a legkisebbek is tudnak olyan ritka kincseket felmutatni, amelyekkel a nagy nemzetek is gazdagodhatnak... Világirodalmi tudásunknak ezek a hiányai annak az elterjedt és mindinkább tarthatatlan tévhitnek következményei, amely szerint a világirodalom története egyenlő lenne az európai irodalom történetével. E hiányok és tévhitek megszüntetése is a műfordítókra váró súlyos feladat...”

Képes Géza (*Korszakváltás és műfordítás*, 1958)

„Az irodalmi mű szava saját anyanyelvében tovább él, ám a legnagyobb fordításra is az a sors vár, hogy nyelve növekedése folyamatába beépüljön, s az új szakaszban elmerüljön.” (Tandori Dezső fordítása)

Walter Benjamin (*A műfordító feladata*, 1921)

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
I. A SZÁMI KÖLTÉSZET KONTEXTUSAI	9
1.0 Bevezetés	9
1.1 A számi költészet történelmi kontextusa	9
1.2 A számi költészet kulturális kontextusa	15
1.2.1 A számi népköltészet és irodalom viszonya	16
1.3 A számi költészet irodalmi kontextusa	22
1.3.1 A számi irodalom első korszaka	22
1.3.2 A számi irodalom második korszaka: az 1970–80-as évek	24
1.3.3 A számi irodalom harmadik korszaka: az 1990-es évek	28
1.4 Összegzés	30
II. A FORDÍTÁS SZEMIOTIKAI ELEMZÉSE	34
2.0 Bevezetés	34
2.1 A fordítás szemiotikai megközelítései	35
2.2 A fordítás elementáris szintje	36
2.2.1 A jelölt szöveg	36
2.2.2 A jelölő szöveg	37
2.2.3 Az értelmezett szöveg	38
2.2.4 Példa	39
2.3 A fordítás narratív szintje	41
2.3.1 A kiinduló izotóp (I/1) és az értelmezett kiinduló izotóp (I/2)	41
2.3.2 A célizotóp (I/3)	41
2.3.3 Az értelmezett célizotóp (I/4)	42
2.3.4 Az izotópok egymás közötti viszonya	42
2.3.5 Példa: Anders Fjellner epikus verseinek magyar fordításai	45
2.4 A fordítás diszkurzusszintje	49
2.4.1 A helyzeti, kulturális, intertextuális és intratextuális kontextusok	49
2.4.2 Kontextusok és izotópok	49
2.4.3 Példa: Isak Saba <i>Sámi sogá lávllá</i> című versének kontextusai	51
2.5 Összegzés	52

III. EGY SZÁMI VERS ÉS MAGYAR FORDÍTÁSÁNAK TEXTUÁLIS ELEMZÉSE	54
3.0 Bevezetés.....	54
3.1 A kiinduló izotópról.....	55
3.2 A jelölt szöveg.....	56
3.3 A jelölő szöveg.....	62
3.4. A fordítás mint átváltási műveletek sorozata.....	67
3.4.1 Kötőszavak, nyomatékosító partikulák, felkiáltó szavak.....	68
3.4.2 Rajzolni.....	70
3.4.3 Magam.....	70
3.4.4 Kép.....	72
3.4.5 Névelők.....	73
3.4.6 Alliterációk.....	74
3.4.7 Reáliák.....	75
3.4.8 Madarak.....	76
3.4.9 Konnotációk.....	77
3.4.10 Előadás.....	78
3.5. Összefoglalás.....	79
3.5.1 Lexikai átváltások.....	79
3.5.2 Grammatikai átváltások.....	80
RESUMÉ	82
ÖSSZESÍTETT BIBLIOGRÁFIA	85
Tanulmányok.....	85
Népköltészeti és szépirodalmi művek.....	91
Fordítók szerint.....	92

ELŐSZÓ

A számi költészet a számos lapp nyelv, a dinamikus történelmi múlt, a sajátos kulturális hagyományok meghatározottságai által a világirodalom izgalmas, egzotikus polifon jelensége. A számi, azaz a lapp költésze-tről eddig készült tanulmányok a fordíthatóság, fordítottság kérdéseit csupán röviden érintik. Mindez nem véletlen-szerű, mivel a számi költésze-tről meglehetősen kevés elemző tanulmány készült, jóllehet ez elengedhetetlen feltétel a műfordításokról szóló diszkurzus létrejötté-hez. A számi költészet kontextusainak ismereté-re, azoknak a célnyelvi szöveg kon-textusaival való összevetésére különösen nagy szükségünk van a fordítás jelentés-meghatározó folyamatainak értéséhez. E tanulmány első fejezete éppen ezért a számi költészet történelmi, kulturális és textuális kontextusaival foglalkozik, melyet végül fordítástörténeti korszakolás követ (lásd 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 alfejezetek).

A számi lírának a fordítási folyamat szerinti mérlegelése általános fordításe-lméleti kérdések boncolgatásához vezet. A kérdések megválaszolását szemiotikai módszerek segítségével kerestem e tanulmány második fejezetében. A szemiotikán belül ahhoz a hagyományhoz csatlakozom, mely a szemiózist, azaz a jel- és jelentés-teremtő folyamatot kívánja vizsgálni, szemben azzal a hagyománnyal, mely kutatási tárgyául a jelek vizsgálatát választja. A fordítás és szemiotika eddig egymást kevés-bé termékenyen érintő területek, különösen azért, mert a fordítást nem önmagán belüli jelezési folyamataiból próbálták megérteni, hanem bizonyos szemiotikai elméletekből (lásd 2.1 alfejezet). Az itt felállított rendszer elhatárolja a fordítási folyamaton belül az elementáris, a narratív és a diszkurzusszintet (lásd 2.2, 2.3, 2.4 alfejezetek). E szintek gyakorlati szemléltetése a számi költészet jelentősebb költé-zettörténeti momentumainak fordításközpontú elemzése által történik. Olaus Sirma 1673-as verseinek, Anders Fjellner 1876-ban közölt epikus költeményeinek fordításai mellett sor kerül Isak Saba 1906-os hazafias versének, a számik mai nemzeti himnuszának kontextusszempon-tú megvilágítására, majd pedig Nils-Aslak Valkeapää kortárs költő egyik versének fordításbeli izotópjait vizsgálom meg. Bár nem törekszem teljes fordítási korpuszok áttekintésére, a magyar, finn, norvég, angol, német nyelvű példákon keresztül kissé bepillantunk a számi költészet nem-zetközi fogadtatásába.

A jelen tanulmány harmadik fejezetében elemzett számi vers és annak magyar, finn és norvég fordításai lehetőséget nyújtanak a javasolt fordítási terminológia

alkalmazására, valamint a fordítás mint lexikai és grammatikai átváltási műveletek sorozatának a bemutatására. A lexikai (a jelentés szűkítése, bővítése, összevonása, felbontása, kihagyása, betoldása, áthelyezése, felcserélése, teljes átalakítás, kompenzálás) és a grammatikai (konkretizálás és generalizálás, felbontás és összevonás, kihagyás és betoldás, áthelyezés, csere) átváltásokat nemcsak az alkalmi előfordulások, hanem azok inter- és intratextuális kontextusainak vetületében is megvizsgálom.

Fordításelemzéseink kimutatják a számi költészet legfontosabb jellemzőit. Ezeknek a jellegzetességeknek az átültetésekor a fordítónak segítségül kell hívnia saját nyelve népköltészetének és költészetének ismert vonásait, ugyanakkor meg kell hagynia azt a különbséget is, ami a kiinduló és a célnyelvi költészet között van. Az 1980-as évek elején a magyar fordítások és tanulmányok minőségileg és mennyiségileg élen jártak a lapp költészet különböző nyelvű fordításai és értékelései között. Jelenleg azonban a norvég, finn fordítások száma többszörösen meghaladja a magyar fordításokét. Az utóbbi években jelentkező fiatal műfordítók, kutatók viszont lehetőséget mutatnak a felzárkózásra.

Munkám során különös segítséget nyújtottak tanárain: FRIED ISTVÁN, MIKOLA TIBOR, PEKKA SAMMALLAHTI, DOMOKOS PÉTER, ALBERT SÁNDOR, JEAN-MICHEL FILIPPI, EERO TARASTI, ROLAND POSNER, akiknek ezúttal köszönetet szeretnék mondani. KERESZTES LÁSZLÓ, SONJA TIRKKONEN-CONDIT, HANS-MARTIN GÄRTNER, GEREVICH-KOPTEFF ÉVA szakmai útmutatásaiért, TILLINGER GÁBOR javaslataiért hálás vagyok. Köszönöm férjem, MARCUS KRACHT és szüleim által nyújtott lelki támaszt, amely nagy segítséget jelentett munkám megírásában.

Berlin/Budapest, 1998/2000

A szerző

I.

A SZÁMI KÖLTÉSZET KONTEXTUSAI

„Svéd oldalon svédek lappjai voltunk
Norvég oldalon norvégok lappjai
más-más nevekkal és betűkkel
mindkét országban
némelyek egyikben sem”

Nils-Aslak Valkeapää

1.0 BEVEZETÉS

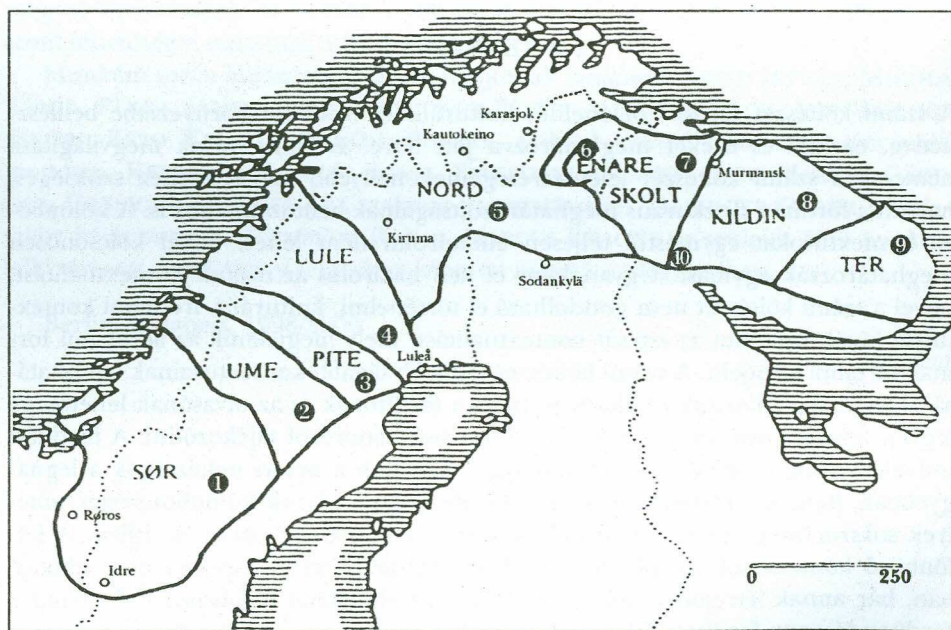
A számi költészet sajátos történelmi, kulturális és irodalmi környezetbe beilleszkedve, ezektől és ezeket meghatározva jött létre. E kontextusok megvilágítása nemcsak a számi költészet jelentésrétegeinek mélyebb megértéséhez szükséges, hanem a fordítási diszkurzus meghatározottságainak bemutatásához is. A különböző kontextusokat egymástól teljesen elhatárolni nem lehet, mivel kölcsönösen meghatározzák egymást. Ugyanakkor el kell határolni az *implicit* kontextualitást, mivel a számi költészet nem gondolható el történelmi, kulturális, irodalmi kontextuson kívül, valamint az *explicit* kontextualitást, mely megjelenik az adott mű formai, tartalmi szintjein. A számi költészet szűkebb-tágabb kontextusainak bemutatásával azért foglalkozunk részletesen, hogy a fordítónak és az olvasónak lehetősége legyen a fordítandó vagy a már lefordított mű háttéréről tájékozódni. A fordítási művelet során a tapasztalat azt mutatja, hogy nem a nyelvi nehézségek a legnagyobbak, hanem a történelmi, kulturális, irodalmi hátterek különbözőségei, amelyek sokszor megoldhatatlan problémákat tárnak elénk (ALBERT S. 1994). A különböző kontextusoknak csupán töredéke textualizálódhat egy-egy lírai alkotásban, bár annak létrejöttét számos kontextuális előfeltétel befolyásolja. Emellett a fordítandó vagy fordított alkotást önmagából, immanens valóságából is szükséges értelmezni egy generatív fordítási folyamat létrehozásához, átéléséhez.

1.1 A SZÁMI KÖLTÉSZET TÖRTÉNELMI KONTEXTUSA

A számi költészet történelmi meghatározottságai szorosan kapcsolódnak annak a közösségnek a létfeltételeihez, amelyben létrejött. Ezért az alábbiakban a lappok

történelmi keretének bemutatása következik. A *lapp* elnevezés szinonimájaként használom a *számit*, mivel – a számi kultúrával ellentétben – a magyarban a *lapp* népnévhez nem kapcsolódik negatív konnotáció. Ráadásul a magyar olvasókönöség számára a *lapp* elnevezés ismertebb.

A számik Oroszország, Finnország, Norvégia és Svédország északi peremvidékein élnek mint őshonos, gyarmatosított nép. Ugyanakkor nyelvjárási (bizonyos nézetek szerint nyelvi),¹ valamint kulturális különbségek szerint tíz kisebb vagy három nagyobb részre lehetne osztani őket. E tanulmányban az utóbbi felosztást vesszük figyelembe, és Hajdú Péter elnevezéseit követve keleti, nyugati és déli számikra, számi nyelvekre fogunk hivatkozni. A szakirodalomban gyakori a nyugati csoport északi vagy középső csoportként való megnevezése. A hármas felosztás viszont nem esik egybe az országhatárok szerinti felosztással, mint ahogy a mellékelt térkép is mutatja (NICKUL, K. 1970):

1. ábra. A számi nyelvjárások

déli számi = ① déli *lapp*, ② *umei lapp*

nyugati v. közép számi = ③ *pítei lapp*, ④ *lulei lapp*, ⑤ *norvég lapp*,

keleti számi = ⑥ *inari lapp*, ⑦ *kolтта lapp*, ⑧ *kildini lapp*, ⑨ *turjalai vagy ter lapp*, ⑩ *akkalai vagy babinoi lapp*

¹ Vö. SAMMALLAHTI, P. *Saami/Saamic* kategóriáit, 1998a, p. 43–96., továbbá 1998b.

A tízes felosztás² különösen nyelvi, nyelvjárási vizsgálat esetén szükséges, a domborzat szerinti felosztás – mint erdei, hegyi vagy tundrai és tengeri számik – szociológiai szempontból hasznos (NICKUL, K. 1970). Politikai szempontból hátrányos lenne a lappok számára, ha több nyelvről és ezáltal több népről beszélénk. Ennek az is ellené szól, hogy a különböző számi közösségek között szoros identitásbeli kapcsolat van. Nyelvészeti szempontból viszont könnyen lehet több nyelv mellett érvelni, hiszen a különbségek olyan nagyok, hogy megértésbeli problémát okoznak. A kolтта lapp és norvég lapp között például jelentősebb a különbség, mint a spanyol és francia nyelv között. Egyes nyelveken belül pedig még nyelvjárások is találhatóak, de a különböző nyelveket, nyelvjárásokat beszélők száma nagyon alacsony (pár tíz és pár ezer között mozog).

A számik jelenlegi lélekszáma 70-100 ezer között van. E szám azért is hozzávetőleges, mert a különböző országokban másként határozzák meg a számiság kritériumát. Finnországban lélekszámuk 5-6000 között van, Oroszországban 2000 körül, Norvégiában 50-60 ezer, Svédországban 15-20 ezer körül. Néhányan kivándoroltak Amerikába, jelentősebb aktív csoportjuk él Kanadában. Pekka SAMMALAHTI 1998-as adata szerint a számit beszélő lappok létszáma 20 ezer körül mozog (1998b).

A legkorábbi történeti forrásokban *skriithiphinnoi* (Procopius művében, 550 körül), másutt *finni* (Saxo Grammaticus művében, 1200 körül) néven említik őket, a XIII-XIV. századtól pedig *lapp*, *lop*, *lopar* néven (például Olaus Magnus).³ Önnevezésük azonban *számi* (*sápmi*, *sápmelaš* saját nyelvükön), a *lapp* külső elnevezésnek, mint említettük, a számik számára negatív a felhangja.

A történelem során a számik az elnyomás svéd, dán, norvég, orosz, sőt finn változataitól szenvedtek. Ezeknek számottevő kihatása van még napjainkig is.⁴ Akad olyan XVIII. századi adat is, mely szerint a kautokeinoi számiknak nemcsak a Dán–norvég és a Svéd–finn Királyságok számára kellett adót fizetniük, hanem az orosz cár adószedőinek is. A számik történelmének három jelentős fordulópontja volt. Az első a múlt század közepén, 1852-ben, mikor a kautokeinoi lakosság fellázadt a helybéli zsidó kereskedő és az annak védelmére kelő rendőrrel szemben. Ennek azonban néhány tíz résztvevője volt csak, mivel a lappok kis csoportokra tagolódtak az általuk lakott nagy területen nomád életmódjukból eredő szükség miatt. Az akkori norvég hatóság mégis nyolc résztvevőt halálra ítélt, majd később életfogytiglani börtönbüntetésre módosította döntését. Az ítéletnek azonban sokkal nagyobb kihatása volt az akkori lapp közösség hétköznapijaira. Lezárták a határokat, emiatt nem lehetett a réneket szabadon legeltetni. A lappok emlékezetében ez az esemény a mai napig mélyen él, valamiféle „tabu”-fogalomként. Ez különösen a

² Lásd térképpel együtt KORHONEN, M. 1980.

³ Lásd HAJDÚ P. 1978, p. 334–343.

⁴ A világháborúk alatti áttelepítésekről lásd VELI-PEKKA LEHTOLA 1994-ben írott monográfiáját.

saját pacifista lelkületüknek hangsúlyozásakor jelent elbizonytalanodást. Véleményem szerint alaptalanul. A másik jelentős fordulat az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején történt, amikor a számi közösség bátran kiállt az Alajoki (Altael) folyókra tervezett, majd minden helyi és nemzetközi tüntetést figyelmen kívül hagyva felépített gátak ellen. E fordulat a halászó lappok hagyományos létfeltételeinek megszűnését eredményezte, valamint a természetes fauna lerombolását. A számi értelmiség erős ellenállást tanúsított, különösen publicisztikai tevékenységével. Ez a folyamat minden negatív hatás ellenére megerősítette a számik öntudatát és nemzetközi kapcsolatait. Először alakult ki szervezett írói mozgalom (a ČSV, melyről a későbbiekben szólunk), és egyre határozottabban léptek fel a hatóságok ellen intézményes kereteik elismertetése végett. A harmadik fordulat ez előbbieket követő kezdeményeként is értelmezhető. A számik egyre tudatosabban és hatékonyabban szerepeltek nemzetközi és helybéli politikai fórumokon saját nyelvükhöz, kultúrájukhoz, sőt területükhöz való jogukat hangoztatva. Az eddig lenézett kisebbségből így egyfajta félelmetes kisebbség lett. Jelenleg norvégiai és finnországi jogi feltételeik elméletileg kedvezőek a lapp közösség számára, kevésbé azok Svédországban és Oroszországban.

A számik még nem rendelkeznek területi autonómiával, bár történetileg és jogilag is őket illeti meg az általuk lakott terület (KORPIJAAKKO, K. 1989). Ebből a szempontból is hasonló a helyzetük, mint az arktikus népeké, tágabb összefüggésben a természeti népeké, melyek kisebbségként élnek gyarmatosított területeiken nyelvi, kulturális kihalás veszélyével fenyegetve (TONSTAD, P. L. 1988). A természeti népek sorsával való párhuzammal a kolonialista és posztkolonialista tapasztalatok kerülnek előtérbe. Ennek vonzatai közül Vuokko Hirvonen 1999-es könyvében kiemeli, hogy a hódítók meghatározták, a gyarmatosított népnek milyen történelem (ne) íródjék. Itt említi meg Hirvonen az idegen kutatókat, akik gyűjtéseik nézőpontjaival meghatározták, milyen adatok kerüljenek feljegyzésre, *melyik kategóriába tartozzék a megalázott nép története*. A *lappológia* fogalomnak az Edward Said által használt *orientalizmus* összetett terminussal való hasonlatát Hirvonen abban látja, hogy mindkét esetben a vizsgálat tárgyává választott terület uralom alá vétele, újrastrukturálása, meghatározása játszott fontos szerepet, és úgy tekinti, hogy a számik esetében még nem lehet beszélni posztkolonialista korszakról, mivel a kolonialista módszerek továbbra is hatályban vannak. A számik még mindig nem szabadultak fel a közép-marginália dichotónómiából, valamint a politikai és kulturális etnocentrizmus uralma alól, melyet az illető országok a számikkal szemben gyakorolnak.

Nyelve szerint a számi az uráli nyelvcsaládba tartozik, ahová a magyar nyelven kívül a finn, észt, mordvin, cseremisiz, votják, komi, manysi, hanti és a szamojéd nyelveket sorolják. A számik nyelve az államilag elfogadott hivatalos nyelvektől nagyon eltér. Kivétel természetesen a finn, mely történetileg legközelebb áll a számihoz.⁵ A számi nyelvet néhány éve ismerte el hivatalosnak a finn és norvég

hatóság, a svéd és az orosz még nem. Kulturális autonómiát csak a Norvégiában élő számik élveznek. Norvégia az egyetlen skandináv állam, mely 1992-ben elismerte a természeti népeket érintő 169-es ILO⁶ törvénytervezetet. Az 1993-as évet az ENSZ a természeti népek évének nyilvánította, 1995-ben pedig újabb kiadványt bocsátott közre a természeti népek jogaira vonatkozóan.⁷ A négy országban élő számik érdekeit képviselő, 1956-ban alapított *Sámiráddi* (Számi Tanács)⁸ NGO⁹ minőséggel rendelkezik az ENSZ-ben, és tagja az 1975-ben megalakult *Természeti Népek Világtanácsának*¹⁰ és az 1982-től működő ENSZ *Human Rights Centre* természeti népek csoportjának. Ezen, elsősorban politikai téren tevékeny szervezetek mellett 1932-től működik a Helsinkiben alapított *Sámi Čuvgehussearvi* (Számi Művelődési Társaság), 1973-tól a kautokeinoi *Sámi Instituhtta* (Számi Intézet), majd az 1980-as évektől a *Sámi Geillaráddi* (Számi Nyelvi Tanács) és a *Sámi Oahpahusráddi* (Számi Oktatási Tanács), melyek tankönyvek kiadásában, nyelvújítási és oktatásszervezési kérdésekben a legkompetensebb fórumok. 1988-ban Kautokeino adott otthont a számi főiskolának, ahol tanítói és tanári képzés folyik a rénszarvastenyésztés és a hagyományos számi kézművesség oktatásával együtt.¹¹

A számi költészet szemantikai terében fontos szerepet játszik a történelmi helyzetből adódó szimbolizáció. Ennek két fontos vetülete van. Az egyik a múlt és jelen közti hasonlóság és különbség hangsúlyozása, hiszen a múlt jelenti egyben a hagyományos szabad nomád életmódot, de a jelenbeli elnyomottság is visszhangzik benne. A másik a mi és a mások közötti oppozíció gyakori előfordulása, melyet a számi olvasó saját helyzetének megfelelően mindig tud(ott) értelmezni. A történelmi háttér különösen fontos szerepet kapott a második irodalmi korszak szerzőinél, akikről az alábbiakban fogunk részletesen szólni. Ezen szerzők műveinek fordítása gyakran igényel magyarázatot a nem számi olvasó számára, ha fontosnak tartjuk az eredeti mű történelmi légkörének érzékeltetését. Ezért játszanak olyan nagy szerepet a fordítói, szerkesztői előszavak, lábjegyzetek a számi fordítások kíséretében. Ha ezek olykor elmaradnak, a fordítás lényegi elemet hagy el, mint

⁵ A számi nyelv(járások) grammatikájával foglalkozik LAKÓ GY., 1988. Az eddigi legrészletesebb számi nyelvtan norvégul jelent meg: NICKEL, K. P. 1990. Pekka Sammallahti és Hans-Hermann Bartens számi nyelvtanról készített cikkei a legújabb nyelvészeti irányzatok nézőpontjainak beépítéséről tanúskodnak. Eredményesen használható nyelvkönyv a norvég, finn és svéd magyarázó nyelveken megjelent, hangkizettával ellátott *Davvin* I–IV.

⁶ International Labour Organization

⁷ *Draft International Declaration of the Rights of the Indigenous Peoples*

⁸ Az oroszországi lappok 1992-ben csatlakozhattak e szervezethez.

⁹ Non-governmental Organization

¹⁰ World Council of Indigenous Peoples

¹¹ A rénszarvastenyésztés és a számi kézművesség jogainak fenntartása céljából alakult 1948-ban Norvégiában a *Norgga Boazodoallosápmelaččaid Riekkasearvi* (Norvég Rénszarvastenyésztők Szervezete) és 1975-ben Finnországban a *Sápmelaš Duodjárat r. y.* (Számi Kézművesek Csoportja). Lásd ODD MATHIS HAETTA 1992.

ahogyan ez történt Anders Guttormsen *ČSV-Busstávat* (Betük) című versével Bede Anna fordításában (1983, 212). A ČSV egy számi jelmondat szavai kezdőbetűinek rövidítéséből jön létre, melynek pontos jelentése van: *Čiegus Sápmelaš Vuoigŋa*, azaz 'titkos számi lélek', magyar megfelelője a *Talpra, magyar!* jelmondat. A magyar versfordításban azonban teljesen meglepően jelenik meg a Cs, Sz és V betűkre való utalás, mivel a versből nem érthető, miért épp ezekre esett a választás.

A számik kisebbségi helyzetükből kifolyólag az etnicitás-identitás külső és belső meghatározottságainak kereszttüzeiben állnak. Hogyan próbálták felszámolni a gyarmatosító hatalmak a számik kultúráját? Ki az igazi számi, és milyen módon fejeződik ez ki? Figyelembe veszik-e az egyén saját igényeit a közösségben? Hogyan változnak a társadalmi elvárások és a személyes igények? Mindezek fontos problémái a számi költészetnek. Sokatmondóak már a következő verssorok is Inga Ravna Eirától: *Nem úgy élek / nincs oly házam / nem vadászom. / Számi vagyok-e? // Mégis / számi a vágyam / számi a gondolatom / számi a lelkem / nyelvem számi.*, Aagot Vinterbo-Hohrtól: *nagyapák / ezernyolcszázkilencvenötben születtek / nagyanya ezerkilenszáztizennyolcban / szülők ezerkilencszáznegyvenben // anyanyelv / betiltva négy nemzedéken át // törvény szerint: / ő nem számi.*, vagy Rauni Magga Lukkaritól: *meg akartam javulni / hozzájuk hasonlónak válni / kárhóztattam magam / szegyenkeztem / búslakodtam / miért nem születtem / finn anyának gyermekeként / Titokban imádkoztam / hogy egyik napon én is / olyan jó lehetek mint ők / és egy reggelen arra a csodálatos / civilizált életre ébredtek / melyet ők olyan büszkén éltek.**

Ügyelni kell viszont a harmadik irodalmi korszak műveinek értelmezésére, mivel a számi és egyéb közösségek közötti ellentéthez szokott/szoktatott olvasó megfelelkezhet arról a fontos, újabban megjelenő nézőpontról, mely ezen oppozíció magán a számi közönségen belül állítja fel.¹² Természetesen a történelmi kontextus megértését segíti, hogyha azonos történelmi múlttal vagy politikai jelennel rendelkező nép nyelvén jelenik meg egy számi mű. Ezzel is magyarázható, hogy miért értek el olyan nagy sikert a természeti népek irodalmi műveinek egymás nyelvén megjelenő fordításai, valamint miért jelentenek oly nagy ihletettségi forrást az egymáshoz tett látogatások.¹³

Itt említhetjük meg a helységnevek fordításának egy érdekes vetületét. Az utóbbi két-három év fordításaiban a helységnevek gyakrabban jelennek meg saját számi alakjukkal, vagy több formában, míg korábban többségükben az illető állam hivatalos nyelvén említődtek a fordított szövegben. Így például nem *Guovdageaidnu*, hanem *Kautokeino/Koutakeino*, nem *Deatnu* folyó, hanem *Tana/Teno*, nem *Ohcejohka*, hanem *Utsjoki*, nem *Lujávri*, hanem *Lovozero*. Az előbbire példa az 1996-ban angolul megjelent antológia: *In the Shadow of the Midnight Sun*, az utóbbira a

* Saját fordításaim esetében a fordító nevét nem tüntetem fel.

¹² Lásd Kirstti Palto *Beštoriin* című verseskötetét.

¹³ Lásd Nils-Aslak Valkeapää harmadik verseskötetét, vagy Marry A. Somby 1994-es verseskötetét.

kiadási événél pár évvel korábban elkészült lapp fordítások a *The Great Bear* antológiából. Olyan esetben, amikor kétnyelvű a közölt anyag, ez nem jelent problémát, mint például a *Skábmatalak / Tuulia kaamoksessa* lapp–finn antológiában. Ezen a téren azt mondhatjuk, hogy a magyar fordítások elől jártak, hiszen a már 1983-ban kiadott magyar nyelvű költészeti antológia különös figyelmet fordított a helységnevek többnyelvűségére.

A fordítók abban a helyzetben, amikor a szövegben használt helység- vagy egyéb földrajzi elnevezés nem közismert, kétféleképpen próbálkoztak a feladattal megbirkózni: a tulajdonnévben szereplő domborzati forma nevét lefordították, vagy a számi alak után megjelent az általános földrajzi kategória neve is, például *Gáiggavuonat – Gáiga-fjordok*, vagy *Geallojávrrri – Geallojávrii tó* (BEDE A. 1983, 159). Ez utóbbi megoldást pontosabbnak lehet minősíteni, és a forrásnyelvi olvasó értéséhez közelebb áll (például furának találunk Hódmezővásárhely nevét Hodmezovasarplace-, vagy Hodmezomarketplace-, netán Hodfieldmarketplace-ként viszontlátnunk egy angol nyelvű szövegben).

A helységnevfordításoknak van egy másik vetülete is, a beszélő nevek fordítása, ahol mind a lefordítással, mind a le nem fordítással is elveszítünk valamit a név jelentésrétegeiből. Mindkét esetben a lábjegyzet bizonyul kedvező megoldásnak.

1.2 A SZÁMI KÖLTÉSZET KULTURÁLIS KONTEXTUSA

A lapp költészet kulturális kontextusának bemutatása során a költészet–irodalom–művészet táguló körein keresztül kell haladnunk. A számiak esetében egészen a XX. század első évtizedéig a szóbeli kultúra egyértelmű dominanciájáról beszélhetünk az írottal szemben (FERNANDEZ, J. M. M. 1987). Ennek egyik fő oka a számi irodalom viszonylag kései, azaz e századi indulása, amely kapcsolatban áll az írás-olvasás képességének elterjedésével, az anyanyelvű iskolák létrehozásával, nem utolsósorban a nép kisebbségi helyzetével, nomád életmódjával, területi elhelyezkedéséhez viszonyított alacsony lélekszámával. A számi kultúrának legalább négy összetevőjét kell megkülönböztetni: elsősorban és leghangsúlyosabban számiságát, nyelvi szempontból finnugorságát, areális szempontból skandinávságát, politikai szempontból természetiségét (DOMOKOS J. 1995; *Essays on Indigenitude...* 1996). Ugyanakkor a számi kultúra évszázadunk egyik legradikálisabban változó európai kultúrája, mely művelői öntudatossága miatt számos archaikus jellegzetességet őriz (*Sami culture in a New Era* 1997). Valószínű, hogy ezen összetettsége kelti fel a kutatók érdeklődését. Egy humoros-ironikus számi mondás szerint egy család öttagú: anya, apa, két gyerek és egy kutató.

NILS-ASLAK VALKEAPÄÄ egyik esszéjében (1984) így jellemzi a számi kultúra és művészet viszonyát: „A számi kultúrában soha nem volt »művészet«. És »művészek« sem.

Csak az elmúlt években – a nyugati típusú kultúra behatolásával – a természettől való elidegenedés következtében jelent meg ez a megkülönböztetés. Alapjában a számiknak minden élet volt: az élet pedig része a természetnek. Az, ami a nyugati kultúrfilozófia szerint művészetnek minősül a számi kultúrából, a számik életfelfogásában másként értelmeződik.”

Intézményes keretek viszonylag későn jöttek létre. 1979-ben alakult meg a *Sámi Dáiddačehpiid Searvi* (Számi Képzőművészek Szervezete), valamint a *Sámi Girječálliid Searvi* (Számi Írószövetség), 1980-ban a *Sámi Teatherbargiid Searvi* (Számi Színészek Szervezete), 1982-ben pedig a *Sámi Musihkkariid Searvi* (Számi Zenészek Szervezete). A színházi amatőr csoportok tevékenysége kedvezően befolyásolta a számi filmművészet megszületését. Hivatalos számi nemzeti színház Kautokeino-ban működik *Beaivvaš Sámi Teathtter* (Nap Számi Színház) néven, amatőr csoportként Finnországban a *Rávgoš*, Svédországban a *Dálvádis*. NILS GAUP számi történeti filmje,¹⁴ valamint PAUL-ANDERS SIMMA (sz. 1956) termékeny rendezői tevékenysége¹⁵ nemzetközi visszhangra tett szert. Számi rádiók naponta többféle számi nyelven sugároznak néhány órányi adást Karasjokiból, Kautokeino-ból és Ivaloból (LINKJOLEN, H. 1995; LEHTOLA, V-P. 1995, 1997) Az utóbbi években számi nyelvű televíziós adással is kísérleteztek.

A számi irodalom létrejötté annak az összetett folyamatnak a része, mely a számi művészet kialakulását, a modern számi, ezen belül az írott kultúra megszületését eredményezte. Ebben a folyamatban a szóbeli kultúra segítő szerepet játszott (HIRVONEN, V. 1999). A szóbeli és az írott kultúra egymáshoz való viszonyát meghatározza az, hogy az irodalom kialakulása a tradicionális nomád életmód eltűnésének, gyökeres átalakulásának időszakára esik (hittérítés, telepítések, föld és víz tulajdonjogának elvétele, anyanyelvi iskolák megszüntetése stb.).¹⁶

1.2.1 A számi népköltészet és irodalom viszonya

A számi népköltészetet vizsgálva feltűnő a lírai verses alkotások hangsúlyossága, az epikai és prózai műfajok másodlagossága. Valószínűleg nagy nehézségekbe ütközne az a poéta vagy folklórkutató, aki a számi eposzt szeretné rekonstruálni. Nem mintha erre a múlt század eposzkereső korszakában nem tettek volna kísérletet, de az töredékként maradt ránk Anders Fjellner négy epikus költeményével. Történetileg a Kola-félszigeti lappok szóbeli hagyománya mutatja az epikus műfaj érettebb formáit, azonban az utóbbi évszázadban a hagyományozódásnak legerősebb akadá-

¹⁴ *Ofelaš* (Útmutató) című filmjét 1987-ben Oscar-díjra jelölték.

¹⁵ Simma számos filmet készített a számi történelemről, melyekben a számi mitológia hangsúlyos szerepet kap, például 1991–92: *Lel's dance*, 1994: *Guovža* (rövidfilmek), 1993–94: *Duoddara Testameantta* (dokumentumfilm), 1994–96: *Sagojoga minister* (művészfilm).

¹⁶ Lásd továbbá: ITKONEN, T. I. 1948; NICKUL, K. 1970; JÁVORSZKY B. 1991; MIKOLA T. 1993; AIKIO, S., AIKIO-PUOSKARI, U., HELANDER, J. 1994.

lyai itt voltak. Ma a mindössze kétezres lélekszámú, négy nyelvjárást beszélő közösség néhány százaléka használja a számi nyelvet.

Ha nem tudunk epikai vonalon eposzi nyomokra találni, a prózai alkotásokhoz fordulhatunk, melyek leginkább a nyugati lappok körében maradtak fenn. Hogy ebből az örökségből valaki összeállíthassa a számi eposzt, ahhoz kiváló költői vénára és fantáziára van szükség. Bár ilyen alkotásról vagy készüléséről nem tudok, mégis létezik egy olyan költői mű, mely sajátos számi változatát mutatja e műfajnak. Nils-Aslak Valkeapää 1988-as kötetéről később is szó esik, most azért említjük meg, mivel olyan mű, amely az egyén és közösség lírai és képi emlékezetből születik meg. A címe: *Beaivi, Áhčážan* (Nap, Édesapám), utal Fjellner epikus költeményére és Isak Saba 1906-os versére. A kötet az emlékezet homályából kiemelt mitikus teremtést, a számi történelmi utat, a jelen ellentmondásait mutatja meg. A számi mitológiát kutató Juha Pentikäinen 1995-ös művében Valkeapää-t *mitografus* minőségében méltatja.

A számi szóbeli hagyomány lejegyzésében fontos mozzanat a XIX. századtól meginduló gyűjtés, melyben különösen a svéd, norvég, finn és magyar etnográfusok, nyelvészek vettek részt tevékenyen. A gyűjtők közül JENS ANDREAS FRIIS (1821–1896), RAFAEL KARSTEIN (1879–1956), EDGAR REUTERSKIÖLD (1872–2932), JUST K. QVISTAD (1853–1937), GUSTAF HALLSTRÖM (1880–1962), ERKKI ITKONEN (1913–1992), BJÖRN COLLINDER (1894–1983), HALÁSZ IGNÁC (1855–1901), KARL BERNHARD WIKLUND (1868–1934), ELIEL LAGERCRANTZ (1894–1973), KARL NICKUL (1900–1980), ERNST MANKER (1893–1872), T. I. ITKONEN (1891–1968), BO WICKMAN (sz. 1917) tevékenysége emelhető ki. A számi orális kultúra iránti érdeklődés egyben hozzájárult a számi nemzeti öntudat erősítéséhez is. Manapság a népköltészet továbbélését az irodalmi művek is segítik. A számi prózai műalkotások például nemcsak kedvelt, hanem leggyakoribb témája a számi mitológia és szokásvilág. Napjaink kutatói közül megemlítjük a következőket: ROBERT PAINE, IAN WHITAKER, PEKKA SAMMALLAHTI, PERTTI J. PELTO, TUOMAS MAGGA, LUDVIG MÜLLER-WILLE, VUOKKO HIRVONEN, IRJA SEURUJÄRVI-KARI, RAIJA BARTENS, HANS-HERMANN BARTENS, HARALD GASKI, PEKKA AIKIO, SAMULI AIKIO, MATTI MOROTTAJA, ZITA McROBBIE, KOVÁCS MAGDOLNA, TAMÁS ILDIKÓ, JELENA SZERGEJEVA.

Érdeemes azonban egy marginálisnak tűnő, mégsem elhanyagolható adatot megjegyezni: a számi népköltészet lejegyzésében nemcsak a gyűjtők, hanem a közlők több mint háromnegyede férfi. Ez a megoszlás jellemző a gyűjtők nézőpontjára. Tény azonban, hogy a számi nők oktatására a számi közösség nem fordított figyelmet, a férfiakéra viszont inkább. A múlt század egyik legképzettebb számi papja, LARS LEVI LAESTADIUS (1800–1861) azon a véleményen volt, hogy a nők oktatása megrontaná a családok harmóniáját, elkedvetlenüléne őket a házi munkálatoktól. Annak, aki 1910-ben létrehozta az első számi női egyesületet, a *Brusskanken sámske kvinneforening*-et, és 1917-ben Trondheimban az első nagy

számi gyűlést szervezte, azaz még ELSA LAULA RENBERGnek (1877–1931) sem sikerült nagyobb hatást elérni a nők oktatása terén (HIRVONEN V. 1996, 1999). Így a női írók, költők később jelentkeztek a számi irodalomban, mint a férfiak.

A jodka és a költészet viszonya

A számi népköltészet legsajátosabb műfaja, a jodka, szemben a szóbeli hagyomány egyéb formáival, nemcsak tematikailag, hanem formailag is jelentősen befolyásolta a számi irodalom alakulását. Mivel a legdominánsabb eleme a történeti és élő népköltészetnek, valamint lírai műfaj, ezért meghatározta a számi költészet indulását és számos mai jellemvonását. Sőt, abban is szerepet játszott, hogy a számi költészet hamarabb bontogatta csíráit, mint a számi próza vagy dráma.

A jodka az európai népdal-hagyomány legarchaikusabb rétegét alkotja. E rög-tönzött műfajban eleveníti meg ma is a számi énekes érzelmeit, gondolatait, melynek tárgya lehet állat, növény, ember és különböző események (ITKONEN T. I. 1948; KERESZTES L. 1983, 1994; TAMÁS I. 1998). A jojkában a szöveg azonban kevésbé releváns. Az üzenet tartalmát, a kódot elsősorban a jodka kis hangközökre épült dallama és egy dalon belül is változékony ritmusváza hordozza, így a jodka kommunikációs funkciói innen közelíthetőek meg. A verssel a jojkát a beszélt nyelvtől eltérő kommunikációs strukturáltsága, szubjektív jellege, kötetlen formája rokonítja, és teszi lehetővé ezáltal, hogy sajátos előtörténete legyen a számi műköltészetnek, sőt a számi szabadversnek is (DOMOKOS J. 1995). A jojkálás hagyományozódásában különösen jelentős JACOB FELLMAN (1795–1875) tevékenysége, aki – annak ellenére, hogy pap volt – nem üldözte és tiltotta a jojkálást. A XIX. század közepén gyűjtött jojkáit először fia adta ki 1906-ban *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I–IV* címmel.

A jodka lejegyzése, mely első ízben a jojkagyűjtők tevékenységéhez fűződik, érdekes kihatással volt a jodka műfaj-történeti alakulására. A számik hagyományos nomadizáló életmódjának megszűnésével a XIX–XX. század fordulóján a jodka szociális szerepe megváltozott. Ennek egyik következményeként a jojkálás mint *mesterség*, a jodka mint művészeti műfaj tűnik majd fel századunk második felében. A jojkálók tudatosan viszik tovább a jojkálás hagyományait. A *versjojka* műfaji elnevezést nem a jojkagyűjtők lejegyzéseiből vonatkoztatom el, hanem a jojkának a szerző által történő lejegyzéséből. A szerző dalának textuális részét gyakran írásban rögzíti, mint például Nils-Aslak Valkeapää, Mari Boine Persen. Ezért a jelenségért látom szükségesnek a *versjojka* megjelölés bevezetését, mely az újonnan született, lejegyzett jojkákat jelöli. Ez már átmeneti műfajnak minősíthető, helyét a népköltészet és a műköltészet között lehet megjelölni, a nézőpont és az ábrázolt téma szerint azonban közelebb áll a népköltészethez. A tulajdonképpeni jojkától viszont elkülöníti lejegyzett formája, szakaszokra való tagolása, korlátolt improvizatív jellege. Ugyanakkor még mindig nem tekinthető versnek, mivel számos dal terjedt el

a nép körében, ahol szabadon változtatnak rajta. Ilyen nagyfokú érintkezést, mely a jojka és a költészet között többszintűen kimutatható, a népköltészet és az irodalom egyéb műfajai között nem találunk (HIRVONEN, V. 1994). A jojka csupán mélyszerkezetében kollektív műfaj, megnyilvánulásakor az anonimitás nem kap szerepet, az elterjedt jojkák szerzőit általában megőrzi a szóhagyomány, amúgy pedig mindenkinek megvan a saját jojkakészlete. Híres jojkálóként tartották számon MATTIAS ANDERSSONT (1882–?), vagy a verseket is író IVAR ANDERS GUTTORMOT (1914–1977), napjainkban ANDÉ MIHKALT (sz. 1945), ÁNDDE ÁILU GAUPOT (sz. 1948), JAAKKO GAURIOFFOT (sz. 1939), MARI BOINE PERSENT (sz. 1956), a költő, író, politikus NILS-ASLAK VALKEAPÄÄT (sz. 1943), az ANGGEL NIEIDDAT együtttest.¹⁷

A számi irodalom második korszakának műköltészetében sajátos műfajra találunk, a *jojkaversre*, mely szintén a jojka továbbélését mutatja (részletesebben lásd 1.3.2 alfejezetnél).

A számi népköltészet korszakai és az írásbeliség kezdete

A jojka társadalmi funkciójának vizsgálatakor történetileg négy főbb korszak különíthető el. Ezek a számi orális kultúra különböző korszakaival esnek egybe:

- 1) a kereszténység számiknál való terjesztése előtti időszak, azaz a XV. századig;
- 2) a kereszténység terjesztésének első, viszonylag eredménytelen korszaka, egyúttal a számi hitvilág megbomlása, azaz a XV–XVII. század;
- 3) a számik megkeresztelése, a laestadionus hit térhódítása a XIX. században, valamint a XX. század első felében;
- 4) a protestáns vallás társadalmi relevanciájának viszonylagos visszaesése, azaz a XX. század második fele.

Ezek alatt a korszakok alatt a jojka a zavartalan, természetes megnyilvánulástól (például mágikus énekként samanisztikus szertartások alatt) a külső, vallási hatalom általi (az ördög szavának bélyegezve, halálos büntetéssel), majd a laestadionus számik általi tiltásán át a szabad használat felé tart. Funkcióját tekintve lényeges változás abban vehető észre, hogy a jojkának a kereszténység előtti számi hitvilágban betöltött rituális szerepe eltűnik, és az érzelmek, gondolatok művészi formájává válik.

A második korszakban a lappok életéről szóló feljegyzések mellett népköltési alkotásokat is kezdtek lejegyezni. Az idegen tudósító általában saját anyanyelvének helyesírását alkalmazta a lapp nevek, szövegek lejegyzésére. A harmadik korszak-

¹⁷ Az együttes tagjai: Ulla Pirttijärvi (sz. 1971), Ursula Länsman (sz. 1971), Tuuni Länsman (sz. 1975).

ban egyéni törekvéseket találunk, a negyedik korszakban pedig kollektív igényű helyesírási rendszerek jelennek meg. A legerősebb igényt a norvég lapp nyelv mutatta, ez volt a legnagyobb lélekszámú közösség, a legkorábbi és legtöbb irodalmi alkotás felmutatója. JENS ANDREAS FRIIS 1887-es nyelvtanában és szótárában olyan rendszert használt, mely az addigi törekvéseket figyelembe vette. Az 1895-ös norvég lapp bibliafordítás ezt használta helyesírási rendszereként. KONRAD NIELSEN (1875–1953) e század húszas éveiben kialakított írásrendszere még mindig túl bonyolult volt ahhoz, hogy szélesebb körben meghonosodjék. Ráadásul az asszimilációs folyamatok egyre leplezetlenebbül szüntettek meg minden olyan lehetőséget, mely az anyanyelv ápolásával, a pozitív számi identitástudattal kapcsolatos volt. Az államhatárok zártak lettek, például Norvégiában és Finnországban az ugyanolyan nyelvet beszélőknek különböző helyesírási rendszert alakítottak ki a második világháború után. Norvégiában és Svédországban 1948-tól KNUT BERGSLAND (1914–1998) és ISRAEL RUONG (1903–1986) közös rendszere lépett érvénybe, Finnországban pedig 1950-től PAAVO RAVILA (1902–1974) és ERKKI ITKONEN rendszere. Az 1978-as arjeplogi nyelvi konferencián elfogadott ortográfia a korábbiakhoz viszonyítva egyszerűbbnek és praktikusabbnak bizonyult. Jelenleg ezt használják a norvég lapp oktatási intézményekben, valamint a kiadványokban.

Az első déli lapp helyesírási rendszer LARS LEVI LAESTADIUS hittérítő nevéhez kapcsolódik, aki 1839-től 1861-ig számos füzetet jelentetett meg e nyelven. Ezek a füzetek saját elmékedéseit és vallásos szövegek fordításait tartalmazták. Az 1903-ban megjelent *Új Testamentumban* K. B. WIKLUND (1868–1935) a lulei lapp nyelvjárára épülő rendszert alakított ki, melyet az 1902–1912 között működő időszakos kiadvány, a *Lakkamus Samita* (Olvasmányok számiknak) is használt. A következő évtizedekben azonban a nyelvet beszélők lélekszáma nagyon visszaesett.

A keleti lappok helyzete nem volt kedvezőbb. Az 1906-ban LAURI ARVID ITKONEN (1865–1963) bibliatörténetében használt helyesírási rendszert előbb Paavo Ravila, majd Erkki Itkonen alakította át, és ez válik a *Sápmelaš*, később *Sápmelaš* (Számi) inari lapp nyelven megjelenő folyóirat rendszerévé is. Kildini számi nyelven 1878-ban jelent meg az ARVID GENETZ (1848–1915) fordította Máté Evangélium, kolta lappul pedig 1884-ben K. P. STSEKOLD fordításában. E cirill betűs helyesírási rendszereket a harmincas években rövid ideig felváltja A. ENDJUKOVSZKI és S. J. TSEERNJAKOV latin betűs ortográfiája. Szélesebb tömegekhez ez sem jutott el, mert nemsokára megszűnt a számi oktatás, és az asszimilációs politika drasztikus módszerekkel igyekezett eloroszosítani a számikat. Az 1970-es évek elején PEKKA SAMMALLAHTI (sz. 1948) készített el egy kolta lapp ortográfiát, melyből iskolai tankönyvek készültek.

A számi költészet kulturális kontextusának megértésekor a fordító egy zárt, befelé forduló kultúrával találkozik. Ez a kultúra mind szellemi, mind tárgyi vo-

natkozásban vagy magából táplálkozik, vagy önnön zártságától fuldokol. A számi irodalom alkotásainak fordításához szükséges a rénszarvastyenyésztő vagy a halászó lappok életének, valamint a hagyományos tárgyi kultúra elemeinek ismerete. Ebben az esetben számos olyan reáliával találja szemben magát a fordító, melyek pontos megfelelőjét nehéz, majdnem lehetetlen megtalálni. Ilyen például a *siida* fogalom, mely olyan lapp vándorfalut jelent, amelyet néhány család hoz létre, különösen a téli időkre. Ennek a fordítását általában az illető nyelv *falv*, *település* fogalmával fordították. Saját fordításaimban a magyar nyelv hangzási, helyesírási rendszeréhez illeszkedő alakot használtam, azaz a *szidát*. A reáliák száma nem olyan magas, hogy azok átvételétől egyértelműen óvakodni kell, a megértést nem zavarja, ha például jegyzetben megadjuk a fogalom értelmezését. Számos esetben egy kis öletességgel könnyen megtalálható az illető fogalom célnyelvi megfelelője. Nils-Aslak Valpeapää 1988-as kötetének egyik versében pár tíz rénelnevezést használ, melyet a magyar nyelv szarvasmarha terminológiájával viszonylag könnyedén lehetne fordítani.

A hagyományos számi tárgyi kultúra viszont reáliáival együtt eltűnőben van, felváltani látszik azt egy európai modern tárgyi kultúra. A számi sátrak helyett új házak állnak, a rénszarvasterelés motoros szánokkal történik, és a folyók a legtöbb helyen már nem biztosítanak a létfenntartáshoz elegendő halat. Hasonló helyzetben van a hagyományos szellemi kultúra is. Vannak olyan szerzők, akik a hitvilágból számos elemet építenek be műveikbe, mint például Kirstti Palto, de szerepüküket nem említik, mert közismertnek gondolják. Azonban nemcsak a fordítóval és a célnyelvi olvasóval történhet meg, hanem a számi befogadóval is, hogy egy fordulatnak nem ismeri, vagy csupán sejtí hitvilágbeli jelentését.

A szemantikai problémák mellett a kulturális kontextus még egyéb csapdákat is rejt. Ezek a formai meghatározottsághoz fűződnek. Fentebb említettük, hogy számos helyesírási rendszer váltogatta egymást, többé vagy kevésbé sikeres meghonosodás után. Ezért egy antológián belül, amikor a fordított mű címe után a fordító feltünteteti vagy feltüntetné a vers eredeti címét, egyazon név többféle írott formában jelenik, vagy jelenhet meg. Ezt a problémát szintén ötletesen oldotta meg a Keresztes László szerkesztette magyar nyelvű antológia (1983), melyben az eredeti cím és a lapp tulajdonnevek az 1978-as helyesírási rendszernek megfelelően jelentek meg. A másik formai kérdés a jorkkaversek és versjorkkák műfaji sajátosságaihoz kapcsolódik. A jorkka annyira csupán a számi népköltészetre jellemző műfaj, elterjedtsége kizárólag a számi kultúrára jellemző, hogy ennek versbeli beépülése majdnem érzékelhetetlen. Itt a fordító nem tehet túlságosan sokat, a szükséges veszteséget megkísérli valamiképpen kompenzálni. A szövegbeli kompenzáció történhet az illető népdalkultúrára jellemző fordulat beépítése, vagy a lábjegyzetes, előszavas utalás által. A modern olvasónak pedig le kell győznie lustaságát, ha igazán érdeklí az eredeti mű lelkülete.

1.3 A SZÁMI KÖLTÉSZET IRODALMI KONTEXTUSA

Az irodalmi kontextust itt most az intertextualitással azonosítjuk, intratextuális sajátosságokról egy konkrét példán keresztül a III. fejezetben szólnunk. A számi költészet irodalmi kontextusa azt a textuális folyamatot jelöli, melynek során e költészet létrejött és változott. Ezt – LAURENT JENNY elnevezését (1992) használva – implicit intertextualitásnak tekinthetjük. A lapp költészet explicit intertextualitásának fordítási vetületeire ezen alfejezet végén térünk ki.

1.3.1 A számi irodalom első korszaka

A számi költészet legkorábbi lejegyzése OLAUS MATHEUS SIRMA (számi nevén Čerbmá Ovlá, ?–1719) két jojkaverse: a *Kulnašatz niråsam* (Kulnasatz rúnünöm) és a *Pastos päivä* (Süssél nap) kezdetűek, melyet Johannes Schefferus 1673-ban Frankfurtban tett közzé *Lapponia id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio* című könyvében. Jojkák ezek a közlések, ha azt vesszük elsődleges kritériumnak, hogy Schefferus gyűjtötte, de versjojkák is Sirma által lejegyzett formájuk, stilizált mivoltuk miatt. Az akkori európai literátusi közönség nagy meglepetéssel és csodálattal fogadta, mivel akik addig tudósítottak a számikról, általában elmarasztaló és lekicsinylő véleménnyel voltak. E műveket a következő években számos hírneves költő ültette át saját nyelvére, így Goethe, Herder, Rowe, Franzén, Longfellow, Runeberg, Lönnrot (ÁTÁNYI I. 1941).

A nomád életmód, erős nyelvjárási tagoltság, írástudatlanság, hátrányos társadalmi-politikai helyzet sokáig nem kedvezett a számi irodalom és költészet kibontakozásának. Az induló évszázadokat (XVII–XVIII.) helyesen illeti E. Lehtola a *Papin vuosisadat* (papok évszázadai) címkével. A nemzeti romantika éveiben a Kalevala hatására ANDERS FJELLNER (1795–1876) elkezdte a *Peäivvi pardni* (A nap fiai) számi nemzeti eposzt összeállítani, a svéd-lapp nyelvjárásokat alapul véve. A Kalevala nemcsak ideológiai, hanem verselési mintaként is ösztönözte Fjellner művét (például hangsúlyos verselés kedvelése, sormetszés, alliteráció használata). Sajnos csak néhány epikus költemény készült el a tervezett műből: *Päiven Parne* (A Nap fia), *Piššan Paššan Pardne* (Pissan Passan fia), *Päive Neita* (A Nap leánya), *Kassa Muõdda* (A kemény nagynéni). Ezeket Otto Donner az 1876-ban megjelenő svédországi számi gyűjtésében mint népköltészeti alkotásokat tette közzé. Halász Ignác 1882-ben már tudósított Fjellner tevékenységéről, sőt első két költeményét le is fordította. Fjellner hatása a mai napig erőteljes. Az 1992-ben elfogadott számi nemzeti zászló Fjellner verseinek jelképiségére épül.

ISAK SABA (1875–1921) a XIX–XX. század fordulóján politikailag is tevékeny kántortanító volt (KOVÁCS M. 1990). Sabara szintén hatott Fjellner gondolatísága. Legjelentősebb alkotásában, mely a számik nemzeti himnusza, népét a nap fiának

nevezi (*Sámi soga lávlla*, Számi nép éneke). A vers először a *Sagai Muitalegje* (Hírt hozó) újság 1906/17-es számában jelent meg azon norvégiai országgyűlési választások előtt, melyen Saba sikeresen indult. E vers a kor hazafias verseinek kánonjába jól illeszkedik.

Az első számi regény 1912-ben jelent meg *Beaivi-álgu* (Hajnal) címmel. E regény szerzője, ANDERS LARSEN (1870–1949) határozottan foglalt állást az akkori norvég asszimilációval szemben. Larsennek a hivatalos szervek iránt érzett nézetei miatt rövidesen el kellett hagynia szülőföldjét. Vele ellentétben MATTI AIKIO (1872–1929) támogatta a számik norvégosítási folyamatát. Ő úgy vélte, hogy ez elkerülhetetlen folyamat. Műveit e szellemben norvégul írta és jelentette meg (például *Bygda på elveneset*: Falu a folyófokon, 1929). Az első regény megjelenését fél évszázaddal ugyan megelőzte LARS HAETTA és ANDERS BEAR 1860-ban, börtönfogságuk idején született *Muitalusat* (Elbeszélések) címet viselő írása, amely azonban csak 1956-ban látott napvilágot. Műfaját tekintve a naplóéhoz áll közel.¹⁸ Ennél eredményesebb volt JOHAN TURI (1854–1936) könyve, az 1910-ben norvég lappul és dánul megjelent *Muitalus sámíid birra* (Elbeszélés a számikról).¹⁹ E számi szokás-világot bemutató könyvet pár évtizeden belül több nyelvre is lefordították. Tematikája szerint Turi könyvével rokon ANTA PIRAK (1873–1951) 1937-ben megjelent déli lapp nyelven írt önéletrajza: *Jaahhte saame viessoom* (A pásztorkodó lappok élete), valamint NILS NILSSON SKUM (1872–1951) 1938-ban megjelent norvég lapp írása, a *Same sita – Lappby* (Lapp falu). Ezek az első prózai írások szívesen használnak lírai betéteket, főként jojkákat.

Az első számi nyelvű verskötet néhány novellával együtt PEDAR JALVI (1888–1916) tollából jelent meg 1915-ben Jyväskyläben, *Muottačalmmit* (Hópelyhek) címmel. Jalvi, mint Fjellner és Saba, a népi hagyományok felé fordult, a népköltészet gyűjtője volt, fontos szerepet vállalt a számik nemzeti öntudatra való ébresztésében. Nemzeti, irodalmi terveinek kiteljesítésében korai halála akadályozta meg.

E század első felében a költészeti és prózai alkotások szórványosak. A politikai elnyomás, a nehéz életkörülmények mellett az írástudatlanság, a bonyolult írásrendszerek kialakítása nehezítették meg a művek születését és fogadtatását. HANS ASLAK GUTTORM (1907–1992) remeteíró 1940-ben megjelenő *Koccam spalli* (Föltámadt szél) című, verset és rövidprózát tartalmazó kis kötetének gyakran idézett, a kor hangulatát jellemző verse az *Eädnigiella* (Anyanyelv): *Szép számi szó, színarany szó, / mért vagy aluvó, elhaló? / El ne halj, anyanyelvünk, / mert idegen nyelvek, elvek / már a sírod ássák, / s még ki sem virultál, / díszbe sem borultál.* (Ford. Bede Anna 1983.)

E korszakhoz tartoznak a Voukko Hirvonen által dédanyák (1800-as évek végén születettek) és nagyanyák (1900–39 között születettek) nemzedékének elnevezett író nők: azaz ELSA LAULA RENBERG (1877–1931), KARIN STENBERG (1884–1969), és SARA RANTA-RÖNNLUND (1903–1979), ELLEN-SYLVIA BLIND (sz. 1925),

¹⁸ Szerk. Nesheim Asbjörn, finnül 1993-ban *Usko ja elämä*. Vaasa.

¹⁹ Magyarul lásd *A lappok élete* címmel (1973) Budapest.

), és SARA RANTA-RÖNNLUND (1903–1979), ELLEN-SYLVIA BLIND (sz. 1925), INGER HUUVA-UTSI (1914–1984), STINA GAUP-WESTERLUND (1917–1985), ELLA KARIN BLIND (1925–1993), ANNI KITTI (1892–1987), ASTRID JOHNBKARENG (1939), ELLEN MARIT GUTTORM (sz. 1939), AGNES ØWRE (sz. 1908), KAIA NILSEN (sz. 1923), ANNOK SARRI NORDRÅ (sz. 1931), AAGOT VINTERBO-HOHR (sz. 1936), LAURA LEHTOLA (sz.?), ANNA JACOBSEN (sz. 1925) (HIRVONEN, V. 1999). Elsa Laula Renberg és Karin Stenberg írói tevékenységének meghatározó mozgó rugója a számi jogokért való harc volt. Az előbbi 1904-es *Inför Lif eller Död? Sanningsord i de Lappska förhållandena*, és Karin Stenberg 1920-as *Dat läh mijen situd! Dat är vår vilja* svéd nyelvű politikai írása az akkori svéd hatóságokat kívánta tájékoztatni a számi helyzetéről, igényeiről. A dédanyák úttörő tevékenységét 1970-ig viszonylagos szünet követi, mivel a nagyanyáknak csak 1970 után nyílt lehetőségük írásaik közlésére. A nagyanyák írásai két jelentősebb irányt körvonalaznak. Az egyik a számi szóbeli hagyományt ülteti át irodalmi formákba, a másik pedig a saját élettapasztalatokat, emlékeket fogalmazza meg, és ezzel a memoáriradalomhoz csatlakozik. A dédanyák nemzedékéhez viszonyítva kevésbé harciasak, viszont pár kivétellel mind számiul szólaltak meg.

1.3.2 A számi irodalom második korszaka: az 1970–80-as évek²⁰

Az 1970-es években a számi irodalom érzékelhetően fellendült, és először mutatta meg önálló arculatát. Számi írónak lenni nemcsak azért volt nehéz, mert a hatóságok nem részesítették támogatásban, hanem saját társadalmán belül is ellentmondásosan viszonyultak hozzá. A belső konfliktushelyzetet az öntudatos írói munka hamarosan feloldotta, sokkal nehezebb volt azonban a hatóságokkal folytatott harc. A számi írónak nemcsak a kulturális, hanem a politikai életben is meg kellett találnia helyét. Az írás elsősorban politikai tettek minősült. Ettől a kényszerűségtől még mindig nem mentes a számi irodalom.

E korszakban a szerzők már gyakran publikáltak az illető ország hivatalos nyelven is. Ennek egyfelől gazdasági okai voltak, másfelől pedig a szélesebb tömegek számára így próbálták tudtul adni, hogy létezik a számi közösség és kultúra. Paulus Utsi 1970-es kötete (*Dikter, Verse*) svéd és számi nyelven jelent meg, Kirsti Paltto *Saamelaiset* (Számik, 1970), Nils-Aslak Valkeapää *Terveisiä Lapista* (Üdvözetek Lappföldről, 1971) rövidpróza kötete finnül, Oktabrina Voronova első három verseskötete oroszul, Rauni Magga Lukkari néhány verseskötete számiul és norvégul vagy finnül, Annok Sarri Norda, Aagot Vinterbo-Hohr regényei norvégul, Bazsanové oroszul jelent meg. Paulus Utsi fentebb említett kötete előszavában még megjegyezte: „*be kell vallanom, hogy irodalmi nyelven nem tudok írni*”, ugyanis anya-

²⁰ E korszak történeti áttekintéséhez lásd Domokos Péter, Harald Gaski, Keresztes László, Veli Pekka Lehtola, Vuokko Hirvonen tanulmányait.

nyelvén nem léteztek iskolák, és számit még melléktárgyként sem oktattak. A számi költészet második korszakának írói mind megküzdöttek ezzel a nehézséggel.

A számi irodalom indulásakor jelentkezett a többnyelvűség sajátos vetülete: a fordítás igénye. Ez nemcsak a számi és a hivatalos nyelvek (norvég, svéd, finn, orosz) között merült fel, hanem a számin belül is, mivel a különböző számi nyelveket beszélők nem értik egymást. Az 1980-as évektől számos könyv jelent meg párhuzamos számi nyelveken. Például Elvira Galkina kolтта-számi szerző *Pejjuves' pejjev* (Napos nap) könyve anyanyelvén kívül déli és nyugati lappul is megjelent. Az 1990-es években megjelentek a számi mellett valamely természeti nép nyelvén is kiadott bilingvis könyvek. Kevés példát találunk viszont a világirodalom jelentősebb alkotásainak átültetésére. Mindössze két kisebb fordításkötet jelent meg eddig, melyek néhány híresebb szerző rövidprózáját vagy versét tartalmazzák. A válogatás kitűnő szerkesztői szempontokról tanúskodik, a fordítások is jól sikerültek. Az első kötet egy-egy Csehov-, Joyce-, Dosztojevszkij- és Kivi-novellát mutat be, a második kötet Aragon, Brecht, Corso, Creely, Eliot, Lorca, Haavikko, Jevtusenko, Leino, Majakovszkij, Manner, Petőfi, Pound verseiből ad ízelítőt a számi olvasónak (*Šiella 1., Šiella 2.*). A szerzőkről e néhány fordítás alapján a számi olvasó nem tud még viszonylagos képet sem alkotni. A számi írók közül meglepően kevesen foglalkoznak fordítással. Ez lehet az oka annak is, hogy a számi irodalom mentesnek mondható más irodalmak jelentősebb hatásától. Ugyanakkor ez példázza a számi irodalom befelé fordultságát, magába zárkózottságát, mely a lapp mentalitásra általában jellemző. Az irodalmi munka nem részesül megfelelő anyagi elismerésben, művei elkészítéséhez a legtöbb szerzőnek napi munkája után kell időt szakítania.

A többnyelvűség mellett akad egy másik érdekes vonása a lapp irodalomnak: a különböző műfajok váltogatása egy kötetben belül. A fentebb említett Jalvi- és Guttorm-kötet verseket és novellákat tartalmaz, Turi, Pirak, Skum írásait rajzokkal színezik. Nils Aslak Valkeapää köteteiben kézírást, grafikákat, *Ruoktu Váimmus* (Szívben levő otthon, 1985) című trilógiájában kottát, *Beaivi, Áhčážan* (Nap, édesapám, 1988) című verseskötetben pedig több száz dokumentumfotót találunk. Synnøve Persen szintén maga illusztrálja köteteit (*biekkakeahtes bálggis*, Szélcsendes ösvény, 1992), Inger-Mari Aikio 1995-ös kötete (*Silkeguobbara lákca*, A selyemgomba kréme) John Åke Blind képeivel jelent meg. Az illusztrációk Számföld jellegzetes világából merítik formakincsüket, a fotók a számi jelen és múlt képeit helyezik új kontextusba. A próza a mesélés szóbeli lüktetését próbálja követni, a vers a jójka hatását mutatja. Ez a fajta változatosság általában nem válik a mű előnyére.

Az irodalmi élet intézményesülésében e korszak számottevő előrelépést mutat: kiadók, nyomdák, folyóiratok indultak, növekedett mind a külső, mind a belső igény a számi nyelvű alkotások létrehozása iránt. Költői és írói csoportosulások alakultak, és évente irodalmi táborokat szervezett a Számi Írószövetség.

Ennek a korszaknak az első kiemelkedő költője PAULUS PERSEN UTSI (1918–1975) volt, akinek 1970-ben jelent meg *Dikter* (Versek), 1974-ben *Giela giela* (Ejtsd csapdába a nyelvet), 1980-ban *Giela gielain* (Vadássz a nyelvvel) című verseskötete. Keresztes László Utsiban a modern számi költészet úttörőjét látja, aki „*elsőnek fogalmazza meg a számi nyelv és kultúra ápolásának szükségességét, az ősi számi életmód és szokások megőrzésének létfontosságát... Témái azonosak a jojkatémákkal: a táj, a rén, az ember. A szülőföld ábrázolásában teljesen eltér Jalvi és Aslak Guttorm stílusától.*” (1982)

Utsi eredményeinek továbbvivői az akkori fiatal nemzedék képviselői közül NILS-ASLAK VALKEAPÄÄ (sz. 1943), KIRSTI PALTTO (sz. 1947) és RAUNI MAGGA LUKKARI (sz. 1943), majd e hagyományhoz csatlakozik INGER-MARI AIKIO (sz. 1961), ISSÁT-SÁMMOL HEATTA (sz. 1956) és STIG GAELOG (sz. 1961).

A második korszak műköltészetében a *jojkavers* műfajára találunk. Aszerint, hogy a jojka a versbe mint *jelölt* (1. csoport), vagy mint *jelölő* (2. csoport) épül be, a jojkaversen belül két csoport különíthető el. Az első csoport a népköltészethez áll közelebb, a második pedig a műköltészethez, de mindkettő a műköltészetben belül mint külön verstípus jelenik meg. Az első csoportba azok a versek tartoznak, melyek a számi költészet e korszakában azon alkotók tollából születtek, akik nem tudták elhatárolni magukat a jojkától, így a vers átcúsúzott a jojka felé. Ezekben a versekben a jojkára jellemző témavariációval, felvetéssel és ábrázolással találkozunk. Ezek a jojkaversek általában a természetről, a számi nép és nyelv hátrányos helyzetéről szólnak. A hangvétel népies, gyakran szentimentális. Stílusukra a népköltészetben is kedvelt, ugyanakkor a romantikus népiesség verses alkotásaiban gyakran használt alakzatok nyomják rá bélyegüket: például alliterációk, sorvégi rímek, kevés jelző, hasonlat és metafora, olykor hangsúlyos verselés, felező nyolcasok. ANDERS IVAR GUTTORM (1914–1992), HANS HANSEN (sz. 1916), STINA GAUP-WESTERLUND (sz. 1917), PEKKA LUKKARI (sz. 1918), SYLVIA BLIND (sz. 1925), ALF ISAK KESKITALO (sz. 1944), NILS ISAK EIRA (sz. 1953), NILS J. KLEMETSEN (sz. 1954) verseinek gyakori jellemzői ezek. E költők a ČSV költői mozgalom égisze alatt tevékenykedtek. Alkotásaik elsősorban mentalitástörténeti dokumentumokként értékesek. E vonulatnak számos elszánt, lelkes képviselője van a mai számi lírában is.

A jojkavers második csoportjába azok a versek kerülnek, melyekben a szerző tudatosan rájátszik a jojka jellemzőire. Ide sorolható számos vers Paulus Utsitól, Nils-Aslak Valkeapää-től, Kirsti Palttotól, Rauni Magga Lukkaritól, melyekben a kollektív érzékenység, a jojka-témák kedvelése mellett a költői nézőpont határozottan érvényesül. A jojka versbeli kitapinthatósága itt emeli a vers minőségét, míg a korábban idézettek esetében inkább lehúzza. A második csoportba sorolt alkotások elemzésekor kimutatható egy konnotatív jelentéssík, melynek denotatív síkja szintén lebontható.

Az 1970-es évekkel megindult a prózai művek sora. Az irodalmi beszéd kritériumai egyelőre a jelnyelvi előfeltételektől elválasztva alakultak, és a valóságábrázoló

alkotásmódok kaptak nagyobb hangsúlyt. Az elbeszélések, regények azonosulásmintákat kínálva történelmi léttudatot próbáltak adni az értelmező közönségnek. A férfi szerzők mellett egyre több fiatal női szerző kezdett publikálni. E szerzőnőket Hirvonen az anyák nemzedéke tagjaiként mutatja be 1999-es könyvében,²¹ és ide sorolja a következő 1940 és 1960 között született írónőket: KIRSTI PALTTO, AUNE KUUVA, IRAIDA VINOGRADOVA, ELVIRA GALKINA, LAJLA MATTSON MAGGA, ANNA JACOBSEN, ELLA HOLM BULL, MARRY A. SOMBY, KERTTU VUOLAB, RAUNA PAADAR-LEIVO, ASBJØRG SKÅDEN, INGER MARGRETHE OLSEN, ELLEN MARIE-VARS, INGHILDA TAPIO, INGER HALDIS HALVARI, ARDIS RONTE ERIKSEN, CLAUDIA FOFONOFF, RAUNI MAGGA LUKKARI, SARA PÄIVIÖ, INGA RAVNA EIRA. Az anyák nemzedékét az idegen nyelvű bentlakásos iskolákban felnőtt, kemény megpróbáltatásoknak kitett írónők alkotják. Az anyák nemzedékének nemcsak a társadalmi problémákkal, hanem az átalakuló családi szerkezettel is meg kellett birkóznuk. A személyes hangon belül a nőiség, a nőiesség először kap határozottabb szerepet.

1971-ben jelent meg a jelenleg legtermékenyebb számi írónő, KIRSTI PALTTO első novellás kötete *Soagŋu* (Eljegyzés) címmel, és 1976-ban látott napvilágot az első gyermekkönyv MARRY A. SOMBY (sz. 1953) tollából: *Ámmul ja alit oarbmealli* (Ámmul és a kék unokatestvér). Számos kézirat került elő a „nagyanyák” és „nagyapák” asztalfiókjából. Füzetekben jelentek meg például Hans-Aslak Guttorm prózai írásai negyven év hallgatás után, és az első női memoár ELLEN SYLVIA BLINDTŐL *Muitot ja jur'dagat* (Emlékek és gondolatok) címmel. Az 1980-as évek prózai műveiben egyre hangsúlyosabb lett a fikcionalitás, bár az elmúlt évek, évtizedek eseményei kiapadhatatlan forrásnak látszanak még ma is a számi szerzők számára. A művek tipikus számi környezetbe vannak beágyazva: például EINO GUTTORM (sz. 1941) *Varahuvvan bálgát* (Bevérzett ösvények, 1985) című regénye és JOAVNNA-ÁNDE VEST (sz. 1948) családi önéletrajzi írása (*Čáhcegáddái nohká boazobálggis*, Patakpartra vezető ösvény, 1988). A történet gyakran a közelmúlt eseményeit idézte fel annak fájdalmasan keserű ízeivel, például JOHN GUSTAVSEN (sz. 1943) novellás kötete, a *Lille Chicago* (1978) és Kirsti Paltto finnül is megjelent regénye, a *Guhtoset dearvan mìn bohccot* (Legeljenek békében rénjeink, 1986). A számi hitvilág alakjai majdnem elengedhetetlen szereplők, például AILO GAUP (sz. 1944) norvégul megjelent regényeiben (*Trommereisen*, A dobutazás, 1988; *Natten mellom dagene*, Nappalok közötti éj, 1992). Ezekkel a művekkel a számi próza formanyelvében a mitikus vagy az empirikusan értett világszerűség megjelenítésére alkalmas eljárások erősödtek meg.

Külön figyelmet érdemel a számi irodalmon belül a gyermekirodalom. Sajat negatív tapasztalataiból kiindulva e nemzedéknek különösen fontossá vált a gyerekek számi szellemű nevelése. Olyan művek láttak napvilágot, melyek felhasználják a népi gyermekmondókákat, meséket. A szerzők ezek műfaji sajátosságait figye-

²¹ Lásd e könyvről készült recenziót, Domokos J., megjelenés alatt.

lembe véve újabb ritmikus szövegeket, verseket, mondókákat, dalokat, meséket adtak a fiatal olvasók kezébe, Kirsti Paltto meseregénye (*Vilges geadgi*, Fehér kő, 1980), Rauna Paadar-Leivo meséskönyvei (*Mo giidda boahhtá Sápmái*, Hogyan érkezik a tavasz Számiföldre, 1988; *Luobbalvári stállu*, A luobbalvári ördög, 1989), Lailla Mattson Magga déli és norvég számiul megjelent könyve, a *Maahke ryöknie / Máhtte rehkenasta* (Máhtte számol, 1984), Ellen Mari Vars egy kislány napi kalandjait bemutató műve, az *Oabbá* (Hugi, 1986), Merja Aletta-Ranttila *Andé* című ciklusa és Kerttu Vuolab, valamint Veikko Holmberg számos kötete. A gyerekkönyvek gyakori illusztrátorai: MERJA ALETTA RANTTILA (sz. 1961), MARJA HELANDER (sz. 1965) és ULRIKA TAPIO (sz. 1967) még vonzóbbakká teszik e könyveket. A gyerekkori emlékeket megszólaltató könyveket szintén ide sorolhatjuk, bár ezek általában megrendítő, érzelmekre ható történetekből állnak, hiszen gyakran az elmúlt évtizedek rideg iskoláztatási rendszerét elevenítik fel, mint például ELLEN MARIE VARS (sz. 1957) regénye, a *Kátjá* (1986), vagy valamely tragikus családi eseményt, így a kedvelt nagyapa halálát INGER HALDIS HALVARI (sz. 1952) *Dalle go addjá jámii* című könyve (Amikor meghalt nagyapa, 1982). Az 1990-es években számos gyerekkönyv szerzője ifjúsági regénnyel jelentkezett: például Ellen Marie Vars (*Okto*, Egyedül, 1991; *Buot ovddeimus jápmet niegut*, Minden álom egyszer elmúlik, 1992), Kerttu Vuolab (*Čeppari čaráhus*, 1994), Rauni Paadar-Leivo (*Goalsenjárja*, 1994) és Kirsti Paltto (*Urbi*, 1994).

1.3.3 A számi irodalom harmadik korszaka: az 1990-es évek

Az 1980–90-es évtized fordulóján a számi irodalomban újabb színek jelennek meg. Az alcímben jelzett időt nem értelmezzük mereven, mert nem minden manapság születő művet jellemezhetünk az alább felsorolandó jellemvonásokkal. Sőt, itt most egyedülálló példánk lesznek. Ezek a művek a számi irodalmon belüli tudatos intertextualitás megszületését mutatják, a konnotatív jelentéssík jelentős radikalizálódását. A számi irodalomnak ez a megújulása szorosan kapcsolódik az addigi hagyományokhoz, külső irodalmak termékenyítő hatására most sem tudunk példát hozni. A legtöbb irodalmi mű karakterét még mindig meghatározza az a nehezen feloldható ellentmondás, amely a művészi „igazmondás” és a rendelkezésre álló szegényes formanyelvi kultúra között található.

NILS-ASLAK VALKEAPÄÄ (sz. 1943) 1985-ben megjelent *Ruoktu váimmus* (Szívben levő otthon) című trilógiája, és lírai főművének tartott 1988-as *Beaivi, Ahčážan* (Nap, Édesapám) című kötete az első olyan számi költőt reprezentálja, akinek költészete meghaladja a csupán népi, nemzeti szintet. Költészete konnotatív jelentéssíkjának közvetlen denotátuma a tradicionális, már letűnt számi kultúra. Versvilága lebontható és felépíthető mind a számi, mind egy más közösség egyedei által. Realista és világ nélküli, esszenciális, elementáris, mélységesen humánus költészet ez. A versek felépítésére a szabad sortördelés, a formai kötetlenség, az

erős belső ritmus, az ismétlés és a szabad variálás, az erős képiség és az auditivitás a jellemző. Gyakran hajlik át egyik sor a másikba, miáltal a mondatok is átszövődnek. A mondatok egyszerűek, nyelvtanilag elhagyható elemektől mentesek. A számi nyelvi háló ilyen mérvű rugalmasságát Valkeapää szemléltette eddig a legjobban. Utóbbi két kötete szintén e stílust mutatja. Hatása máris érződik a lapp költészetben.

1987-ben norvégul jelent meg a számi szerző, AAGOT VINTERBO-HOHR (sz. 1936) lírai regénye, a *Palimpsest*, mely a számi próza realista-népies műveinek sorát posztmodernségével töri át. A rövid bekezdésekből lassan összeálló történethálón egyre inkább átüt a valahonnan letörölt szöveg: a számi költészet. Az intertextuális kapocs Valkeapää és Lukkari számi verseinek új kontextusbeli beépítésével erősül fel. Az elbeszélés ontológiáját érintő kérdések ezzel a művel jelentkeztek először az egyébként a dolgok kimondhatóságáért küzdő számi irodalomban. Hasonló kísérletet mutat Marry A. Somby 1994-ben számiul és norvégul megjelent *Mu Apache ráhkesvuolta* (Az én apacs szerelmem) versműve, amely Kirsti Paltto, Nils-Aslak Valkeapää verseinek számos motívumát használja fel, és ezáltal egy izgalmas olvasást hoz létre a számi irodalomban jártas olvasónak, valamint potenciális fordítójának.

Tematikailag is bővült az irodalom repertoárja. A hagyományátadásban központi szerepet játszó nő konfliktusainak adtak hangot olyan női szerzők, mint Rauni Magga Lukkari (*Mu gonagasa gollebiktasat*, Királyom arany ruhái, 1991) és Inger-Mari Aikio (*Jiehki vuolde ruonas gidđa*, Jég alatt zöld tavasz, 1994; *Silkeguobbara lákca*, A selyemgomba kréme, 1995). 1990-től olyan kulturális lap (*Gába*) is működik, mely csupán női tematikával foglalkozik. A feminizmus irodalmi művekben való megjelenése a lapp irodalmat a norvég, finn, svéd irodalomhoz közelíti. Ez a jelenség a számi irodalom skandinávságát hangsúlyozza. A század eleji számi társadalomban a nők és férfiak szerepe egymás kiegészítésén alapult. A női és férfi teendők elhatárolódtak egymástól, de ez a dichotómia nem jelentett hierarchiát. Mind a nők, mind a férfiak segítettek a másik tevékenységében, amikor arra szükség volt. A század második felében a számi kultúrát erősen befolyásoló nyugati minták egyre inkább a hierarchikus tagolódást váltották ki, melynek következményeként a női szerep nem önmagában, önmagától, hanem a férfiakéhoz viszonyítva határozódott meg. Ez az átváltozás gyakran főtémája Rauni Magga Lukkari verseinek. A legfiatalabb költőnők hangjában ez a problematika egészen szabadon jelentkezik, saját maguk önmeghatározásáról, sorsirányításáról van megint szó. Hirvonen ezeket a költőnőket a lányok nemzedéke elnevezéssel illeti, és ide sorolja INGER-MARI AIKIÓT (sz. 1961), MONA SOLBAKKÓT (sz. 1971), STINA INGÁT (sz. 1974) és ANNA STINA SVAKKÓT (sz. 1967).

A számi irodalom műnemeinek szerkezetét tekintve a dráma rendelkezett a legsivárabb előzményekkel. Az első színdarabot és hangjátékot Kirsti Paltto az 1970-es évek közepén készítette el (*Liemmajoen Anni* 1975; *Maahiset* 1976). Paltto

mellé az 1980-as években néhányan felzárkóztak, és az 1990-es évek már szép számban mutatnak számi drámaírókat. E fiatal műnem darabjainak szerzői többségükben prózai művek alkotói, megnyilvánulási fórumaik pedig a számi nyelvű rádióadások és színházak. Mivel ezek a fórumok a számi nemzeti identitástudat ápolói, az előadott darabok gyakran szólnak a számi történelem jelentősebb eseményeiről, aktuális politikai problémákról. John Gustavsen Turiról frott darabját a Beaivväs társulat adta elő, Kirsti Paltto hangjátékai a finn rádióban (Suomen Yleisradio), JOHN ERLING UTSI (sz. 1952) gyermekprogramjai a kautokeinoi Számi Rádióban hangzottak el. Eino Guttorm komédiáit, Rauni Magga Lukkari darabjait a Dálvvadis csoport adta elő. Az 1990-es években különösen tevékeny Beaivväs társulat számos darabot mutatott be INGER MARGRETHE OLSENTŐL (sz. 1956), Marry A. Sombytól, Rauni Magga Lukkaritól, Nils-Aslak Valkeapäätől. E drámák egyéni és közösségi konfliktusainak bemutatására a színpadról kifelé beszélő, egyirányú játékmód a jellemző, valamint olyan értelmezési mód, amely közmegegyezés-szerű viszonyt tételez sors és igazság, önmegvalósítás és közösségi érdek között.

A számi irodalmi fórumok soha nem mutattak fel olyan magas aktivitási szintet, mint az utóbbi években. A Számi Írószövetség évente jelentet meg *Savvon* címmel antológiát, vers- és prózai pályázatokat hirdet, számi műveket nemzetközi díjakra terjeszt elő. Például az Északi Tanács Írói Díját az elmúlt évtizedben négyszer kapta számi szerző: Hans-Aslak Guttorm, Nils-Aslak Valkeapää, Rauni Magga Lukkari, Synnøve Persen. Írószövetségük díjsai Joavnná-Ánde Vest, Kirsti Paltto, Rauni Magga Lukkari. Az 1990-es évek kedvezőbb fogadtatást eredményeztek nemzetközi szintéren is. A legtöbb fordítás természetesen norvégul jelenik meg, de igen sok a finnül, angolul, magyarul, németül megjelent fordítás, valamint megszorodtak a finn és angol nyelvű tanulmányok. A számi irodalmon belül a norvég lapp anyanyelvű szerzők mellett erős törekvés jelentkezik a Kola-félszigeti szerzők részéről, valamint a déli lapp nyelvet használókéiről is. STIG GAELOK (sz. 1961) lule számi nyelven verselő szerző lelkes szószólója a lappságon belüli kisebb arányban, véleménye szerint még hátrányosabb helyzetben levő írók problémáinak. Ennek vizsgálata, azaz az irodalmi fórumok belső élete szintén nem elhanyagolandó terület.

1.4 ÖSSZEGZÉS

A számi költészet indulására, alakulására figyelve nem állíthatjuk azt, hogy az európai irodalmak valamelyikéhez hasonló nyelvi-poétikai magatartás változtatával lenne dolgunk, ugyanakkor magán viseli a fiatal irodalmak ismeretes nehézségeit. A szórványos közlések után századunk 1970-es, 1980-as éveiben először alakult ki a poétikai beszédformák valamelyes rendje. Az 1990-es évek néhány alkotása új orientációs pontok keresésének igényét mutatja, mellyel e művek elrugaszkodnak

a világot valóságyszerűen leképező alkotásmódtól. Habár ezek radikális felszabadulási törekvésre adtak példát, a formák és nyelvezetek új harmóniája az örökölt irodalmi paradigmától meghatározottan jött létre.

Az 1980-as években még problémát jelentett számi írói körökben az, hogy számi író-e, aki nem számiul ír. Az 1990-es évekre ez a probléma megszűnt, és manapság a számi irodalom részének tekintjük a magukat számiknak tekintő, de más nyelven publikáló írók műveit is. Bizonyára az is megérdemelne egy tanulmányra való figyelmet, hogy mi az, ami a manifesztáló idegen nyelv ellenére számi ezekben a művekben.

A személyes háttér a számi költészetben nagyon fontosnak látszik, és azt is mondhatnánk, hogy az alkotóknak a hétköznapi események feldolgozása jelenti a legmeghatározóbb forrást. A számi költészet realista költészet, amely egy nehéz politikai, gazdasági helyzetben levő nép tagjainak támasza. Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük a számik lélekszámát és ehhez viszonyítva az anyanyelvi használatot, akkor azt látjuk, hogy egy kis közösségről van szó, amelynek művészi termékenysége felettebb gazdag.

A lapp költészet implicit, explicit intertextualitásának érzékelése, tudatosítása különösen a fordító számára fontos, aki a fordítási folyamat során dönt afelől, hogy mit hogyan őriz meg, mit hagy el kényszerűségből, vagy miről szól a fordítást kísérő szövegben. A lapp költészet fordításainak befogadói horizontjával szemben nem lehetnek ennyire differenciált elvárásaink. Egyfelől azért, mert a lapp irodalmat, költészetet igen kevesen ismerik, mondhatni, hogy az egzotikus irodalmak csoportjába tartozik. Számos esetben, amikor a számi irodalomban jártas fordító felfedez intertextuális szálakat, nehezen adhatja tovább, hiszen a beépített szöveg ismeretlen a célnyelvi olvasó előtt. Ebből a szempontból a fordítás olvasója sokkal inkább a vers immanens világának feltárására van utalva, valamint arra, hogy egy egészen új intertextuális térbe helyezze a szöveget.

A fordítás szempontjából viszont meg kell említenünk az intertextualitásnak egy másik válfaját is. A fordításról – mint egy vagy több jelrendszer egy másikba való áthelyezéséről (KRISTEVA, J. 1974), azaz különböző kódok között történő műveletről – azt mondhatjuk, hogy intertextuális aktus, melyben a jelrendszerek szinonim és paradigmaticus viszonyban állnak (VALLE, E. 1993). A fordításnak erre az intertextuális természetére vonatkozólag több ízben kell vagy lehet utalnunk. Kell, mivel a szerző és fordító nevét fel kell tüntetni, és lehet, mivel a helységnevek, reáliák, a fordítást kísérő szövegek mind-mind valamilyen lehetőséget tartalmaznak, hogy az eredeti szövegre utaljunk. A lapp költészeti alkotások fordításakor az eredeti megidézése többféleképpen történhet, annak lappságára utalni viszont szűkebb lehetőségek vannak. Ez utóbbinak különösen a befogadó oldaláról vannak akadályai, hiszen a lapp reáliákról, tulajdonnevekről behatároltak az ismereteink. A szerző neve is hol „finnesen”, hol „oroszosan”, hol „norvégosan”, „svédesen” cseng, vagy csupán idegenül, északiasan. A legegyszerűbben viszont a

„lapp eredetiből fordította...” jelöléssel hívhatjuk fel a figyelmet a szöveg anyakörnyezetére.

Ha a lapp költészet fordításait metodológiai szempontból tagoljuk – a fentebb tett fordítási megjegyzések alapján –, a következő korszakokat kapjuk (DOMOKOS J. 1998):

1. *korszak*: A XVII-XVIII(-XIX.) századokban a fordítók közvetítő nyelveken keresztül közelítették meg a számi szöveget, és fordításaik inkább a feldolgozás, átdolgozás kategóriájába tartoznak, mintsem a műfordításéba. Példának említhetjük Kelletat 1982-es közleményét, mely Olaus Sirma verseinek XVII-XVIII-XIX. századi „fordításait” gyűjti össze. Ez a korszak azonban a szóbeli és nem az írott kultúra alkotásaiban gazdag. Költészeti példaként csupán Sirma verseit említhetjük meg.
2. *korszak*: A XIX. században és a XX. század első felében többségében nyelvészek, etnográfusok tették közzé gyűjtéseiket fordítással ellátva. E fordítások nyelvcentrikus munkák, a stilisztikai árnyalatoknak kevés figyelmet szenteltek. A szövegek nagy része nyelvtudományi közleményekben jelent meg, elzárva a szélesebb olvasóközönség elől. Példaként Anders Fjellner epikus verseinek fordításait említhetjük, melyek elemzésére a következő fejezetben térünk ki. E korszak fordításai a kiinduló szövegre való alapos odafigyelésről tanúskodnak, és ebben a tekintetben előrelépés tapasztalható a korábbi fordításokhoz képest. A fordítók is egyre több nyelvtani és kulturális témát elemző cikket használhattak fel fordításaikhoz. Különösen fontos szerepet játszottak a finn, a magyar és a norvég kutatók.
3. *korszak*: A XX. század második felében a műfordítások száma gyarapodni kezdett. A nyelv elsajátításának nehézsége miatt, mivel a Lappföldön kívül kevés lehetőség nyílt a számi nyelv és kultúra megismerésére, a műfordítók többsége nyersfordítások segítségével dolgozott. Kiemelkedik e fordítók sorából nyelvi és stilisztikai precizitásával a finn Pekka Sammallahti, aki számiról finnre és angolra fordít, valamint számira egyéb finnugor és számos indoeurópai nyelvből, a norvég Harald Gaski, aki angol és német fordítók számára nyersfordításokat is készít, a magyar Képes Géza és Bede Anna, valamint az angol Keith Bosley. E korszak számi fordításai a szélesebb olvasóközönség számára könnyen elérhető formában jelentek meg.

A számi költészet történeti és fordítási korszakai közötti párhuzamot röviden így foglalhatnánk össze:

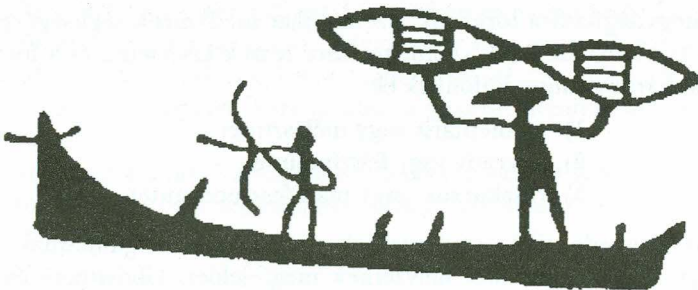
1. *korszak*: a szerző és a műve közötti kapcsolat tisztázatlan, például Schefferus népköltészeti alkotásként publikálja Olaus Sirma verseit, és ezzel párhuzamban a fordítók teljesen átköltik az eredetit;

2. *korszak*: a szerző bár ismert, de a szövege egyenetlenül ötvöz különböző kommunikációs típusokat, például Fjellner epikus verseiben a különböző dialektusok, vagy a fordítók stilisztikai rugalmatlansága;
3. *korszak*: a szerző és műve beépül egy viszonylag homogén irodalmi világba, és a fordítók, fordítások szerepe is tisztázott.

A számi költészet befogadása valószínűleg a skandináv területen ütközött a legnagyobb akadályokba, mivel az ottani olvasók gyakran előítéleteket tápláltak a számik iránt. Más népek fiainak a lappság inkább egzotikus, érdekes színpont a térképen. A fordítások lehetséges szerepére BEDE ANNA önvallomása (1981) is utal, melyet bővebben idézek az általa líraian felvetett gondolatok, valamint fejezetünkben is tárgyalt sajátosságok egymásra csengése, visszhangzása miatt:

„Egzotikus nép-e a lapp? Európa a hazája. Európa legősibb kultúráját őrzi elevenen a ma is élő lapp népköltészet. A jójában benne zúg az erdő, jajgatnak a madarak, farkas üvölt, medve csörtet. Mikor Észak tájait jártam, az északi sarkkör fölött, a fehér nyári éjszakában hallottam a szélben borzongó tundra neszeit, vonultak előttem a rénszarvasok, daloltak pásztorok, és mondtak verseket költők. Nem lehet nekem nehéz ezt a muzsikát szavakba önteni. Évekkel ezelőtt jártam közöttük, de ma is hozza-viszi üzeneteinket a posta, barátságunkat nem törölte el az idő. És ez nem az én saját, külön barátságom: Magyarországot érzik barátjuknak lapp ismerőseim, s ha majd – nemsokára – megjelenik új könyvem, a lapp költészet antológiája,²² nem engem fognak érte tisztelni azok, akikről vall ez a gyűjtemény, hanem hazánkat, ahol szívesen fogadják, kiadják, elolvassák népük költészetét. Minden műfordítás-kötet, amely egy nép eddig még nem ismert költészetét öleli magába, út a két nép között, barátságának záloga.

Talán érthető a fentiekből, miért bánt, ha néha azt hallom: »Csak« nyersfordításból dolgozom. Olyankor haragszom erre a szóra is: nyersfordítás – pedig nélküle nem lehetne annyi világot bejárni. Ezek a világok pedig kincsekben gazdagok.» (p. 463–465.)

2. ábra. Altai sziklarajz (Norvégia)

²² Utalás a két évvel később, 1983-ban, megjelent *Aranylile mondja tavasszal* című antológiára.

II.

A FORDÍTÁS SZEMIOTIKAI ELEMZÉSE

„Semmi sem jel addig, amíg
jelmént nincs értelmezve.”

C. S. Peirce

2.0 BEVEZETÉS.

E fejezet a fordítás szemiozsisát, azaz jel- és jelentésalkotó folyamatát mutatja be számi példákkal alátámasztva. Fordításon nemcsak a konkrét, már lefordított szöveget értjük, hanem a folyamatot megelőző feltételeket, a benne részt vevők jelenlétét és kapcsolatát (szerzők, szövegek), megnyilvánulásuk helyzeti, kulturális és textuális körülményeit. A magyar nyelv terminológiája a finnével vagy a németével szemben nem különíti el a fordítás általános és konkrét jelentéseit (vö. *Übersetzung, Übersetzen, kääntäminen, käännös*). A nemzetközi diszkurzusban különböző elnevezések jelentek meg a fordításról készült elemzések összefoglalására, mint például a *Translatology, Science of Translation, Translation Studies*. A magyar terminológia a fordítás tudománya megjelölést részesítette előnyben. Az Albert Sándor javasolta megnevezés, a *traduktográfia* elterjedőben van a magyar fordítási diszkurzusban is. Az elnevezések ideológiai hátterére itt nem térek ki, mivel megközelítésem szempontja sem történeti, sem ideológiai. Az itt következő elemzés a traduktográfia olyan munkájának tekinthető, mely a fordítási folyamattal kapcsolatos elméleti kérdések megvilágítására törekszik. Szemiotikai módszerek segítségével a fordítás propedeutikus szerkezetének szemléltetésére teszek kísérletet, és a fordítási folyamaton belül három szintet különítek el:

- 1) elementáris vagy mélyszintet,
- 2) narratív vagy felszínszintet,
- 3) diszkurzus- vagy manifesztumszintet.

A felállított propedeutikus szerkezetnek megfelelően rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy az adott fordítási helyzetnek megfelelően kibővíthető és árnyalható lehessen anélkül, hogy állandóan a szerkezeten kellene módosítani.

A fejezet következő részeiben röviden tárgyalom a fordítás eddigi szemiotikai megközelítéseit (2.1), majd a három szint kidolgozása következik (2.2 elementáris

szint, 2.3 narratív szint, 2.4 diszkurzusszint), melyet számiról történt versfordítással szemléltettek. A példák többsége természetesen a számi költészetből származik, de a felállított szerkezet más kódok közötti fordítások elemzésére is alkalmas, azaz Jakobson terminusát használva, interszemiotikai szinten is.

2.1 A FORDÍTÁS SZEMIOTIKAI MEGKÖZELÍTÉSEI

A fordítástudomány és a szemiotika az utóbbi évtizedig többnyire elkerülte egymást, kölcsönösen megtermékenyítő tanulmányok viszonylag csekély számban készültek. Habár Jakobson 1959-es tanulmánya kedvező fogadtatásban részesült, nem követte azt mélyebb elemzés, még a szerző részéről sem. Az 1980-ban megjelent *Semiotik und Übersetzen* szerzői előszavában található a következő jogos megállapítás: „Für eine Semiotische Theorie des Übersetzens und der Übersetzung ist die Zeit noch nicht reif.“²³ Ezt az álláspontot húzzák alá közvetve vagy közvetlenül a kötet tanulmányai is. Jelenleg számos tanulmány minősíti önmagát szemiotikusnak, azonban ennek az önjelölésnek gyakran nincsen tudományos indokoltsága.²⁴

A fordítás első szemiotikai megközelítéseinek termékeny alapot jelentett a saussure-i alapokról kiinduló, úgynevezett szláv iskola képviselőinek munkássága (Jakobson, Lotman, Levý). Lotman kultúrszemiotikai elmélete nagy hatással volt például Toury, Even-Zohar, van den Broek irodalmi fordításokról szóló elmélkedésére. Levý 1963-as tanulmánya az irodalmi fordításról még ma is alapvető műnek számít. Sokkal kevesebb tanulmány készült a peirce-i szemiotikai gondolkodást alapul véve, közülük D. L. Gorfée tanulmányai a legeredményesebbek. Ezek a tanulmányok a szemiotikai megközelítést nem a fordítási rendszer belső világából próbálták levezetni, hanem egy már meglévő fogalomtárral, elméleti vázzal vizsgálták a fordítás valamely részjelenségét. Stratégiai szempontból nem különböznek a nyelvészeti, pszicholingvisztikai, kommunikációelméleti és egyéb jellegű megközelítésektől.²⁵

Az alább bemutatott szerkezet abban különbözik az eddigi fordításelemzésektől, hogy megpróbálja a fordítás generatív folyamatának az alapját bemutatni. Ugyanakkor nem állít fel követelményeket a fordításban részt vevő feleknek, pusztán konstatálni próbálja a tényeket. Erre az alapra viszont ráépíthetőnek véljük az eddigi elméleteket.

A szemiotika és a hermeneutika több érintkezési pontot is felmutat. Az utóbbi-tól mégis elhatárolódik ez a fejezet azzal, hogy kategoriális és nem operationális

²³ A fordítás szemiotikai elméletének létrehozásához az idő még nem elég érett. WILSS, W. 1980; lásd még ALBERT S. 1982.

²⁴ Például HERMANS, TH. 1985; HATIM B., MASSON, I. 1990

²⁵ A különböző nézőpontú megközelítésekről lásd KLAUDY KINGA 1994.

elemzésére törekszik a választott tárgy szemióziszt és nem pedig a megértési folyamatát illetően. Innen adódik az, hogy a felállított fordítási struktúra a fordítási folyamatban mint szemiózisban résztvevő komponensek megmutatására irányul.

2.2 A FORDÍTÁS ELEMENTÁRIS SZINTJE

Szemben a fordítás diszkurzusszintjével, ahol a fordítási folyamat tér- és időbeli megnyilvánulásának sajátosságait elemezzük, és szemben a narratív szinttel, ahol a fordításban részt vevő komponensekre, azok egymás közötti viszonyára vetünk hangsúlyt, elementáris vagy mély szinten a fordítás jel- és jelentésteremtő *feltételeinek* összjátékát figyeljük meg. Ezen a szinten a folyamatból a szemiotikus mag kap nagyobb hangsúlyt, a következő, narratív szinten a fordítás mint kreatív folyamat különböző egységek között, míg a harmadik, diszkurzusszinten a fordítás mint interpretációs tér lesz az alaposabb elemzés tárgya.

A fordítás szemióziszt létrehozó elemek felállításához a saussure-i kettős: jelölt és jelölő jelfelosztást szűknek találjuk, mivel a későbbi kommunikációs folyamat létrejöttéhez szükségünk van az *értelmezettre*, Peirce-szel mondvá: az interpretánsra is. Azaz úgy is mondhatjuk, hogy a fordítás jelezési modellje a következő három összetevőből áll:

- 1) a jelölt szöveg,
- 2) a jelölő szöveg,
- 3) az értelmezett szöveg.

2.2.1 A jelölt szöveg

A jelölt szöveg a kiinduló szöveg, melynek tartalmaznia kell saját maga fordíthatóságának lehetőségét. Mallarmét a fordítás szempontjából parafrázeálva: minden szöveg tartalmazza újramondhatóságának összjátékát. A fordíthatóság a jelölt szöveg lényegi tulajdonságai közé kell hogy tartozzon, mert ha nem, akkor a fordítás nem jöhet létre. Ebből a szempontból a számi jóják azon része, mely partikuláit nem verbális, hanem expresszív egységként lehet értelmezni, olyan, mint a buddhista mantrák: a maguk nemében lefordíthatatlanok, mert hatásuk – és ez létük lényege – egy bizonyos kód megváltoztathatatlan enunciációjához tartozik.

A jelölt szöveg fordíthatóságbeli tulajdonságainak lefedése sok irányból történhet. A számi költészet sajátos megnyilvánulása a számi nyelven keresztül történik, és amíg ez dekódolhatatlan egy másik jelrendszert használó közösség egyénei által, addig szintén nem jön létre fordítás. A számi szöveg úgy viselkedik, mint például egy meg nem fejtett sumér felirat. Ez nemcsak az elmúlt évszázadokban volt hátrányos a számi kultúrtermékek terjedése szempontjából, hanem napjainkban is.

A közvetítő nyelven keresztül történt fordításoknak sokkal több lehetőségük nyílik önkényes megoldásokra, mivel a közvetítő nyelvet igénybe vevő fordítók nem érzékelhetik az eredeti szöveg kódjához tartozó emocionális árnyalatokat. Például Olaus Sirma két versjókáját Schefferus – a már említett 1673-as kötetében – latin prózafordításban is közzétette, ám a latin szövegek Sirma svéd nyelvű fordításán alapszanak. A következő évtizedek során számos olyan fordítás született, amely szabadossága: a kiinduló szöveg formai és tartalmi olvasatának, valamint közvetítésének mellőzése miatt valójában nem nevezhető fordításnak. Ezeket a korai fordításokat Andreas F. Kellat publikálta a *Trajekt* folyóirat 1982/2-es számában. Számos szerző fordításával egybevetve – mint például DANIEL GEORG MORHOF (1682), AMBROSE PHILIP (1712), ELIZABETH ROWE (1737 körül), EWALD CHRISTIAN VON KLEIST (1757), JOHANN GOTTFRIED HERDER (1771, 1773, 1779), JOHAN LUDVIG RONEBERG (1832), ELIAS LÖNNROT (1840) – Schefferus latin fordításaihoz tartalmilag leginkább Johann Gottfried Herder fordításai állanak közel. De ő is, akár a többi „fordító”, teljesen mellőzi a prozódiai sajátosságokat, és a befogadó kultúra igényeihez idomítja Sirma verseit.

A jelölt szöveg nemcsak kódbeli sajátosságai miatt veszíthet fordíthatóságából, hanem bizonyos helyzetmeghatározottságaiból eredően is. Itt most politikai körülményekből adódó okokra nem térünk ki, amire például a szovjet kultúrpolitika történetéből bőven lennének adatok. Példánk egy kortárs számi költő, Nils-Aslak Valkeapää 1988-ban megjelent *Beaivi, Áhčážan* című kötetéből való. E kötetnek számos fordítása jelent meg (norvégul 1990-ben, finnül 1992-ben, magyarul 1997-ben, angolul 1998-ban), úgy, hogy a 272. és a 273. verseknek az eredeti nyelven kellett maradniuk. Ezek fordítása valóban számos nehézséget rejt magában a rэн-szarvas-terminológia és az eufemizmusok miatt, de a fordításnak nem a fordítók részéről volt akadálya, hanem a szerző kikötését kellett követni, mely szerint ezeket nem szabad lefordítani. Úgy viselkednek e versek, mint a kötet, avagy a nyelvi szerződés pecsétje.

2.2.2 A jelölt szöveg

A jelölt szöveg szoros kapcsolatban áll a jelölt szöveggel, ennek fordíthatósága és a fordítás megvalósíthatósága által. Itt már nem a fordítás lehetősége a fontos, hanem a fordítás történhetősége. A jelölt szövegnek képesnek kell lennie a jelölt megnevezésére, annak kifejezésére, amihez ontológiailag szorosan kapcsolódik. Walter Benjamin árnyaltan fejezi ki ezt a viszonyt *A műfordító feladata* című esszéjében: „Az, hogy a fordíthatóság némely mű lényegi eleme, nem jelenti, hogy fordíthatósága önmaga számára lényegi, hanem csak annyit, hogy az eredeti művekben meglévő bizonyos jelentés a művek fordíthatóságában nyilvánul meg. Nem szorul magyarázatra, hogy az eredeti mű számára a legjobb fordítás sem jelenthet soha semmit. A fordítás ennek ellenére szoros összefüggésben áll az eredetivel: a

mű fordíthatósága révén. Sőt, ez az összefüggés annál bensőségesebb, mert az eredetinek semmit sem jelent... Hiszen a fordítás későbbi, mint az eredeti mű, és jelentős művek esetében – mivel ezeknek sosem a születésük korszakában adódik választott fordítójuk – a mű továbbélésének stádiumát jelenti.” (1980)

Míg egy fordítási szemiózis során pusztán egyetlen jelölt szövegről beszélhetünk, addig a jelölők száma végtelen lehet a társadalmi és individuális kódok sokasága miatt. Ha a közösségi kódokat vesszük figyelembe, azt mondhatjuk, hogy a számi költészet fordítására a finn nyelv mutatkozik a legrugalmasabbnak. Ez nemcsak azzal motiválható, hogy nyelvtörténetileg a laphoz legközelebb a finn nyelv áll, hanem azzal is, hogy művelődéstörténetileg és areálisan a számit a legszorozottabb szálak a finnhez fűzik.

A fordítás azonban törölhető a jelölt szöveg által is. A fentebb említett Olaus Sirma verseinek különböző nyelvi változatai nemcsak azért nem nevezhetők fordításoknak, mert a kiinduló kód megnyithatatlan a befogadó kód által, hanem a jelölő túlságos önállósága miatt sem. Ha a jelölő szövegből nézünk vissza annak jelöltjére, és ezt a jelöltet Sirma szövegeihez hasonlítjuk, akkor közöttük nagyon laza kapcsolódást látunk. Bizonyos szövegek lerövidítik, mások terjedelmesebbé teszik a kiinduló verset. Sirmának az utóbbi évtizedekben készült versfordításai filológiai szempontból sokkal pontosabbak, mint a korábbiak. Erre példa Pekka Sammallahti 1976-os finn, Manfred Peter Hein 1981-es német, Bede Anna 1983-as magyar, Keith Bosley 1993-as angol fordítása.

2.2.3 Az értelmezett szöveg

A fordítás szemiózisének mély szintjén különösen fontos az értelmezett, avagy az interpretáns szöveg, mely nemcsak azt teszi lehetővé, hogy a szöveg egy új generatív folyamatban vegyen részt, hanem hogy be is illeszkedjen egy adott, új szövegvilágba. Az értelmezett, pontosabban az értelmezendő, értelmezhető szöveg lényegi tulajdonsága a befogadó részéről történő dekódolhatósága, értelmezhetősége. Az értelmezett szöveg bár szorosan kapcsolódik a jelölt szöveghez, mégsem hagyhatja figyelmen kívül a jelölő szöveg létét, hiszen a fordítási folyamat keretén belül nemcsak egy jelölő szöveg létezhet, hanem számos. Az értelmezett szövegnek pedig annak ellenére, hogy egy bizonyos jelölőre megy vissza, annyi variánsa létezik, ahány olvasója, befogadója. Az értelmezett szöveg szintén nem köteles a jelölő fordításról tudomást venni, arra visszautalni, sőt, a jelölőről sem, ez azonban a fordítás nullifikációját jelentheti. Számos olvasó úgy olvas irodalmi műveket, hogy azok fordított voltát teljesen figyelmen kívül hagyja.

Ha a jelölt szöveg nem rendelkezik értelmezendő minőséggel annak valamely sajátossága miatt, akkor a fordításból nem lesz nyitott, generatív folyamat. Erre példa lehet egy egyetemi hallgató által készített versfordítás, amely nem kerül olvasók kezébe. Azaz, ha bármelyik szöveg csupán önmagára referál, akkor a fordí-

tás szemiózisa nem jöhet létre. Az értelmezett szöveg azonban legalább két utalást tartalmaz az ontológiailag őt megelőző szövegekre. Az egyik a szerző neve, mely a jelöltre utal, a másik a fordító neve, mely a jelölőre utal. Mint a jelölt és a jelölő szöveg, az interpretáns szöveg is önálló jel. Bennük ugyanarra a dinamikus tárgyra, azaz szemantikai realitásra való reflektálás a közös.

Az értelmezett, a jelölt és a jelölő szövegek között az átkódolások és dekódolások folyamatai során számos információ elvész, ugyanakkor új információk jelennek meg, ez azonban a fordítási szemiózis létrejöttének velejárója. A fordító nem adhatja pontosan ugyanazt vissza, amire a szerző gondolt verse megírása során, az olvasó pedig nem láthat bele a fordító „pizkozatfüzetébe”, így az elindított szövegnek módosulnia kell. Az ideális értelmezett szöveg *majdnem* egy az ideális jelölő szöveggel, és ez *majdnem* egy a jelölt szöveggel. Ha az értelmezett szövegből még tovább mennénk újabb szövegeket/fordításokat hozva belőle létre, azoknak a jelölthöz és a jelölőhöz való kapcsolatuk egyre lazább lenne. Hasonló nehézségei vannak azon fordítási láncolatnak, amelynek mentén a fordítói szerep több személy között van felosztva. Ez a lapp költészet fordításainál nagyon gyakori eset, és megnövelheti a félreértések, a nem megfelelő interpretálások lehetőségét.

2.2.4 Példa

Tegyük fel, hogy van két szövegünk, amelyekről csak azt tudjuk, hogy egymás fordításai. Milyen jelölőt fogunk feltételezni? Megmondhatjuk-e, melyik előzi meg ontológiailag a másikat? Lássunk erre egy példát! Íme a következő két szöveg:²⁶

MY HOME IS IN MY HEART
it migrates with me

The yoik is alive in my home
the happiness of children sounds there
herd-bells ring
dogs bark
the lasso hums
In my home
the fluttering edges of gáktis
the leggings of Sámi girls
warm smiles

My home is in my heart
it migrates with me

Mu ruoktu lea mu váimmus
ja dat johtá mu mield

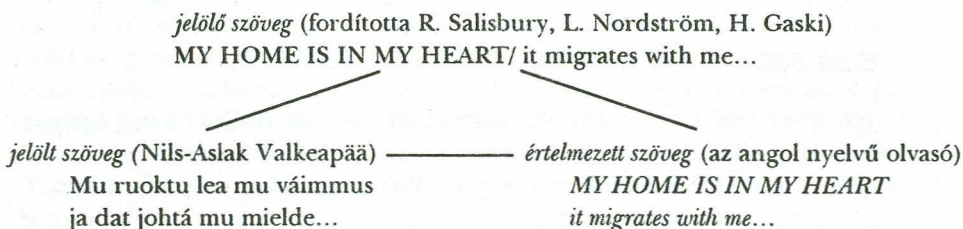
Mu ruovttus eallá luohti
gullo mánáid illudeapmi
Biellut skáallet doppe
beatnagat čillet
suohpan njurggasta
Mu ruovttus šlivggodit
láddegávtti heallit
sámi nieiddažiid biddojuolggit
liegga modji

Mu ruoktu lea mu váimmus
ja dat johtá mu mield

²⁶ Magyarul: „Az én otthonom a szívemben van / elkísér mindenüvé // Az én otthonomban zeng egy dal / gyermekek örvendezése / kolompok kolompolása / kutyák csaholnak / lasszó süvít / Az én otthonomban posztókabátok / színes szegélyei ringanak / Számi lányok fehér rénbőrharisnyás lába / meleg mosolya // Az én otthonom a szívemben van / elkísér mindenüvé.” (Bede Anna fordítása 1983, p. 432.)

Formailag a két szöveg hasonló a sorok számát, a központosítást, a strófák tagolását, továbbá az első két sor versvégi ismétlését, valamint a *Sámi/sámi* alakokat, a kis és a nagy betűk használatát tekintve, kivéve az első sort. Ha a versek dinamikus tárgyát leírjuk, akkor ezek nagyon hasonlóak lesznek. Az egyik szövegben azonban reáliákat találunk, amelyek nem tartoznak az alapkódhoz, azaz az angol szövegben a *yoik*, *gákti*, *Sámi* idegenül hangzik, míg ezek a legnagyobb természetességgel illeszkednek be a számi szövegbe. Ugyanígy a *herd-bells/biellut*, *lasso/suohpan*, *leggings/biddojuolggit* párok számi szavai jobban találnak a számi kultúrához, mint az angolhoz. Így viszonylag könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy az eredeti a számi szöveg, míg az angol vers fordítás. Ezt megerősíti az a különbség is, hogy a lapp vers első két sora jambusokban készült, de az angol nem. A kötött forma nem jellemző a fordítások önkényes formabeli felvállalására, ha az az eredetiben nem található meg.

A fenti döntésünk miatt a következő jelölt – jelölő – interpretáns háromszöget állíthatjuk fel:

3. ábra. Az elementáris szint alkotói

Ezen szövegek között viszonylag könnyű megállapítani az ontológiai vonalat. Abban az esetben, ha a kiinduló szöveg nem tartalmaz közvetlen utalást saját nyelvére, irodalmára, kultúrájára, történelmi helyzetére, e sorrendet intuíciónkra hagyatkozva állapíthatjuk meg. A számi költészet alkotásaiban azonban nagyon gyakori a számi geográfiára való utalás (vö. helységnevek, sajátos természeti képek, mint például sarkifény, tarhegy), a számi tárgyi és szellemi kultúra elemeinek beépítése (vö. a számi sátor, *gákti*, azaz tipikus lapp posztókabát, szán, jodka) a sajátos faunára való utalás (vö. aranylile, mocsári hamvas szeder, zuzmó stb.). Egy csekély olvasottsággal rendelkező olvasó viszonylag hamar ráérezhet arra a hangulatra, amely ezekből a versekből árad, különösen emlékeztetve más természeti népek nép- és műköltészetére.

2.3 A FORDÍTÁS NARRATÍV SZINTJE

A narratív szint a fordítás jelkomponenseinek elsődleges megvalósulását, helyzet-hez való kötöttségét vizsgálja. Ezen a szinten figyelembe vesszük a fordítási folyamatban részt vevő komponenseket, melyek elsődlegesen járulnak hozzá a fordítás megvalósításához. Induljunk ki az elementáris szint összetevői megnyilvánulásának vizsgálatából.

2.3.1 A kiinduló izotóp (I/1) és az értelmezett kiinduló izotóp (I/2)

A jelölt vagy kiinduló szövegnek narratív szintbeli megvalósulása implikálja nemcsak a szerzőt és annak szövegét, hanem az olvasóját és a befogadott szöveget is. Bár a szöveg formailag azonos, szubjektumával kapcsolatban másképp áll, azaz különböző szövegteremtő folyamatok zajlanak le. Ezért mondhatjuk azt, hogy a kiinduló szöveg két izotópon keresztül manifesztálódik. Izotópon olyan struktúrát értünk, amely alanyból (szubjektum), tárgyból (szöveg) és a kettő közötti sajátos szövegteremtő folyamatból áll össze, és egy folyamat bizonyos szintjén több ilyen felépítésű szerkezet különíthető el. A fordítás izotópjai a narratív szinten helyezkednek el, a fordítás szemioízisának megnyilvánulását segítik elő. Bár önálló egységek, a fordításban mégis szorosan meghatározzák egymást.

A jelölt szöveget megvalósító két izotópot előfeltételezi a szöveg léte, annak fordíthatósága, dekodifikálhatósága, értelmezhetősége. Azaz megkülönböztetünk:

- 1) kiinduló izotópot (I/1), melynek összetevői: alanyként a szerző (S1), tárgyként az általa létrehozott szöveg (T1) és az alany és tárgy közötti szövegteremtő folyamat (F1);
- 2) kiinduló értelmezett izotópot (I/2), melynek összetevői: alanyként az olvasó (S2), tárgyként az interpretált kiinduló szöveg (T2) és az alany és tárgy közötti szövegteremtő folyamat (F2).

2.3.2 A célizotóp (I/3)

Az elementáris szint jelölő szövegének narratív szintbeli megnyilvánulását a fordító biztosítja, aki létrehozza egy szövegteremtő folyamaton keresztül a kiinduló szöveg fordítását. Ezt az izotópot, mivel a magyar szakirodalom a célnyelvi jelzöt használja a fordított szöveg kódjának jelölésére, célizotópnak nevezzük. Így harmadik izotópunk a következőképpen írható le:

- 3) célizotóp (I/3), melynek összetevői: alanyként a fordító (S3), tárgyként a lefordított szöveg (T3) és az alany és tárgy közötti szövegteremtő folyamat (F3).

A célizotóp a narratív szint központi izotópjja, hiszen az elementáris szint megvalósíthatósága elsődlegesen ennek aktivitásához kapcsolódik.

2.3.3 Az értelmezett célizotóp (I/4)

Az elementáris szint interpretáns szövegének megnyilvánulása a fordítás olvasójának értelmezői képességétől függ. Az olvasóra fontos feladat vár, hiszen Peirce-szel mondva „semmi sem jel addig, amíg jelként nincs értelmezve” (GORLÉE, D. L. 1994, p. 56). A hozzákapcsolt izotópot értelmezett célizotópnak nevezzük el, amely különösen fontos szerepet játszik a fordítás diszkurzusszintjének formálásában. Negyedik izotópunk a következőképpen szerveződik egybe:

- 4) értelmezett célizotóp (I/4), melynek összetevői: alanyként a célnyelvi olvasó (S4), tárgyként az értelmezett célnyelvi szöveg (T4) és az alany és tárgya közötti szövegteremtő folyamat (F4).

A következő alfejezetben ezeknek az izotópoknak egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk meg.

2.3.4 Az izotópok egymás közötti viszonya

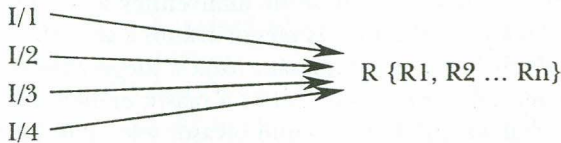
Egy izotóp alanya többféle szerepkört betölthet. Az S1 szinte automatikusan felveszi az S2 szerepét műve elkészítésének végén, ugyanakkor egy másik kód ismeretének birtokában felveheti a fordító szerepét is. Ez a számi költők esetében nagyon gyakori eset, és a fordítás elkészítésekor a szerző az S4 szerepkörébe is átkerül. Ennek okaira az első fejezetben utaltunk.

Az S3 fordításának elkészítéséhez át kell helyeződnie az interpretátorok (S2, S4) szerepébe. Bár aktívan nem töltheti be az S1 pozícióját, mégis bele kell képzelnie magát, hogy minél árnyaltabban tudja majd visszaadni a szöveg formai, tartalmi aspektusait. Számos esetben az S3 előbb S2-ként közelítette meg a kiinduló szöveget, majd azután döntött a szöveg fordítása mellett. Így az S2 kiinduló szerepből járta be a többi. Az S4 lehet hasonló „áldozata” a szövegnek, mivel elképzelhetjük azt, hogy létezik olyan olvasó, aki előbb fordításban ismerkedett meg a számi költéssel, majd pedig elbűvölve tőle, megtanult számiul, és így eredetiben olvashatja a verseket. Ezzel átlépett az S2 szerepkörébe, de az is megtörténhet, hogy fordítói vénával rendelkezve újabb fordítások létrehozása mellett dönt (S3 szerep).

Az alanyok közötti ontológiai függőséget szemléltethetjük a szövegek, azaz tárgyak közötti ontológiai függőségen keresztül. Hiszen T1 nélkül nem jöhet létre T2, T3, T4, továbbá T2 nélkül T3 és T4, valamint T3 nélkül T4. Ez a láncolat meghatározza az izotópok szintagmatikus viszonyának kialakulását, és a fordítás mondatának belső láncolatát a következőképpen szemléltethetjük:

A fordítás „mondatának” sajátossága, hogy komponensei, azaz izotópjai paradigmatis viszonyban állnak egymással, mivel ugyanarra a szemantikai realitásra (R) kell többé-kevésbé visszavezethetőeknek lenniük. Ezt a következőképpen szemléltethetjük:

(ahol R1, R2 ... Rn az R-nek a kódok és az értelmezők sajátosságai által meghatározott variációira utal)

Az alany és a tárgy közötti szövegteremtő folyamat számos modalitással (GREIMAS, A. J. 1970) kísérve nyilvánulhat meg. Előfordulhat az, hogy a fordítást a fordítónak kötelezően kell, vagy választottan lehet elvégeznie például egyetemi szemináriumra, egy megrendelő kérésére. Ez a két modalitás, a *kell* és a *lehet* jellemezheti az olvasó szövegmegközelítését is. Nagyon gyakori e két modalitás összekapcsolódása. A jelenlegi fordítási piac szempontjából a számi fordításokra az utóbbi modalitás jellemző.

Ha a fordítási folyamat létrejön, ez egyben azt is jelenti, hogy az alany *képes* arra a cselekvésre, melynek során egy szöveget befogad, és/vagy egy szöveget teremt, valamint hogy a folyamatnak megengedett, hogy létrejöjjön. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy vannak fordítók, olvasók, akik valóságos megszállottjai valamely irodalomnak, és teremtő folyamatukat a *szeretet* modalitása kíséri. Bizonyára ez utóbbi jellemezhetette Képes Géza fordítói tevékenységét. Ez irányította saját fordításaim létrejöttét is.

Bahtyin karneváleméletét RIITA OITTINEN (1995) a következőképpen használja fel a fordítási folyamat illusztrálására, melyet a mi esetünkben az izotópok dinamikus viszonyának szemléltetéseként is értelmezhetünk: „A fordítás karneválja szerintem azt jelenti, hogy a fordító jóindulatúan ránevet a kiinduló szövegre, megérkezik hozzá, és azt profanizálva elkészíti sajátját. Azáltal, hogy a fordítói »én« találkozik a szöveg közvetítésével megjelenő »te«-vel, mind a kiinduló szöveg, mind a fordító megújul. Átélessel a fordítandó mű a célnyelvi formában is életre kel: a fordító tiszteli a kiinduló művet és szerzőjét, és olyan fordítást ad az olvasónak, mely él és lélegez. A fordítónak lehetősége van alámerülni a fordítás karneváli nevetésvilágába, nyitottnak lenni újabb hatásokra, állandóan átváltozni. A fordító szava félig idegen, félig saját, belülről elindított szó, mely nem zárkózik el, de nem is végleges. Minden egyes új dialogikus kontextus állandóan új jelentéseket és új lehetőségeket nyit meg számára (BAHTYIN 1979, 166).

A karnevál tehát vidám, félelem nélküli fordítás. A kiinduló szöveg nem magasan, a fordító hatásugarán kívül létezik, és általában a kiinduló szöveg nem

egyetlenegy szöveg, hanem számos szöveg rétegződése, a fordítók tapasztalatainak és olvasatainak suminjája. A kiinduló szöveg az, amiként a fordító meghatározza: a fordító saját nézőpontja által a fordításból egész lesz. Amint a fordító a fordítandó szöveghez egészen közel lép, képes lesz szeretni és tisztelni azt. A fordító hűségessé válik szeretettjéhez, hiszen a szeretett olyan, amilyenek a szerető látja. A fordító a szerelmes szemével tekint a szövegre, és megnyilvánul a szeretkezésben.

A karneváli dialógushoz mindig hozzátartozik a kiegészítés és a kiegészülés. A fordító szava üres marad, ha nem egészül ki a másik ember szavával. A fordító a lefordított szöveg által nyújtja kezét leendő olvasói felé, akik kiegészítik a fordító szavait ugyanolyan módon, ahogy a fordító a kiinduló szövegét. Mindezek során a fordító ad is, kap is: a dialógusban részt vevő felek így gazdagodnak, és folyamatosan életet teremtenek.

A fordító karneválja közvetlenséget, világiasságot, jóindulatot jelent. Jelenti a fordító láthatóságát, nyitott felelősségvállalást, és a célnyelvi olvasók figyelembe vételét. Az ún. hűség szerintem nem a kiinduló szöveg tisztelete, hanem az attól való félelem. Ha a nevetéssel a fordító nem űzi el félelmét, nem fogja tudni életre keltetni a célnyelvi szöveget. A fordító kötelessége, hogy merészen vegyen részt a karneválon, ahol nincsenek szereplők és külső szemlélők. A fordítás karneválján olyan végletek találkoznak, mint élet és halál, ármány és szerelem. Szintén karneválon találkozunk az »én« és a »te«. Dialogikusan.” (Lásd még DOMOKOS J. 1997.)

Akad még egy mozzanat, amit említésre érdemesnek találok a narratív szint vizsgálatakor, és ez struktúránkban a modalitás kérdésköréhez kapcsolódik. Viszonylag sokan foglalkoznak a költő, író lélekrajzával, sőt az olvasóéval is, de a fordító, a fordítás lélekrajzára kevés figyelem irányult. Walter Benjaminsnál és Jacques Derridánál találunk tapogatózó kérdésvetést. Walter Benjamin a fordításról megjegyzi, hogy: „... ez a nyelv [ti. az igazi nyelv], amelynek sejtésében és leírásában ott az egyetlen tökéletesség, amit a filozófus remélhet, ez rejtőzködik intenzíven a fordításokban. Nincs műzsája a filozófiának, és a fordításnak sincs műzsája.” (Tandori Dezső ford., 1980)

A műfordító feladata a fordítás során éppen ennek a nyelvnek a felszabadítása, saját nyelvbe való beemelése. Míg Benjamin a fordítást a költészet és az elmélet közé helyezi és ezáltal a műfordítót a költő és a teoretikus közé, Derrida a bábeli jelképet körüljárva (mellyel a fordítás lét-törvényre válik, kötelesség és tartozás egyben) a műfordítót a költő és a szent közé helyezi. „A szent és a fordíthatóság, egyik sem hagyja magát elgondolni a másik nélkül. Egyik is, másik is ugyanazon határvonal mentén jön létre... Az örök érintetlen, megfoghatatlan, érinthetetlen (unberührbar), ez az, ami megigéz, és irányítja a fordító munkáját... A fordító elérkezik oda, ahol már érzékeli ennek – az egyszerre belső és külső határvonaltól mért – távolságnak minden jelét, melyek ráirányítják a csend és örület szakadéka mentén haladó végtelen útjára.” (Flaisz Endre ford., 1994)

2.3.5 Példa: Anders Fjellner epikus verseinek magyar fordításai

A kiinduló izotóp története

Négy lapp epikus vers, melyek témájukat és formájukat illetően egy számi népi eposz részeinek tűntek, a XIX. század közepén került az európai érdeklődők kezébe, és mint népköltési gyöngyszemeket nagyra értékelték őket. Ezek *Päiven Parnne'* (A Nap fia), *Piššan Paššan Pardne* (Pissa Passa fia), *Päive neita* (A Napleány), *Kassa Muödda* (A kemény nagynéni) címmel jelentek meg. Néhány évvel később azonban kiderült, hogy nagy valószínűség szerint maga az adatközlő, azaz Anders Fjellner (1795–1876) saját versei. Megerősítheti ezt a feltevést az is, hogy az epikus versekből a lapp népköltészeti alkotások amúgy nem jellemző vonásai tetszenek ki: trochaikus lejtés, alliterációk nagy száma, különböző nyelvjárási alakok ötvözése. Akkoriban a legelterjedtebb népi lírai forma a jojka volt, mellette pedig a prózai műfajok (mesék, legendák); egyéb verses epikai alkotásra alig bukkanhatni, és ezek leginkább a kola-félszigeti számiknál fordultak elő, feltehetően idegen (orosz, karjalai) hatásra. Fjellner azon kevesek közé tartozott, akik délebbre, Uppsalába mentek továbbtanulni. Megérintette a kor irodalmi szelleme, mely valóssággal szomjazott a népi eposzokra. Ezekben az években jelentek meg a Kalevala-füzetek. Anders Fjellner az eposztörédeikeiben Lönnrothoz hasonló elveket érvényesített, és szándékában állott egy teljes eposz rekonstruálása. Fjellner annyiban volt nehezebb helyzetben Lönnrotnál, hogy a történeti szálak mesékben, legendákban őrződtek meg, ő pedig nem rendelkezett Lönnrotéhoz mérhető költői-szerkesztői tehetséggel. A vállalt forma és a kevésbé körvonalazott tartalom ellentmondásai kiérződnek Fjellner epikus verseiből.

A célizotópok története

Képes Géza *Napfél és éjfé*l című önálló fordításkötetében két számi epikus vers fordítását jelentette meg (1972, p. 319–329). A második számi vers kezdősorai valóban megragadhatták a fordító figyelmét, hiszen a kötet címét ebből emelte ki: „Pissa Napfél falvainak feje, / Passa Éjfél fejének lánya / Házasságra hitet tettek.” Képes Géza széles körű finnugor fordítói munkásságához tartozik e két számi fordítás, melyekhez azonban nem írt bevezetőt, mint ahogy általában tette. Képes a számi versek fordításait népköltési darabokként közölte: *A nap fia* és *Pissa Passa fia* címmel. Feltételezhető, hogy Képes a lapp szövegek Otto Donner-féle 1876-os közléséhez jutott hozzá, és nem a legelső lejegyzéshez, azaz J. A. Linderéhez. Ez részenként jelent meg a *Läsnig för fölket* című újságban. Nagyobb valószínűséggel bír azonban, hogy Képes a Halász Ignác által 1882-ben közzétett eredetire és annak magyar nyelvű változatára támaszkodott (*Päiven parne'*, *Piššan Paššan Pardne*, magyar címek nélkül). A számi források annyiban megegyeznek, hogy még nép-

költészeti alkotásként értékelik a verseket, de terjedelmük tekintetében nagyon eltérőek. Képes fordításainak mennyisége Halász Ignációval egyezik meg, amely Fjellner négy verséből kettő részleteit tartalmazza. Képes nem említi Fjellner nevét még adatközlőként sem. Mindenesetre forrásanyagnak Kai Donnert és nem Otto Donnert jelöli meg az első vershez, a másodiknál pedig Halász Ignácot.

Képes Géza fordítása előtt – Halász Ignác 1882-es nyelvközpontú fordítása mellett – Bán Aladár készítette el az első vers műfordítását (*A Nap fia* címmel), és 1911-ben elsőnek publikálta széles olvasóközönség számára az *Egyetemes Irodalomtörténet* negyedik kötetében. Bán Aladár szintén Otto Donner gyűjteményére hivatkozik mint forrásra, és fordításának terjedelme Halász Ignác 1882-ben közzétett első versével egyezik meg. Bán Aladár viszont a fordítást megelőző lapp irodalmi bevezetőben utal Wiklund *Lapparnes sang och poesi* 1906-os tanulmányára, mely megkérdőjelezi a versek népköltészeti eredetét.

Bede Anna két fordítása 1983-ban az *Aranylile mondja tavasszal* című lapp költészeti antológiában jelent meg, mely Otto Donnerre mint a forrásanyag közlőjére és Anders Fjellnerre mint szerzőre hivatkozik. Bede Anna ezzel az antológiával eddig a legtöbb számi verset fordította le a magyar olvasóközönség számára. Ez a Keresztes László alapos szerkesztői munkájáról tanúskodó, poétikai szempontból is kiváló antológia az első olyan magyar nyelvű könyv, amely teljes egészében számi lírát tesz közzé. Azóta mindössze egyetlen kötet jelent meg, mely verseket tartalmaz Nils-Aslak Valkeapáától. Bede Anna Keresztes László nyersfordításaira támaszkodva nemcsak a két epikus ének bizonyos részleteit ülteti át, hanem teljes terjedelmüket is. Ezek címei: *A Nap fia* és *Pissa Passa*. Végül is Fjellnernek még két epikus verse nincs lefordítva. Ezek a versek viszont ma már nem a számi folklór gyöngyszemei, hanem az induló számi irodalom értékes darabjai.

A négy izotóp

Szemiotikai struktúránk szerint összegezve eddig azt mondhatjuk, hogy a *jelölt szövegek* Fjellner epikus költeményei, a *jelölő szövegek* a fordítók szövegei és az *értelmezett szövegek* a közzétett magyar szövegek. *Kiinduló izotópunk* alanya Anders Fjellner, tárgya az ő epikus költeményei, az alany és tárgy közötti viszonyról pedig a fentiekben szoltunk. *Értelmezett kiinduló izotópunk* alanyaként tekinthetjük például Otto Donnert, aki sajátosan interpretálja a verseket, vagy a magyar fordítókat is, akik előbb a számi szövegek befogadásával, értelmezésével kellett megbirkózzanak. Több-kevesebb segítséggel mindegyikük rendelkezett. *Célizotópjaink* alanyai: Halász Ignác, Képes Géza, Bán Aladár, Bede Anna, tárgyai a fordítások. Az alanyok és tárgyak közötti viszonyról az alábbiakban szoltunk. *Értelmezett célizotópunk* alanya jelenleg én vagyok, tárgya az értelmezett magyar szövegek. Mivel az értelmezett célizotóp alanya nemcsak a saját anyanyelvén megjelent szövegek értésével próbálkozik, hanem a fordítási folyamatba is be kíván tekinteni, felveszi az értelmezett

kiinduló izotóp alanyának szerepét, ugyanakkor egy metaszerepet is vállal, mivel a fordítási folyamat megértésére törekszik.

A célizotópról a kiinduló izotóp tükrében megállapíthatjuk, hogy a legszélesebb mitológiai rendszer Bede Anna fordításaiban épül ki azáltal, hogy nagyobb mennyiséget fordít. Így aki a lapp mitológiai motívumokkal szándékozik foglalkozni, több adatot találhat Bede fordításaiban. Képes Géza él a fordítói kompenzálás lehetőségével, és a hangulat visszaadása érdekében gyakran olyan fővevekkel bővíti a sorokat, melyeket egy kiindulószöveg-központú megközelítésnek figyelmen kívül kell hagynia. Bede fordítása ezen a téren pontosabb. Sorszám szempontjából Képes Géza fordításai lesznek az eredetihez viszonyítva a leghosszabbak, például *A Nap fia* magyar fordítása tizenhét sorral hosszabb, mint az eredeti. Amit Halász Ignác kivül mindegyik fordító megold a maga módján, az a hiányos, a gondolatmenet szempontjából homályos sorok értelmező, kiegészítő fordítása. Halász Ignác ezekre a sorokra bevezetőjében felhívta a figyelmet, és azáltal, hogy nyelvi mutatványként közelítette meg a számi anyagot, a műfordítás szempontjából valójában jól használható nyersfordítást készített. A versek poétikussága szempontjából Képes Géza és Bede Anna fordításai jobban sikerültek, mint Bán Aladáré. Képes Gézánál érződik, hogy teljesítménye költészeti alkotásként is figyelemre méltó, ráadásul Halással együtt ő az, aki nem nyersfordításból dolgozott, hanem rendelkezett a nyelv bizonyos fokú ismeretével. Az alliterációk és a trochaikus lejtés visszaadására Képes Géza törekedett a leginkább. Az eredeti vers drámai szerkezeti elemeinek visszaadására Bede Anna fektette a legnagyobb hangsúlyt, erre Bán Aladár szintén ügyelt, míg Képesnél ezek nem érvényesülnek az epikus hangvétel dominanciája miatt.

Fjellner a párbeszédetek esetében kettősponttal tünteti fel, hogy ki beszél, vagy zárójelben, ha a másik éppen nem válaszol. Két példát adunk erre táblázatunkban (lásd a „*Jehtan nieta:*” valamint a „*Hastab, hastab fađmataki!* / (*i vastet*)” sorok fordításait). A táblázatban ezen felül található még két példa: az egyik az alliteráció (*lúlat laivem lafferdattá*) visszaadásának megoldásait mutatja, a másik példa (*Neitap aija-röudem atnelisti*) a mennyiségi aránylást szemlélteti. Ez utóbbinál Képes tartalmi kibővítéssel majdnem megduplázza az eredetit, Halász nyersfordítást vagy nyelvészeti szempontú fordítást ad, Bán Aladár jelentéktelenül bővít, Bede pedig a tartalmi és mennyiségi egyensúlyt találja meg. Halász Ignác úgy jár el, mint a pontos filológus, aki lábjegyzeteket is készít. Képes Gézánál tagadhatatlanul érződik a lendület, mellyel a fordításokat készítette, Bede Annánál pedig az eredeti vers lehető legpontosabb követése. Bán Aladárnál a fordítás verssé tétele ment nehezebben (1. táblázat).

Nem szabad megfeledkeznünk arról, amit Jacques Derrida állapít meg Walter Benjamin *A műfordító feladata* című esszéjének gondolatmenetét továbbfűzve, hogy a fordítás objektivitása eleve biztosított, mert ennek magja a fordítandóban van elrejtve (1994). Továbbá azt is figyelembe vehetjük a kiinduló szöveget és a cél-

Fjellner (1876)	Halász (1882)	Bán (1911)	Képes (1972)	Bede (1984)
<p>I. <i>Päiven parne'</i></p> <p>lúlat laivem lafferdattá</p> <p>Jehtan nieta:</p> <p>(Neitap aija-röudem atnelisti.)</p>	<p>– (magyar cím nélkül)</p> <p>a keleti szél a hajót röpíti</p> <p>A jehtan leánya:</p> <p>(A lány vas horgot nyújtott oda [az ifjúnak].)</p>	<p><i>A Nap fia</i></p> <p>Keleti szél kel nyomukba</p> <p>Az óriás lány felele:</p> <p>Vashorgot ad a lány mostan, / Az ifjúnak</p>	<p><i>A Nap fia</i></p> <p>Keleti szél szárnyán száll a hajó</p> <p>Jehtan lánya arca lángol, Így felel a Nap fiának:</p> <p>A lány vak apja tudta nélkül / Vashorgot ad a vőlegénynek</p>	<p><i>A Nap fia</i></p> <p>Keleti szél a hajót hajtja</p> <p>A leány mondja:</p> <p>(A leány vas-horgot nyújt a legénynek.)</p>
<p>II. <i>Piššan Paššan pardne</i></p> <p>'Hastab, hastab fađmataki!' / (i vastet)</p>	<p>– (magyar cím nélkül)</p> <p>'Hívok, hívok birkózásra!' / nem felel [senki].</p>		<p><i>Pissa Passa fia</i></p> <p>'Hívok kézzel birkózásra! Hívok kopjás küzdelemre!' Hallgat a had, senki nem szól.</p>	<p><i>Pišša Pašša</i></p> <p>Ki áll ki, ki áll ki öltre, mérkőzésre? / Most sem felel senki.</p>

nyelvi szöveget elemezvén, hogy az előbbi az utóbbival oksági kapcsolatban van, míg a fordítás az eredetivel függőségi viszonyban. E két különböző eredetű szöveg között ekvivalenciát úgy keresni, mint azonos szinten levő szövegek között, demég hűséget, szabadságot is úgy keresni, mint hierarchizálható szövegek között levőket, értelmetlen dolog, mivel az értelmezési síkok váltásával ezek a kritériumok elveszítik relevanciájukat. Ezért maradnak ki ezeknek a szempontoknak a vizsgálata az elemzésből.

2.4 A FORDÍTÁS DISZKURZUSSZINTJE

Struktúránk diszkurzusszintje az izotópok idő- és térbeli megnyilvánulásával, a fordítás szemiózist befolyásoló kontextuális tényezők vizsgálatával és azok egymás kölcsönhatásával foglalkozik.

2.4.1 A helyzeti, kulturális, intertextuális és intratextuális kontextusok

Négy különböző kontextus²⁷ megkülönböztetését tartjuk fontosnak a fordítási folyamat diszkurzusának elemzésekor:

- 1) a *helyzeti kontextust* (HK), mely az izotópok alanya és tárgya közötti folyamat történetiségéből eredő, a szemiózist befolyásoló társadalmi, politikai tényezőket vizsgálja;
- 2) a *kulturális kontextust* (KK), mely az intézményes és ideológiai háttér hatását vizsgálja az izotópok alanya és tárgya között lezajló folyamatban;
- 3) az *intertextuális kontextust* (IeK), mely az izotópok tárgyainak, azaz szövegeinek, az alanyok által felismert és/vagy felhasznált előszövegeket kutatja;
- 4) az *intratextuális kontextust* (IaK), mely az izotópok tárgyainak belső felépítésével foglalkozik, a koherenciával.

Ezek a kontextusok bármely szöveg létrejöttében több-kevesebb meghatározó erővel rendelkeznek. A fordítási diszkurzusszintje ezen kontextusok egymás közötti hatását figyeli meg. Minden egyes kontextus megállapításakor számolni kell az izotópok alanyainak személyi sajátosságaival, képességeivel.

2.4.2 Kontextusok és izotópok

A kiinduló és célizotóp helyzeti és kulturális kontextusai általában kevésbé hasonlósak, míg a kiinduló és az értelmezett kiinduló izotóp, valamint a cél és az értelmezett célizotóp helyzeti és kulturális kontextusainak nagyobb esélyük van arra,

²⁷ LECKIE-TARRY, H. 1995

hogy hasonló komponenseket tartalmazzanak. A kiinduló és az értelmezett kiinduló izotóp szövegeinek intertextuális kontextusai befolyásolják a cél és az értelmezett célizotóp szövegeinek intertextuális kontextusait. Minél több egy irodalom fordított műveinek a száma, annál jobban működhet az eredeti mű intertextuális hálózatának visszaadása. Ez a számi költészet esetében kevésbé érvényes. A magyar fordítási irodalomban találhatjuk a norvégon és finnen kívül a legtöbb tolmácsolást a lapp költészetből, ám ez még így is csupán pár kötetnyi.

Agot Vinterbo-Hohr *Palimpsest* című könyve gazdag a beépített idegen szövegekben. Ezek nem csak a számi költészetből valók. Eredetükre legtöbbször a szerző utal, és a fordító élhet azzal a lehetőséggel, hogy ha a beépített szöveg rendelkezik egy közismert fordítással, akkor azt felhasználja. Számos lapp szerző közül Nils-Aslak Valkeapää néhány beépített szövegével ez már megoldható. Ehhez viszont azt is el kell képzelnünk, hogy a számi fordítások olvasottabbakká váljanak. A fordított szöveg – mint erre az 1.3.3 alfejezet végén utaltunk – szinonim intertextuális viszonyban van a kiinduló szöveggel. Az izotópok intratextuális kontextusai mutatják egymással a legnagyobb hasonlóságot, melyre az ikonicitás jellemző (lásd a III. fejezetben).

Az első fejezet a lapp költészet, azaz a kiinduló és az értelmezett kiinduló izotópok kontextusának bemutatásával foglalkozott, ahol a helyzeti kontextust történelmi kontextusnak neveztük az áttekintett időtartam miatt, az intertextuális kontextust pedig a vizsgált területünk (költészet) sajátossága miatt irodalmi kontextusnak. Egy mű vizsgálatakor a helyzeti kontextus semlegesebb kifejezés. A kontextusok komponenseinek elemzésére itt most nem térünk ki, mivel arra figyelünk, hogy miképpen befolyásolják egymást a különböző fordítási izotópok kontextusai. Izotópjaink kontextusai közül a kiinduló izotóp kontextusa a legköthetőbb, azaz egyszeri, mely teljesen beleszővődik az alany teremtő folyamata által a létrehozott tárgyba, szövegbe. Hogy mennyit akar, tud majd ebből az olvasó meglátni, jelentős mértékben függ kontextuális kompetenciájától. A számi költészet befogadói kontextuális kompetenciájának erősítése végett tulajdonítottunk olyan nagy szerepet az első fejezet kidolgozásának.

Az értelmezett kiinduló izotóp kontextusai érintkeznek a kiinduló izotóppal, majd hozzáadják önmaguk kontextusait jellemzőit, és így megszületik a kiinduló izotóp értelmezése, befogadása. Ezt a fordítási folyamat során a fordítónak vállalnia kell a kiinduló szöveg megértése végett. Számos esetben a fordító sokkal tudatosabb értelmezője lehet a kiinduló szövegnek, mint az anyanyelvi olvasó. Az értelmezett izotóp alanya többször is megközelítheti a szöveget, újabb és újabb értelmezést hozva létre a kontextusok módosulásai miatt.

A célnyelvi izotóp kontextusai – akár a többi izotóppéi – szintén a személyesség folyamatbeli megnyilvánulására adnak lehetőséget. Hogy miért választ a fordító egy bizonyos szöveget lefordításra, vagy a fordítás során miért választja az adott megoldást és nem épp egy másikat, milyen munkakütemmel, modalitással végzi

feladatát? – ezek mind a folyamat szabadságára utaló kérdések. A fordítónak lehetősége van arra, hogy valamely izotóp kontextusait nyomatékosabbá tegye, például a fordítást kísérő szövegek általában a kiinduló izotóp kontextusairól szólnak. A szövegválasztást a hasonló kontextusbeli elemek motiválhatják, ami megtörténhet például akkor, amikor kisebbségi helyzetben élő költőtől hasonló helyzetben élő fordító fordít (lásd a számi költészet inuit fordításait). A fordító el is hanyagolhatja a kiinduló izotóp kontextusbeli tényezőinek visszaadását, előtérbe helyezve a célnyelvi olvasó kontextusát. Az értelmezett izotóp alanya végül saját megnyilvánulási kereteibe ágyazza a szövegében közvetlenül vagy közvetve jelen levő kontextusokat, melyekre különös figyelmet fordíthat, de el is hanyagolhatja azt.

2.4.3 Példa: *Isak Saba Sámi soga lávllá című versének kontextusai*

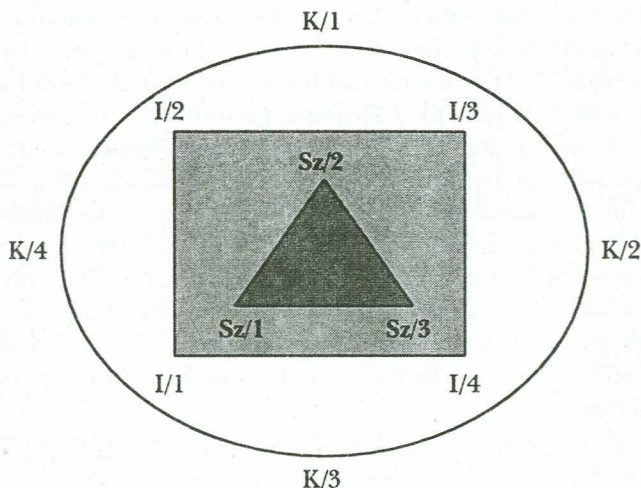
Isak Saba (1875–1921) *Sámi soga lávlla* (Számi nép dala, 1906) című század eleji versének szemantikai tere következtetni enged arra a helyzeti kontextusra, amelyben megszületett, és ennek visszaadása nem jelent különösebb gondot a fordítónak (KOVÁCS M. 1990). A fordítás olvasója pedig, ha nem tud konkrét példát adni a számi nép történelméből annak elnyomott voltára, mégis érti/érzi már a vers létrejöttének indító okait. Erre hangsúlyosan utal már a vers címe is. A vers ideológiai beállítottságából következtethetünk a vers kulturális kontextusára. A fordítások olvastakor a befogadó hamar megteremtí a kiinduló szöveg és a fordítás közötti elképzelt intertextuális hálót, hiszen minden versszakban előfordul a *Sápmi* (Számi) jelző a *Sámi sohka* (számi nép), a *Sámieatna* (Számiföld) szerkezetekben. Az utolsó versszakban a szerző utal arra a számik között elterjedt mondára, amelyet Fjellner is felhasznált epikus versében, mely szerint a számik a Nap fiainak leszámazottjai. A számi irodalomban kissé járatos olvasó elég hamar találkozhat ezzel a motívummal ahhoz, hogy Sabát olvasva felfedezze ezt az intertextuális kapcsolatot. Bede Anna magyar fordításából (*Számi nemzeti dal*, 1983, p. 179) az olvasó könnyen következtethet a számi vers intratextuális jellegzetességeire, azaz a fordítás számos lényegi versbeli jellegzetessége valóban egyezik a kiinduló szövegével, például hangsúlyos verselés, ismétlések kedvelése a versszakok második egységében, alliterációk magas száma.

Ilia Mihálynak egy magyar versek fordítását tartalmazó olasz nyelvű antológia bevezetőjében a magyar irodalom kontextusáról tett megjegyzését a számi költészettel kapcsolatban is időszerűnek tarthatjuk, azaz: „Egy nem magyar olvasó számára nehéz megmagyarázni azt, hogy létezik egy nép, amelynek a költészete történelmének tragikus és kevésbé boldog eseményeivel van átszöve és olykor maga az olvasó beleunhat az állandóan ismétlődő motívumokba, amelyek a hősiességről és a hazafiságról beszélnek reménytelen helyzetekben, valamint a szeretet és a szabadság hőn áhított egységéről...” (p. 3., 1994)

2.5 ÖSSZEZÉS

A fordítás szemiotikai struktúrája az alábbi ábra segítségével is összegezhető. Három szint határolódik el egymástól:

- 1) az elementáris szint, melyet a fordítás jel- és jelentésteremtő feltételeinek összjátéka hoz létre; itt a jelölt (Sz/1), a jelölő (Sz/2) és az értelmezett (Sz/3) szövegek egymás közötti viszonya hangsúlyos;
- 2) a narratív szint, mely a fordítás jelkomponenseinek elsődleges megvalósulását, helyzethez való kötöttségét mutatja meg, azaz a kiinduló izotóp (I/1), a értelmezett kiinduló izotóp (I/2), a célizotóp (I/3) és az értelmezett célizotóp (I/4) alanyainak (szerzőinek), tárgyainak (szövegeinek) és szövegteremtő folyamatainak egymáshoz való kötöttségét elemzi;
- 3) a diszkurzusszint, mely az izotópok idő- és térbeli megnyilvánulásával, a fordítás szemiózsisát befolyásoló tényezők vizsgálatával, egymás kölcsönhatásával foglalkozik; itt a helyzeti (K/1), a kulturális (K/2), az intertextuális (K/3) és az intratextuális (K/4) kontextusok hatása fontos.

4. ábra. A fordítás szemiotikai szintjei

A fordítási folyamat három szinten való bemutatása nem jelenti azt, hogy csak ez a három létezik, hiszen nem tárgyaltunk olyan kérdéseket, mint például hogyan referálhatnak a különböző szövegek ugyanarra a szemantikai realitásra, hogyan történik ezeknek a szövegeknek a befogadása stb. Ezek a kérdések egy negyedik *nyitott* szint létére utalnak, azaz a *hogyanok* és a *miértek* szélesebb összefüggéseit kereső szintjére. Ezt a témakört viszont a jelenlegi szemiotikai módszerekkel még nem tudjuk feltárni. Egy propedeutikus struktúrának viszont az általunk tárgyalt szinteket, azok komponenseit tartalmaznia kell. Ez a három szint (megfelelően kidolgozva) remélhetőleg elegendő ahhoz, hogy megmutassuk, a konkrét fordítások során milyen szinten jelentkeznek a nehézségek, automatizmusok, valamint a fordításról született diszkurzusok milyen problémakört érintenek.

III.

EGY SZÁMI VERS ÉS MAGYAR FORDÍTÁSÁNAK TEXTUÁLIS ELEMZÉSE

*akárhogy alakítgatom
e képeket, e képeket rólam*

vajon én-e

*oly sok arc, forma, lehetnék
bármilyen, majdnemhogymilyen
különböző helyzetekben*

Nils-Aslak Valkeapää

3.0 BEVEZETÉS

Az előbbi fejezetben a fordítás folyamatának létrejöttéről, a folyamatban részt vevő komponensekről, valamint a folyamatot befolyásolni képes kontextusokról beszéltünk. Ebben a fejezetben konkrét példán keresztül lehetőségünk nyílik egy jelölt és egy jelölő szöveg összevetésére, a közöttük föllelhető átváltási műveletek elemzésére, csoportosítására, azaz két szemiotikai rendszer egymáshoz való viszonyulásának, elemei megfeleltethetőségének vizsgálatára. Míg a korábbi fejezet általánoságban és elméletileg közelítette meg a fordítás kérdését, addig itt – az empirikus módszert követve (TIRKKONEN-KONDIT, S. 1986, 1989 szerk., 1993 szerk.) – egy konkrét fordítási példát elemzünk figyelmet szentelve az apró kis lépéseknek. Elemzésünk az elementáris szintet átugorva a narratív szinten kezdődik, ahol számos esetben mégis fel fog merülni a fordíthatóság kérdése. Amennyiben lehetséges, hosszabban időzünk a narratív szinten, és ezen belül a textuális síkok összevetésénél, ám gyakran a választ csak az egyéb komponensek figyelembevételével (például olvasó, fordító, majd a tér- és időkoordináták) adhatjuk meg. Mivel olyan számi vers kerül a jelölt szöveg helyére, mely egy kötet összegző verse, az intra- és intertextuális kontextusok különös hangsúlyt kapnak.

A kiválasztott vers Nils-Aslak Valkeapää 1988-ban megjelent *Beaivi, Áhčážan* című kötetének 558. számú verse, mely a számi irodalom legterjedelmesebb és egyik legkiemelkedőbb alkotása. A jelölő szöveg helyére egy olyan fordítás kerül, melyet saját magam készítettem. E fordítás Valkeapää kötetének magyar fordításában jelenik meg (*Nap, Édesapám*, II. kiadás, Mentor Kiadó, sajtó alatt). Ennek a

megoldásnak a választását a következők indokolják: mivel a kötet fordítása több fázisban történt (nyersfordítás, majd finomítások), a fordítás néhány korábbi változatával is rendelkezem, melyeknek a fordítás belső folyamatára, a választási lehetőségek kiválasztására adhatok példát; a végső változat elkészítése viszont nem a későbbi elemzés gondolatával jött létre, ezért úgy is tekinthetem, mint egy tőlem független, objektíven létrejött szöveget. Valkeapää 1988-as kötetének számos más nyelvű fordítása is elkészült már, melyek közül a finn (*Aurinko, Isäni*, ford. Pekka Sammallahhti, 1992) és a norvég (*Solen, min far*, ford. Harald Gaski, 1992) fordításokból emelünk ki elemzésünk szempontjából tanulságos példákat.

E fejezetben a szövegek létrejöttének megvilágítása után sor kerül a fordításnak mint átváltási műveletek sorozatának a bemutatására. Ez utóbbi esetében Klaudy Kinga 1994-ben megjelent, *A fordítás elmélete és gyakorlata* című könyvének második részében ismertetett átváltási műveletek osztályozása szerint járunk el. A lapp nyelvteni terminusok Klaus Peter Nickel számi nyelvtenát követik (*Samisk Grammatikk*, 1990). A fejezet az átváltási műveletek összesítő táblázatával zárul.

3.1 A KIINDULÓ IZOTÓPRÓL

Nils-Aslak Valkeapää *Beaivi, Áhčážan* című kötete (1. kiadás 1988, 2. kiadás 1989, 3. kiadás 1991) számi dokumentumfotóknak és a szerző modern lírai alkotásainak szimbiózisából született meg. Ha a kötet védőborítóját leemeljük, megpillantjuk a piros keménykötés aransárga ábráját, egy sámándobrajzolatot, melyet a költő Ernst Manker: *Die lappische Zaubertrommel* (A lapp varázsdob) című könyvéből vett át (1936, I, 417). Ennek a dobrajzolatnak a közepén napszimbólum található. Valkeapää megőrzi az égítést mitikus jelentését, erre versei mellett a könyv címe is utal: *Nap* mint égítést és időszak, lappul *beaivi*. Apa *áhči*, becézve és egyes szám, első személyű birtokjellel ellátva: *áhčážan*. A kötet magyar címe: *Nap, Édesapám. Govva* pedig magyarul *kép. Govvás* ebből képzett melléknév. *Govvadás* látvány, „képezet”, azaz sok kép egy képben. *Govadas* a sámándob rajzolt membránja, és így nevezi Valkeapää saját kötetét. Ezzel a képi nyelvvel élve a könyv egészében véve a dob, a vers és a fotók pedig a hártya rajzolatai.

A kötet három és félszáz képe kettő kivételével (ezek Valkeapää-t ábrázolják), 1860–1930 között készült a lappok életmódjáról, körülményeiről, kultikus helyeiről, tájairól. Ez az emberöltőnyi idő lényegében a számik nemzeti öntudatra ébredésének jelentős korszaka. A fényképek összegyűjtéséről egyik interjújában Valkeapää így nyilatkozott: „A képek összegyűjtése hat évembe telt. A világ minden sarkába szétszórva találtam rájuk: Kirkkoniemi, Hamburg, Párizs, Seattle stb. archívumaiban. A fotók ábrázolta táj szintén nagy változatosságot mutat: az Antarktiszról az Északi Sarkig, a Kola-félszigettől Alaszkáig.” (Angolul idézi Lehtola Valkeapää-t 1991, 33.) A képek címét a költő az eredeti nyelven közli, alátámasztva

azt a nézetet, melyet Kirsti Paltto így fogalmazott meg: „Nekünk nincs történelmünk... Ami velünk történt, más népek életéhez tartozik” (Jávorszky B., 1991, 1992). Valkeapää e kötetét családi albumnak szánta népe, nemzete számára. Szimbolikusan e képek összegyűjtésével akarja visszaadni népének, amit tőlük „elvittek, elvettek”, ezért nem mond le a képek közlésének jogáról, amikor ezt a kötetét különböző nyelvekre fordítják.

3.2 A JELÖLT SZÖVEG

Az 558. vers összegyűjti a kötet fő témáit, melyek a versbeli linearitást követve a következők:

- a rajzolás, vésés motívuma, mellyel a lírai én mint *mitográfus* (Pentikäinen, J. 1995), időn kívül örökít meg egy mitikus világot, és ez nemcsak sajátja, hanem a közösségé is;
- a keletkező képekkel (*govadas*) világok nyílnak meg, válnak átjárhatókká; a *govadas* struktúrája sámánisztikus világfelfogásra vall;
- a repülés motívuma, a lírai én áthelyezkedése a *govadas*ba, ahová olvasóját is magával invitálja;
- az álom-utazás, mely a lírai én önmegismeréséért, beteljesüléséért történik; elementáris tapasztalatok a létről, természetről, időről;
- a lírai énnek mint egyénnek és közösség tagjának a sorsa múltban, jelenben és jövőben.

A vers textuális felépítése közvetett és közvetlen intertextuális hálót épít ki a kötet többi darabjával, melyek nem zavarják e vers koherenciáját.

A jelölt szöveg alábbi közlésekor jobb oldalon feltüntettem az oldalhatárokat, és a sor elejére beszúrom a sorszámokat, melyekre később a fordítással való összevetéskor lesz szükségünk. A számi kötetben e vers számozatlan oldalakon fut keresztül, melynek linearitását a lapok egymásutánisága adja meg.

1. 558. dego livččen
2. ieš de
3. sárgume
4. muhto mángii
5. girdilan donbeallái
6. inge šát
7. diede
8. eallin
9. joraha

10. jodiha
 11. dahkat
 12. dego livččen
 13. ieš
 14. dahkame
 15. ja nu de sárggun
 16. soapmásin jáhkán
 17. ahte mun dat lean
 18. dáid govaid
 19. ja
 20. vaikko mot rievदान
 21. dat govat, govat mus,
 22. vuoi mungo
 23. mus nu olu hámit, beallit, sáhtášin leahkit
 24. vaikko makkár, dehege goasii vaikko makkár
 25. soames eará dilis
 26. gávnnan _____ (1. old.)
 27. iežan siste gearggusvuodaid
 28. dahkat buot dan, maid olbmot dahket, ja vel eanetnai
 29. beare fal sihkasta skahposa eret, rabasta rabas olbmo, álás
 30. ja go sárggun iežan, amal dalle lean sárgume iežáidnai
 31. vuoi dušše mungo, musgo ilbmaha olbmot, skutni ja
 32. skutnihisvuolta
 33. *guođan fas iežan*
 34. *girdilan*
 35. *geahččat*
 36. *makkár lean*
 37. *doavddan dola*
 38. *siigáhága*
 39. *miela ija*
 40. *duolvvaid*
 41. *daguid heahpada*
 42. iige miige leat amas
 43. dat visot orrot mu, ja go mitalit suollemasvuodaideaset
 44. mus leat dat juo válmmasin, musnai
 45. átnjal
 46. oažži
 47. hamut
 48. himut
 49. hálut
 50. ja vaikko mun, _____ (2. old.)

51. eaidáanas ealli,
 52. munai siste máilbmi, viidodat, ilbmahat
 53. bieggá
 54. áiggi mášohis áiggis mearihis bieggá
 55. mu badjel
 56. ja jávkkan
 57. bosastaga mielde
 58. áiggi ábii'e
 59. ihttin lea nubbi beaivi
 60. nubbit eallit
 61. eaige munnje šat dát oainnut

 62. áigi

 63. mun govddun áiggis
 64. áiggi mielde
 65. áiggis
 66. áiggi oallis
 67. ja bieggá, áiggi mášohis
 68. áiggihis bieggá
 69. luondu
 70. vuoimmálaš holdejeaddji
 71. dolain ságástalan
 72. ihttin
 73. juo eará giella dolasnai
 74. ihtá bovccuin odđa johtolat, gedggiin ieža vierut
 75. amas áigi áiggis
 76. amas
 77. gárgánit, sanget oavdu oainnut
 78. vieris suopmanat jurdagiin čudjet _____ (3. old.)
 79. girjái
 80. govvái govadas, girjjat

 81. girját
 82. vel májggat govadasat
 83. ihttázii eanet välljet

 84. áigi ii leat
 85. lea fal mierká
 86. jurdagiid mierká

 87. áigi ii leat
 88. üge eatnu seamme ságaiguin
 89. lean deavdán dán gári, lean devdon
 90. govva gova lassin, uksa olggos, miella rabestit

91. dávjjit ah dávjjit
 92. *ii leat ikte*
 93. *ii leat ihttin*
94. *dál, dál lea*
95. *jus datnai ii fal niehku*
96. mu govadas devdon, mun, adjágasniehku, niehku niegus
 97. rabestan uvssa olggos, go sisa lávken
 98. mii lean go gullán, mákkár
 99. gii oaidná daid nieguid _____ (4. old.)
100. *biekka bieggia*
 101. *áiggihis áigi*
 102. *áiggihis bieggia*
 103. *livččügo čuovga*
 104. *jus ii livčče suoivvan*
105. Rohpi Gahperus Stuora Njeaidán
 106. Galbasuolu Čiŋkárášša Bielločohkka
 107. Dierpmesvárri Jollánoaivi Njamátvuopmi Gođđoguoika
 108. Luossačahca Dápmotoaivi Návdebuolža Bierdnamaras
 109. Suohpat Sádgi Urttasváiggi
 110. časkilan, guoradan oainnáhusaid
 111. suidnestan gállohiid asi nalde, rukses gávvti cokkan
 112. illut ávut guhkes gáibbádusa bajit, meariheamet
 113. morrašat
 114. guođohan
 115. ferte láhpot ahte livččii
 116. jápmiit ahte ealášii
 117. *nohkango mun go niegadan*
 118. *niegadango mun ahte gozán*
 119. cummestan dáid geđggiid
 120. moalkkagan soggiiid salastalan
 121. bieggia, ráhkkásan gieris, jieris
 122. ja Silbajávri almmi násti
 123. *čuvvgoda*
 124. *sevninjoda*
 125. aktavuođa fielbmá
 126. bálggis _____ (5. old.)
 127. *goas dievan čavddisin*
 128. *goas šattan ollisin*
129. lenget dál dan vuojána
 130. vuolgit vuoi boadášii
 131. ráidu, biellohergi njolgá

132. ii oidno doalli, ii báze luodda
 133. *arvi*
 134. *ribbelottit*
 135. *nu čahppat*
 136. *gáibádusa áhpi*
 137. dát eatnamat, geađgegietkamat
 138. sugadan badjel duoddariid
 139. biellu
 140. njolggeda, njuvččat juijget
 141. joiggadit juoiggalaččat
 142. *guhkes čakča*
 143. *čáhci*
 144. *vuoidá jienja šealgadin*

 145. *eahkesveaiggis*
 146. *jietnja gumpá*
 147. *luoddanaddá*
 148. *ludde áimmu* _____ (6. old.)
 149. leigo dat eske, vel
 150. dovden giedáid salasteame, liegga sala, munnai
 151. beaivi, mu čalmmiin
 152. mu oaivvis, mielas
 153. beaivi
 154. du vuovttat, suotnjarat gollerásit, njuvččat
 155. bielločizážit
 156. juiget mu beljiin
 157. ja rattis, juoigalaš
 158. ahcá mearra, luoitá
 159. dievvá, coahku
 160. rittuin riđđu

 161. *mierká*
 162. *gáissiid mielde*
 163. *sáhtáššii goardnjut*
 164. *albmái*

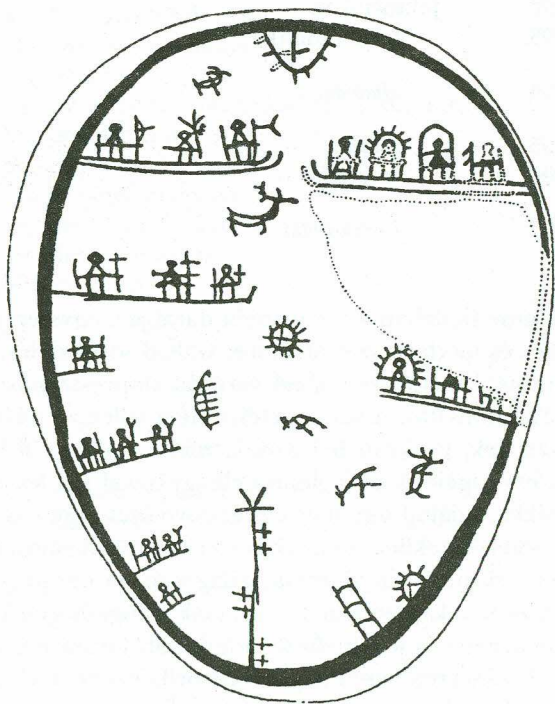
 165. dát niegut, sáhtáše leahkit
 166. dát govaid, govaid luodit, ludiid govat
 167. ja jus báhcet
 168. *aktage goassege manin*
 169. soames nu jalla
 170. sárgon geađgái gárrái áibmui iežasi
 171. luđiid, vuommálaš sániid, sánálaš vuoiimmi
 172. govva, govaid
 173. govadas _____ (7. old.)

174. *muohta*
 175. *vilges muohta*
 176. *čeaskatvuohta*
177. *meara áhpi*
 178. *čahpoda*
 179. *garrá*
 180. *čavgá*
 181. *luožžá*
 182. *čeargu*
183. *galmmas*
 184. *suotnjá liikevuollái*
 185. *roadđá*
 186. *boadán*
 187. *Beaivi, Áhčážan*
 188. *boadánhan mun, boadán*
 189. *ja muittán*
 190. *njoarostin gabba vuotnjala*
 191. *vilges láiggi olgešbeallái*
 192. *johtolahkan*
 193. *beaivvádahkii*
194. *idjaloddi*
195. *eallin*
 196. *min badjel*
197. *jearakeahtta*

A vers felépítése, mint általában a kötet többi darbjáé, egyszerre emlékeztet máigikus imára, jolkára és modern szabadversre: szabad sortördelés, formai kötetlenség, erős belső ritmus, ismétlés és szabad variálás, impresszionista leírás, hangsúlyozott vizualitás és auditivitás. A versvezetésre nem jellemző a bonyolult felépítés, a mondatok egyszerűek, gyakran hiányosak, mely általában a létige (mint állítmány vagy az összetett igeidők első eleme) elhagyásával jön létre. Gyakran hajlik át egyik sor a másikba, miáltal mondatok is átszövődnek. Igen kedvelt igei alakzat az infinitívusz, szó szerkezetekben a birtokos szerkezetek, a stílusalakzatok közül az alliteráció. A vesszorok nem elnyújtottak, átlagosan három-négy szó követi egymást. A sorok egymáshoz kapcsolásában nemcsak a függőleges forma egyszerűsége, hanem a ferde vezetés is jellemző. Kimondottan formaversről nem beszélhetünk itt, mint a 272. vers esetében, mely a réncsorda vándorlásának alakzatát veszi fel. A költeményben egyetlen központosási jel található, a vessző, mely a számi ortográfiai elvárások ellenére csupán párszor jelenik meg.

3.3 A JELÖLŐ SZÖVEG

Az 558. vers első fordítását 1994-ben finnugor szakos diplomamunkám számára készítettem, amikor a számi kötetből innen-onnan egy keveset fordítottam. Ennél a fordításnál nem kellett különösebben figyelnem a vers kötetbeli koherenciájára, hiszen számos olyan vers, mellyel e darab közvetlen intertextuális viszonyban van, még nem készült el. Erre a kötet első teljes nyersfordítása után került sor. A vers formai sajátosságainak megőrzése nem jelentett nehézséget, még a központosítás sem, habár a számi és magyar ortográfiai rendszerek ebben a tekintetben eltérőek. Egyszerűen mindenütt kitétem a vesszőket, ahol a szerző is kitétte, mivel számuk amúgy is csekély, és a lapp eredetiben szintén csak olykor-olykor szerepelnek. Az álló és dőlt betűs részek visszaadása egyértelmű volt, mert ezek a részek grammatikailag jól elhatárolhatók egymástól, és soráthajlás lehetősége nem áll fenn. Megpróbáltam az alliterációknak, ha lehetséges volt, akkor ugyanazon a helyen történő visszaadását. Leginkább néhány szövegegység jelentésének fordítása okozott fejtörést, mivel a fordítás során két nyelven át két világnak kellett összeméretkeznie. Ilyen esetekre az alábbiakban kitérek.

5. ábra. Lapp sámándob képe 1723-ból

1. 558. mintha
2. magam
3. rajzolniék
4. oly sokszor mégis
5. átrepülök a másoldalra
6. nem tudom
7. már
8. élet
9. szédít
10. pördít
11. cselekedni
12. mintha
13. sajátmagam
14. tenném
15. és így rajzolgatok
16. olykor hiszem
17. hogy épp én vagyok
18. e képek
19. és
20. akárhogy alakítgatom
21. e képeket, e képeket rólam
22. vajon én-e
23. oly sok arc, forma, lehetnék
24. bármilyen, majdnem hogy bármilyen
25. különböző helyzetekben
26. találok _____ (1. old.)
27. magamban kész dolgokat
28. tenni mindazt, amit az emberek, sőt többet is
29. amint egy pihét elfúj, nyitott embert kinyit, meztelen,
30. míg rajzolom magam, nem másokat rajzolok épp
31. vagy csak én vagyok, bennem van a világ minden embere, mérték
32. és mértéktelenség
33. *hagyom megint*
34. *repülök*
35. *megnézni*
36. *milyen vagyok*
37. *érezem a tűz*
38. *lassú hullámát*
39. *ész éjét*
40. *mocskot*
41. *tettek szégyenét*
42. semmi sem idegen

84. *idő nincs*
 85. *csak köd*
 86. *gondolatoké*
 87. *idő nincs*
 88. *sem folyam ugyanazon üzenettel*
 89. betöltöttem a dobot, tele vagyok
 90. kép hátán kép, ajtót kifelé, kedvem van kinyitni
 91. megint aj megint
 92. *nincs tegnap*
 93. *nincs holnap*
 94. *most, most van*
 95. *ha ez is nem álom*
 96. rajzolatom telítődik, én, félálom, álomban álom
 97. kinyitom az ajtót amint belépek
 98. mi leszek ha felébredek, milyen
 99. ki látja ezen álmokat (4. old.)
-
100. *fújj szél*
 101. *időtlen idő*
 102. *időtlen szél*
 103. *lehet-e fény*
 104. *ha árnyék nincsen*
 105. Rohpi Gahperus Stuora Njeaidán
 106. Galbasuolu Činjkárášša Bielločohkka
 107. Derpmesvárri Jollánoaivi Njamátvuopmi Gođđoguoika
 108. Luossačahca Dápmotoaivi Návdebuolža Bierdnamaras
 109. Suohpat Sáđgi Urttasváiggi
 110. *figyelek, követem a látványokat*
 111. bőrön réncipőm szénával bélelem, piros lappkabátom magamra veszem
 112. örömök gyönyörök hosszú vágyakozás hónapok, mérhetetlen
 113. bánatok
 114. *terelek*
 115. el kell vesznie hogy lehessen
 116. meghalnia hogy élhessen
 117. *alszom-e míg álmodom*
 118. *álmodom-e hogy ébren vagyok*
 119. csókolom e köveket
 120. ölelem a görbe nyíreket
 121. szél, szeretett kedves, nyughatatlan
 122. és Silbajávri égi csillaga
 123. *ragyog*
 124. *kihuny*
 125. az egyedüllét árama

126. ösvény _____ (5. old.)
 127. *mikor teljesedem ki*
 128. *mikor leszek kész*
129. befogni az igarént
 130. indulni hogy érkezni
 131. rénkaraván, kolompbika baktat
 132. nem, nem látni utat, nyom sem marad
 133. *eső*
 134. *halfarkasok*
 135. *koromfekete*
 136. *vágyinak tengere*
 137. e földek, kőbölcsők
 138. tarhegyeken át ringatózom
 139. kolomp
 140. szól, hattyúk jojkálnak
 141. jojkálók jojkálnak
 142. *hosszú ősz*
 143. *víz*
 144. *fényessé nyalogatja a jeget*
145. *estsötétben*
 146. *megkondul a jég*
 147. *repedezik*
 148. *bírkózik a levegővel* _____ (6. old.)
149. előbb történt-e, még
 150. kezeim ölelni éreztem, meleg ölet, én is
 151. nap, szemeimben
 152. nem, fejemben, agyamban
 153. nap
 154. a te hajad, sugaraid, aranyvirágaid, hattyúid
 155. kékcsalogányaid
 156. jojkálnak fülemben
 157. és mellkasomban, jojkáló
 158. tenger árapálya
 159. emelkedik nyugszik
 160. partokon a vihar
161. *köd*
 162. *havasokon*
 163. *felmászhatna*
 164. *az égbe*
165. ezek az álmok, létezhetnek
 166. ezek a képek, képek jojkui, jojkuk képei
 167. s ha megmaradnak

168. senki soha miért
 169. ily balga valaki
 170. kőbe dobra levegőbe magamba rajzolok
 171. jójukat, erős szavakat, szóerőt
 172. kép, képeket
 173. dobrajzolat _____ (7. old.)
 174. hó
 175. csillámló
 176. hófehértég
 177. tenger végtelenje
 178. feketül
 179. erősül
 180. fészül
 181. lankad
 182. tombol
 183. hideg
 184. bőr alá lopózik
 185. égvörös
 186. érkezem
 187. Nap, édesapám
 188. jövök én, érkezem
 189. és emlékszem
 190. lefogtam fehér rénüszőm
 191. fehér fonál jobb fülére
 192. vándorút
 193. napsütésnek
 194. kuvik
 195. az élet
 196. mifőlöttünk
 197. kérdezetlenül

3.4. A FORDÍTÁS MINT ÁTVÁLTÁSI MŰVELETEK SOROZATA

Az átváltási műveleteket a szakirodalom sokféleképpen osztályozza a végrehajtott műveletek célja, oka, szintje, módja, szükségessége stb. szerint. Klaudy Kinga osztályozását követve elemzésünk során lexikai és grammatikai átváltási műveletekre figyelünk fel, és ezek ürügyén térünk ki az adott rész fordítási motivációira. A lexikai átváltási műveletekről Klaudy Kinga azt írja, hogy ezeknek „éppen az a lényege, hogy a fordító, aki tudja, hogy a forrásnyelvi beszélők milyen szabályok alapján vonatkoztatják a forrásnyelvi jelet a valóságra, olyan célnyelvi megfelelőt

keres, melyet az általa ismert célnyelvi szabályok alapján a célnyelvi beszélők remélhetőleg ugyanarra a valóságszeletre fognak vonatkoztatni. Lehet, hogy a megtalált célnyelvi megfelelő tárgyak vagy jelenségek szűkebb körére fog vonatkozni, mint a forrásnyelvi szó, de ha abban a közlési szituációban csak így lehet megteremteni az egyenértékűséget, akkor a fordítónak jelentésszűkítéshez, ellenkező esetben jelentésbővítéshez kell folyamodnia” (1994, 105–106). A lexikai átváltásokon belül Klaudy elhatárolja a következő csoportokat, melyekre anyagunkból később példát adunk:

1. a jelentés szűkítése (differenciálás és konkretizálás),
2. a jelentés bővítése (generalizálás),
3. a jelentések összevonása,
4. a jelentések felbontása,
5. a jelentések kihagyása és betoldása,
6. a jelentések áthelyezése,
7. a jelentések felcserélése,
8. teljes átalakítás,
9. kompenzálás.

A lexikai átváltási műveletekre a nyelvi jelölők eltérő formai, valamint tartalmi vetületei miatt van szükségünk, míg a grammatikai átváltásokra a nyelvek grammatikai rendszerének különbségei miatt. Klaudy Kinga megjegyzi, hogy „*a fordításelméleti szakirodalom a grammatikai átváltási műveleteknek négy fajtáját különbözteti meg: 1. cserék, 2. áthelyezések, 3. kihagyások, 4. betoldások. Mi kibővítjük ezt a listát, és... felvesszük a grammatikai konkretizálás, generalizálás, összevonás, felbontás kategóriáját is, melyek abban fognak különbözni a lexikaiaktól, hogy nem egy-egy szót vagy szókapcsolatot érintenek, hanem az egész mondat szerkezetét.*” (1994, 155)

A számi vers és a magyar fordítás összevetése során rövid utalásokat teszünk a finn és norvég fordításokra, melyeket Pekka Sammallahti illetve Harald Gaski készített el. A finn és norvég szövegek közlését terjedelmi okokból itt mellőzzük. Átváltásaink elemzése során előbb fordítási problémákat emelünk ki (3.4.1–10 alfejezetek), és a végén csoportosítjuk őket lexikai vagy grammatikai vetületek szerint (3.5.1, 3.5.2).

3.4.1 Kötőszavak, nyomatékosító partikulák, felkiáltó szavak

A számi versnek fontos jellegzetessége, hogy a rögtönzés és a beszédszerűség benyomását tudja kelteni (lásd a jorkák létrehozását). Valkeapää olyan poétikai nyelvezetet alkot, mely az érzelmi benyomásokra nagy hangsúlyt vet. A vers első szava, a *dego*, ha mondaton belül értelmezzük, akkor összehasonlító tartalommal bír: *(olyan,) mint, (olyan,) akár*, ha mondatok között, akkor hipotetikus kötőszóként fordíthatjuk: *(olyan,) mintha, mintha épp, talán*. Mivel olyan mellékmondatot vezet be

(verskezdként!), amelyben az ige feltételes módban van, mondatkezdő kötőszónk nyomatékosító szereppel is rendelkezik. Paradigmatikus tengelyen továbbgondolva a versben többször találkozunk a *de*, és a *go/-go* morfémákkal a *dego*-hoz hasonló funkciókban, lásd már a 2. és a 15. sorban (*de*-nyomatékosító partikulaként), a 22., 31., 117., 118., 149., 168., (*-go* kérdő partikulaként), 30., 43., 97., 117. sorban (*go*-határozószóként, 'amikor', 'amint', 'míg') és a 98. sorban (*go*-kötőszóként, 'ha'). A magyar nyelv nyomatékosító elemei nem tartoznak a lírai nyelvezet kedvelt alakzataihoz, és e tekintetben a számihoz viszonyítva szegényesebb a szókészletünk. A *de* névszót követő partikulának funkcionális társai a névmásként is létezhető *dat* (lásd a 17. sorban), az enklitikus *-nai* (lásd a 44., 52., 73., 95., 150. sorban), az igékhez kapcsolható *-han* morféma (lásd a 187. sorban), a bármely szófaj után állható *fal* (lásd a 29., 85., 95. sorban) és *fas* (lásd a 33. sorban), a tagadó nyomatékosító *-ge* (lásd a 6., 24., 42., 88. sorban), valamint az *ammal* (lásd a 30. sorban) partikula. A magyar lírai nyelvben a számitól eltérően gyakran nem egy elem betoldásával, hanem épp elhagyásával (például névelők, tárgyeset, létige) érzük el a nyomatékosítás, a hangsúlyozás hatását, és a létrejövő szerkezet saját tömörségével válik szembeötlővé. Bizonyos esetben beépíthető az *is* (a *-nai* megfelelőjeként, lásd magyar fordítás, 28., 44., 52., 73., 95., 152. sorában), a *hát* (a *de* fordításaként), az *épp* (a *fal*, *dal* esetében, lásd a magyar fordítás 17. sorában), *megint* (a *fas*-t helyettesítve lásd a magyar fordítás 33. sorában), kérdés esetében az *-e* kérdő partikula.

Valkeapää kötetében gyakran használt felkiáltószó a *vuoi*, versünk 22., 31. és 130. sorában fordul elő. Jelentése olykor a meglepődés vagy kételkedés, máskor a kívánság kifejezésére szolgál. Magyar megfelelőként javasolhatjuk a következőket: *vajon*, *aj*, *oh*, *ah*, *bár*, *ejh*, *hah*. Annak függvényében, hogy a fordító milyen érzelmi állapot sugallmazását tulajdonítja a szerzőnek (és a szövegnek), eltérő megoldásokat lehet ajánlani. Fordításaimban mindenesetben szűkítettem jelentéskörét, méghozzá a kontextus függvényében:

22. *vajon* én-e

31. *vagy* csak én

130. *indulni* *hogy* érkezni

A finn fordítás könnyedén visszaadja a számi szöveg nyomatékosító partikuláit, felkiáltó szavait, ráadásul gyakran hasonló hangalakkal. Ennek nyilvánvalóan a két nyelv nagyfokú rokonsága az alapja. A *go* kérdő partikulát a *-ko/-kö* által adja vissza Pekka Samallahti, a *vuoi* felkiáltószót a *vai* segítségével, a *-ge* tagadó partikulát a *-kä* vagy *-kään* toldalékok beépítésével. A norvég fordításra viszont a teljes rugalmatlanság jellemző – szintén nyelvrendszeri okokból –, és ez nem egyszer a jelentés lényegi módosításához vezet. Például a 22. sor *vuoi mungo* kérdését (lásd magyar fordítás: *vajon* én-e, finn fordítás: *vai minäkö*) a norvég fordítás: *eller jeg selv* kijelentő alakkal adja vissza, melynek jelentése 'vagy/talán én magam'.

3.4.2 Rajzolni

A vers második szava *livččen*, ez a számi létige jelen idejű feltételes alakja ('lennék'), mely itt nem önmagában áll, mint a 102., 103. és 114. sorokban, hanem a progresszív jelen feltételes alakjának képzésében vesz részt. Azaz a *sárgume actio essivus* alakkal tartozik össze, mint a 12. sorbeli feltételes létige a két sorral rákövetkező *dahkame* alakkal. Erőltetett magyarsággal az előbbi 'lennék rajzolásban', az utóbbi 'lennék cselekvésben' formákkal adhatnánk vissza, azonban nyelvünk nem rendelkezik *folyamatos* feltételes igealakokkal. A számi alakhoz legközelebb a magyar jelen idejű feltételes ige áll, melyet a főige tövéhez ragasztott módjellel képezünk, és így be kell érniünk a *rajzolniék* és *tenném* megfelelőkkel. E két nyelvben viszont nem szükséges igék mellett a személyes névmások kitétele, mivel az igék személyragjai a névmásokat szemantikailag inkorporálják, kivételes eset a számiban a harmadik személy. A számi igékhez hasonlóan viselkedik a finn ige is, ellentétben a norvég nyelv igéivel, melyek mellé mindig ki kell tenni az alanyként funkcionáló személyes névmást. Míg a finn nyelv rendelkezik a számihoz hasonló jelen idejű folyamatos feltételes igealakokkal, a norvég a magyarhoz hasonlóan ezt feltételes jelennel fejezi ki.

A versben még feltételes módú jelen idejű igéket találunk a 23., 116., 130., 163. és 165. sorban. Ezek közül a 23., 163., 165. sorban a ható modális igét találjuk feltételes módban, melyet magyarul a főige tövéhez járuló ható igeképzővel és módjellel fejezünk ki. E műveletet, azaz összevonást, grammatikai okokból kell létrehozunk:

23. <i>sáhtášin</i> leahkit	lehet <u>n</u> ék
163. <i>sáhtášii</i> goardnjut	felmászhat <u>na</u>
165. <i>sáhtáše</i> leahkit	lehet <u>n</u> ének

A másik két esetben (116., 130.) grammatikai cseréhez folyamodunk, azaz a számi feltételes igét ható igével és infinitívusszal fordítjuk. Ezt részben a magyar szintaxis igényli, mely szerint a *kell valamit csinálni azért, hogy valami lehessen* (és nem: *lehetne*) szerkezet második igéje ható képzőt kap, a számi feltételes móddal szemben. Azaz:

116. (ferte láhpot ahte livččii)	(el kell vesznie hogy lehessen)
jápmiit ahte ealášii	meghalnia hogy élhessen
130. vuolgit vuoi boadašii	menni hogy érkezni

3.4.3 Magam

A vers második sorában az *iesš* nominativusi visszaható névmás található, mely így önmagában sokkal szélesebb jelentéskörrel rendelkezik ('mag(a)-m/d/Ø/unk/tok/-uk'), mint magyar megfelelője, ugyanis a személyi pontosítást az ige személyragjá-

tól (mint esetünkben), vagy ha attól eltér, akkor az őt közvetlenül megelőző személyes névmástól veszi át. Ha nem alanyesetben áll, a lapp nyelv pontos paradigmával rendelkezik arra vonatkozóan, hogy melyik személyre, számra (egyes, duális [!] és többes szám) utal. Döntés előtt így a 2. és ehhez hasonló 13. és 74. soroknál állunk, a 27., 30., 33. (*iežan* – sg. Acc/G., első személy), 169. (*iežasii* – sg. Acc/G., harmadik személy) soroknál az átváltási művelet automatikusabb.

Összegezve az első három sorban végrehajtott műveleteket, a következőket mondhatjuk. Az igei alak fordításakor grammatikai generalizálás és összevonás történik (*livččen sárgume* 'rajzólnék'), a visszaható névmás esetében grammatikai konkretizálás (*ieš* 'maga'). A visszaható névmást fordíthatjuk *saját magam* vagy *magam* alakokkal, azaz itt lexikai döntést kell hozni. A magyar megoldásunk pedig a következő: *mintha / magam / rajzólnék*. Ennek a formának a választását stilisztikai okok motiválják, azaz a számi kezdő sorok dallamának, gördülékenységének, határozottságának visszaadására is hangsúlyt fektettünk. Egy vers fordításánál erőteljesen kell figyelni a szöveg poétikai funkciójának visszaadására, melyet mi egyenrangúnak tekintünk a szemantikai pontossággal.

Az első sorok norvég és finn fordításai a következőképpen élnek a nyelvtani rendszerek biztosította lehetőségekkel:

norvégül:	<i>som om jeg selv risser</i>	(mintha én magam rajzolok)
finnül:	<i>kuin olisin itse piirtämässä</i>	(mintha lennék maga rajzolásban)

Az indító sorok fontos szerepet játszanak a vers és egyben a kötet koherenciájának létrehozásában. A versen belül a rajzolás szövegbeli visszatéréssel a 15., 30., 169. sorokban találkozunk, melyek a cselekvést (15. sor), a cselekvést végző személyt (30. sor) és a cselekvés körülményeit (170. sor) emelik ki. A rajzolás motívuma a kötetben, mint a versben is, annak elején és végén található. Intertextuális háló húzódik a 32., 34., 558. és 562. versek között. A fordítónak különösen a 32. és az 562. vers kezdősorainak, valamint az 558. vers 170. sorának hasonló fordításaira kell ügyelnie (32. *mun sárggun dáid govaaid áigái / geadgái gárrái...*, 558. *...sárgon geadgái gárrái áibmuí iežasii...*, 562. *nu mun sárggun dáid govaaid / geadgái gárrái / áigái...* magyar fordítás: 32. rajzolom e képeket időbe / kőbe dobra..., 558. ...kőbe dobra levegőbe magamba rajzolok, 562. így rajzolom e képeket / kőbe, dobra / időbe...). A rajzolás eseményéhez kapcsolódik e versben és e kötetben a *kép* motívumának a megjelenése, és a *kép* szócsaládjához tartozó szavak gyakori feltűnése.

3.4.4 Kép

Versünkben a számi *govva*, magyarul *kép* alábbi előfordulásaival találkozunk: ragozott alakok a 18., 166., 172. (*govaid* – tsz. Acc/G), 21. (*govat* – tsz. N), 90. (*govva gova lassin* – sg. N, sg. Acc/G és névutó), 166. (*govvaid luosit* – pl. Acc/G és névutó), 172. sorban (*govva* – sg. N), képzett alakok a 80. (*govvái* – melléknév), 82. (*govadasat* – névszóképzővel képzett alak, pl. N), 96., 80., 173. sorban (*govadas* – névszóképzős alak, sg. N). A ragozott alakok szövegbeli visszaadásával nincsen nehézségünk, mivel a magyar *kép* szó mondhatni ugyanarra a szemantikai mezőre utal, mint a számi *govva*. A képzett alakok esetében figyelmesebbeknek kell lennünk. A melléknév fordítása a magyar *képes* szóval történhet, bár annak két eltérő jelentése van (vö. *képes könyv*, valamint *képes lenni valamire*), azonban a kontextusunk pontosan kijelöli nekünk a megfelelő jelentést (lásd *sokértelmű / képes rajzolat / díszes*). A *govadas* képzett névszó, jelentésének ('a dob rajzolt membránja') nincsen magyar megfelelője, reáliaként e szóalakat átvéve értelem nélküli lenné, kivéve, ha magyarázó szöveget illesztünk a kötet végére. Ha a lapp hétköznapi beszédnek gyakran használt szava lenne, akkor még mindig el lehetne gondolkodni átvételén, ám ennek a szónak az ismerete még a számiak körében is korlátozott. A *kép* szóból továbbképezni azonban nehéz, a *képezet* máris a *gépezettel* asszociálódik. Kiindulhatunk viszont a *képpel* rokon értelmű szóból, a *rajzból*, amelynek továbbképzett alakja a *rajzolat* származékszó. Pontosabbá lehet tenni ezt még *dobrajzolat*ként, ám ennek használatától kissé idegenkedem, mivel a magyar lírai nyelvezet nem kedveli a hosszabb szavakat. Végül is ahhoz a megoldáshoz folyamodtam, hogy az utolsó előfordulás kivételével *rajzolat*tal fordítom a *govadasat*, az utolsót pedig, mely egyedül áll egy sorban, *dobrajzolat*tal.

Harald Gaski, a norvég fordító szintén a körülíró fordítást választotta pontos megfelelő hiányában, és a *tegn* ('jel'), *symbolene* ('szimbólum'), *billedlighet* ('képezet') alakokkal fordítja a *govadasat*. Pekka Sammallahti, a finn fordító, a *govadas* megfelelőjeként a vele etimológiailag is egyező finn alakot választotta: *kuvahinen* (*kuvahise*-).

A 79–82. sor kötetbeli intertextuális kapcsolatai közül a legközvetlenebbet a 31. verssel alkotja, mely így szól: *govva / gova / govaid // govvái / govadasa govat / girjái / govvas máilbmi*. Szó szerinti fordításban ez így lenne: *kép / képeknek(et) / képeknek(et) // képes / rajzolatnak képei / díszes / képes világ*. Az általam készített versfordítás a kép-jelkép szójátszással kísérli meg az alliteráló jelleget és a többértelműséget visszaadni: *kép / képek / jelképe // dobrajzolat / jelképes képei / jeles / képes világ*. A 4–5. sor fordításánál jelentésáthelyezéshez folyamodtunk, ugyanis a számi „(jel)képes / dobrajzolat képei” alakot „dobrajzolat / jelképes képei”-vel fordítottuk. Két hasonló szövegrész felfedezése lehetőségek sorát nyitja meg a fordításban, melyet a szöveg publikálásával valahogyan formába kell önteni, és lezárni a fordító részéről. E konkrét példánál alkalmazott fordítói fogással rokon a jelentések felcserélése és a teljes átalakítás, melyeket a következő sorokkal szemléltethetünk:

43. *ja go muitalit suollemasvuodaideaset* 'és amint mesélik a titkokat',
műfordítás: *és titkok mesélésekor*
44. *mus leat dat juo válmmasin* 'bennem vannak ezek már készen',
műfordítás: *én már tudom őket*

3.4.5 Névelők

A versfordítók körében ismert nehézség a névelők használata, mely „pongyolává” teheti a vers stílusát. A fordítónak nemcsak fordítania, hanem verset alkotnia is kell. Valkeapää versének magyar fordítása szintén kerüli a névelők unos-untalan kitételét, és csupán abban az esetben kerül sor grammatikai betoldásra, ha a névelő a tartalmi árnyalásban szerepet játszik. A norvégtól eltérően és a finnhez hasonlóan a számiban a határozottságra és a határozatlanságra nincsenek külön morfológiai kategóriák, ez szórenddel, mutató névmással, nyomatékosító partikulával vagy intonációval valósul meg.

Ha felsoroljuk a magyar versben előforduló határozott névelős szerkezeteket a kötet leggyakoribb motívumait találjuk egy csoportban: magyar fordítás: 5. *a másol-dalra*, 31. *a világ*, 37., 73. *a tűz*, 43. *az enyém*, 57. *a fűvással*, 89., 111. *a rajzolat*, 97. *az ajtó*, 111. *a látványok*, 125. *az egyedüllét árama*, 130. *az igarén*, 145 *a jég*, 150. *az idő*, 166. *az ég*, 167. *az álmok*, 168. *a képek*. Harald Gaskinak még kötöttebb szabályokhoz kellett igazodnia, és a határozottságot vagy határozatlanságot a legtöbbször pontosabbá kellett tennie. Például a számi 7. *eallin* megfelelője a norvég fordításban *livet* (azaz 'az élet'), míg a finn fordításban *elämä*, a magyar fordításban *élet*.

A számi vers magyar fordításakor a névelők kitételén, az igék eltérő időtagolásán, az igekötők beépítésén kívül kevés nyelvtani nehézségünk van. Mindkét nyelvtani rendszer rendelkezik a viszonylag kötetlen szórend szabadságával, sőt a számi szórend követése majdnem mindig lehetséges, anélkül hogy eltérő szemantikai megoldásokat kapnánk. A finn szórend hasonló rugalmasságot mutat, eltérően a norvégtól, mely a germán nyelvekre jellemző szórendi kötöttségekkel rendelkezik. A grammatikai eltérések azonban nem olyan feltűnőek, mint a stilisztikaiak. Alapos nyelvi ismerettel a fordítás grammatikai átváltásai szinte automatikusan történnek. A tartalom visszaadásában a kontextuális különbözőségeket kell latolgatni. Ahhoz, hogy a fordításból olyan vers szülessen, mely tükrözi az eredetit, és beillik a célnyelvi verskultúrába, a fordító lírai kreativitással is kell rendelkezzen. Ekkor döbbenünk rá, hogy milyen finoman kell együttműködnie a grammatikai és szemantikai rendszereknek. Vegyük szemügyre a 84–86. sorok lehetséges fordításait. A számi szöveg a következő:

áigi ii leat
lea fal mierká
jurdagiid mierká

(idő nem lenni)
(van csak köd – de nem téli köd –)
(gondolatoknak köd)

A szöveg fenti grammatikai fordítása után nézzük meg a nyersfordítását:

idő nincs(en) / nincs(en) (az) idő / az idő nincs(en)
 van csak köd / csak (a) köd van / (a) köd van csak
 (a) gondolatoknak (a) köde / gondolatok köde

A szöveg intenzitását a magyar nyelvben fokozza az elemek kihagyása, a tömörítés, a redundancia kerülése. Ezeket figyelembe véve a fordítás így hangzik: *idő nincs / csak köd / gondolatoké*. E rész finn és norvég fordításai a számi szórenddel és szószámmal egyezést mutatnak:

<i>aika ei ole</i>	<i>tiden er ikke</i>
<i>on vain sumu</i>	<i>men taken er</i>
<i>ajatusten sumu</i>	<i>tankenés take</i>

3.4.6 Alliterációk

Számos finnugor nyelven született népköltészeti alkotásnak egyik legfontosabb stilisztikai eszköze az alliteráció (lásd finn, hanti, manysi népköltészet). Anders Fjellner 1870-es években készült epikus verseinek alliterációi valószínűleg finn hatásra jöttek létre. Valkeapäänél az alliteráció nem uralkodik a versen, hanem a vers melódiájának egyik komponense az ismétlés, a témavariálás és a rövid sorok staccatója mellett. Sziszegnek az *sz*-ek a 29., 31–32., 120. sorban, recsegnek az *r*-ek a 29., 160. sorban, döndülnek a *d*-k a 37., 40–41., 91. sorban, de halkítanak a *h*-k a 47–50. sorban, az *n*-ek a 96., 117–118. sorban, kopognak a zöngétlen *g*-k a 79–82., 112., 117., 166., 172–173. sorban, a zöngétlen *b*-k a 100–101. sorban, nyitnak az *á*-k a 75–76. sorban, jajongnak a *j*-k a 140–141. sorban. Minden alliterációt éppen ott visszaadni, ahol előfordul, lehetetlen, azonban előtte vagy utána újakat lehet előhívni a szövegben. Lássunk olyan példákat, ahol közvetlenül vissza lehetett adni az alliterációt (a–b példák), ahol elmaradt (c), és amikor kompenzáltunk (d).

- eidáanas ealli* alliteráló szerkezet, összetevőinek jelentése 'állat vagy ember, aki kerüli a többieket' + 'élő, létező'. Fordításunk: *elidegenedett élő*. Tanulságos megnéznünk a finn és norvég fordításokat. A finn tartalmi és kompozicionális egyezést mutat az eredetivel, bár alliteráció nélkül: *vieraantunut elävä*. A norvég fordítás viszont a körülírást választotta: *dyret som holder seg borte fra de andere*.
- 75–76. *amas áigi áiggis / amas*, ennek a szerkezetnek a visszaadása örömrökre, egészen egyszerű: magyar fordítás: *idegen idő időben / idegen*.
- 47–49. *hamut / himut / hálut* alliteráció, azért okoz fordítási nehézségeket, mivel a szavak jelentéskörei egymást metsző halmazok. A magyar fordítás a jelentést követi és nem a formát, bár a *k* hangok itt is előhívják a zeneiség egy nemét: *képzelet / szomj / kívánság*. A *képzelet / kéj / kívánság* alliteráló megoldás tartalmi szempontból nem a legjobb.

d.) A magyar fordítás 71. sorában található alliteráció: *tűzzel társalgok, kompenzálásnak számítható, mivel az eredeti így hangzik: doláin ságástalan.* A finn és norvég fordításokban szintén találunk számos példát az alliteráció elhalszott kompenzálására. A legtöbb alliteráció a finn fordításban található.

3.4.7 Reáliák

Hogy mi számítható egy nyelv, kultúra reáliáinak, az nagymértékben függ a fordító nyelvektől. A magyar szövegből kiindulva három szinten jelentkeztek ezek a problémák.

1. Először is reáliának tekintjük azokat a szavakat, amelyek egészen magyarosan hangozhatnak, de a jeltárgyat nem ismerjük pontosan. Ilyenek például versünk 112. sorában a *réncipő*, vagy a 133. sorból a *kolompbika*, melyek a fordító által létrehozott összetételek, azaz – szakirodalmi terminológiával – alkalmi megfelelések. Ezek létrehozása nem kötelező, de egy vers olvasását megnehezítené a magyarázás, például réncipő, 'rénbőrből készült, puha talpú, csúcsos orrú, illatos szénával bélelt tradicionális lábbeli', vagy kolompbika – 'a rénkaraván elején járó, utat mutató rénszarvas, melynek nyakában egy kolomp van'. A reáliáknak ezen a szintjén a norvég fordító az egyszerűsítő megoldásokat választotta, így például nem réncipő, hanem csupán cipő jelenik meg a szövegben. A finn fordító a finn szókészlet viszonylag archaikusnak csengő alakjait, de pontos tartalmi megfelelőit kereste meg: *kallokas* és *kellohärkä*.
2. A második szint, ahol reáliákkal van dolgunk, olyan szavakat tartalmaz, melyeknek számi hangzásuk van, de beleillenek a magyar nyelv általános hangzássémájába. Ezek tartalmát csak a „beavatottak” értik. Ilyen például a *jojka*, és a belőle képzett szavak, mint *jojkáló*, *jojkál*. E példánál a magyar tudományos nyelvezetben használt formákat vettem át, melyek a számi sajátos éneklési stílusát és népdalát, annak éneklőjét, és ezt a cselekvést jelölik. Magyar műfordításunkban az olvasó elől viszont elrejtve maradt egy reália. A lappoknak számos elnevezésük van népdalaikra, melyből számi versünk két terminust épít be. Az egyik a már említett *jojku*, vagyis *jojka* (lásd juoiggus), a másik a *luohti*, mely hasonlít a *jojkához*, azonban dallama és szövege közzismert. A hangulat megőrzése érdekében ezt is *jojkának* fordítottuk. Így újabb reáliával sem kellett terhelnünk az olvasót. A finn és a norvég fordítók ugyanezt a megoldást választották. E fordítási műveletet jelentés-összevonásnak tekintjük.
3. A reáliák harmadik szintjén olyan szavakat találunk, melyek számi alakkal rendelkeznek, és jelentésük nincsen dekódolva. A magyar fordítás 123. sorában (*Silbájavri*), majd a 105–109. sorban (lásd a felsorolást) található ilyeneket, melyek feltehetően számi (helység)nevek, vagy legalábbis az olvasó-

ban azt a benyomást kelthetik. A vers közepén való elhelyezésük szintén rímel a kötet közepére kerülő számi nyelvű szövegekkel (lásd a 272., 273. verseket). A 105–109. sor számi helységneveinek olvasása az ütemes dobolás asszociációját kelti, és a rákövetkező sorok épp egy vízióiba merült sámánt elevenítenek meg. Valkeapää e vers előadásakor a helységneveket a vers többi részétől eltérő monotonitással olvassa, így a nevek szó- és szótaghatárai különös ritmust adnak (lásd hangkazzetán, IV, 1992: 2/3/2/3 // 4/4/4 // 4/4/4/4 // 4/4/4/4 // 2/2/4).

A magyar fordításkötet számi nyelvű részei legitimálni hivatottak egy közösséget, melyet az ismeretlenség homálya takar. Ami előtűnik palimpszesztként, nem nagyon érthető, de a meg/elismerésnek első lépései innen erednek. Különösen fontos, hogy a norvég és finn fordításokban is számiul jelentek meg a megfelelő részek, mivel a számi helységnevek számi használatáért társadalmi szinten elég jelen-tekeny harcok folytak.

3.4.8 Madarak

A kötet növény- és állatvilága meglepően gazdag. E differenciált élővilág nemcsak a költő világszemléletére, hanem a számi közösségre is jellemző. Sorra vehetnénk a kötet virág-, fa-, állat- vagy növényneveit, és megannyi fordítási nehézséggel találjuk szembe magunkat. A legsajátosabb a rénelnevezések rendszere, melyről számos tanulmány készült (például WIDSTRAND, C. G. 1946).

Vegyük szemügyre a madárnevek előfordulását: a versben 135. *halfarkasok*, 141., 156. *hattyú*, 157. *kékcсалогány*, 194. *kuvik*, melyek a kötet szélesebb madárvilágába illenek, lásd még a következő versekben: 34. *vörösbegy*, *fajdkakas*, *partilile*, 35. *kuvik*, 39. *cinege*, 55., 320., 328., 447., 477., 513. *hófajd*, 34., 57. *pettyeslile*, 59. *rétisas*, 39., 60. *jégréce*, 62. *gatyásölyv*, 13., 17., 67., 68., 214., 541., 456., 538., 559., *madár*, 70. *récecsapat*, 119., *madárlélek*, 145., 176., 541., 511. *kismadár*, 320. *sirály*, 462. *holló*, 463. *vészmadár*, 34., 539., 553., 555. *hattyú*, 539. *kékbegy*, 540. *aranylile*, 553. *viharcinege*. Ezekhez a madarakhoz megannyi konnotáció társul már a vers megszületése előtt, melyek a magyar olvasó számára fedve vannak. Valkeapää költészete azonban ahhoz a költészeti típushoz kapcsolódik, melyet lehet számi kulturális szoros olvasattal értelmezni, ám szépségét nem takarja el mások elől sem. Madárnevek vonatkozásában a finn és norvég fordítónak annyiban más a helyzete a magyar fordítóéhoz viszonyítva, hogy a finn és norvég olvasóknak ezek a madarak többnyire ismertek. Ezt a norvég, finn és számi környezet hasonló flórája és faunája motiválja.

Az 558. vers végén található *kuvik* (*idjaloddi*) részt vesz a záró motívum megalakításában (lásd 194–197). A versen kívüli konnotációja mint a halál madara, ismert a magyar köztudatban is. A kötet 35. verse utal erre a konnotációra, és ezt erősíti meg az 558. vers is. A 35. versben így fordítottuk: (*Szentajtó / Holtak birodalma // ajtó föl / ajtó le / ki / be //*) és *kuvik // a kijelölő*. Valkeapää számára feltehetőleg

fontos volt e vers madár(zenei) világa, asszociációs tere, hiszen a zenei feldolgozás alkalmával a szöveg mondásához madárhangokat épített be.

3.4.9 Konnotációk

Modern szöveginterpretációs elméletek hangsúlyozzák az olvasó konnotációs szabadságát, előzetes információkhoz való kötetlenségét. Ezzel viszont rugalmasan kell bánnunk például olyan költészetek fordításainál, melyek mélyen magukban hordják az őket létrehozó kultúrát. Ha egy kicsit is járatos az olvasó a természeti népek irodalmában, netán a számi kultúrában, Valkeapää költészetét máris több izgalommal olvashatja. Erre viszont a magyar olvasónak jó lehetőségei vannak, mivel mind a magas, mind a populáris kultúra képviselői terjesztettek valamilyen módon ilyen ismereteket. Például a *Vágtázó Halottképek* underground együttes számos sámánénekszöveget épített be előadásaiba az elmúlt másfél évtizedben; Képes Géza, Bede Anna pedig többkötetnyi fordítást készített a finnugor, török, mongol népek népköltészetéből.

A fordítástudomány berkeiben bár elhangoztak olyan nézetek, melyek a szövegen kívüli konnotációknak nem tulajdonítanak nagy szerepet, azok mégsem kaptak erősebb visszhangot. A különbség ilyen téren számos esetben érezhető a nyersfordításból dolgozó fordítók alkotásai és az eredeti műből közvetlenül fordítók művei között. Nézzünk szövegünkéből egy példát. A számi versrészlet így hangzik a 20. versből:

*vilges láigi
olgesbeallái
johtolahkan
beaivvádahkii*

Nyelvtani szerkezete pedig a következő:

'fehér' (attributív melléknév, N.) + '(pamut)fonál/ -cérna', 'szál' (főnév, sg., N)

'jobbful + re/höz/nek/be' (főnév, sg., Ill.)

1. 'vándorlási terület, melyen nomád életmódot élnek', 2. 'állatok által vágott, korábban nem létező út' + ként/akként (ha főnév, sg./pl. Essiv.) / +(a)m (ha főnév, sg., N. birtokos személyjellel ellátva)

'napfény, napsütés' / 'hosszú napos időjárás' + re/hez/nek/be

E rövid szövegnek olyan sok interpretációs lehetősége van, hogy a fordítónak ki kell alakítania valamilyen koncepciót, ami szerint ezt a részt lefordítja. Nekem két forrásom akadt Valkeapää kötetének fotóin kívül: az egyik egy számi folyóirat fotója, mely éppen egy kis rénborjút ábrázolt fehér fonállal a fülében, a másik pedig SCHEFFERUS 1673-as művének finn fordítása, melyben a következőt talál-
tam: *A Napnak áldozandó állatnak fiatal rénüszőnek kell lennie. A dobot verve megkérdik a Naptól, hogy kedvére való-e az áldozat. Ha igen, a dobon ugráló árpaszem a Nap szimbólumának irányában áll meg. Ekkor a borjú jobb fülén keresztül fűznek egy fehér fonalat*

annak jeléül, hogy a Napnak áldozatul szánják. (1963, 181.) Egyike a korábbi fordítási megoldásaimnak a következő: *fehér fonál / a jobb föltre / réncsapásért / verőfényben*. A végső változatot viszont más tényezők is meghatározták. A 20. vers négy sora ugyanis az 558. versben újra megjelenik kiegészülve egy sorral (lásd a 190. sort), mely fontos információt épít be. Ezzel pedig a magyar olvasó nagy segítséget kap a motívum megértéséhez, a fordító pedig a fordításhoz.

magyar fordítás:	190. <i>lefogtam fehér rénüszőm</i>
	191. <i>fehér fonál jobb föltre</i>
	192. <i>vándorút</i>
	193. <i>napsütésnek</i>

3.4.10 Előadás

A kötet előadását, mely négy kazettán jelent meg 1992-ben, szintén segélyforrásul használhatja a fordító. Különösen jól lehet használni olyan soroknál, ahol központozás hiányában a tagolást többféleképpen is végezhetjük. A fordítónak természetesen megvan a szabadsága arra, hogy ne kövesse a költő felolvasását, de mérlegelni lehet annak sugalmazásait. A 23–25. sorok például egymásba áthajló összetett mondatok egymásutániságából állnak, vagy a vers első oldalának legutolsó szava egy önálló ige (26. sor), melyet Valkeapää egybeolvas a következő oldal első sorával. A 37–41. sor értelmezési lehetőségeit megnöveli a főnevek esettragja, melyet lehet accusativusnak, vagy genitivusnak minősíteni. Nézzük meg ez utóbbi példánkat a grammatikai fordítással párhuzamban:

<i>dovddan dola</i>	ismerem/érezem (a) tüzet/tűznek
<i>süegahaga</i>	(a) lassú hullámot/hullámnak
<i>miela ija</i>	(az) észnek/eszet (az) éjét/éjnek
<i>duolvvaid</i>	mocskokat/mocskoknak
<i>daguid heahpada</i>	(a) tetteket/tetteknek (a) szégyenét/szégyenének

Valkeapää egybeolvassa az első két sort, majd a következő három sornál sorvégen megáll. Ezekből a következő értelmezési lehetőségre következtethetünk: *ismerem a tüznek / lassú hullámát // észnek éjét / mocskokat / tetteknek szégyenét*. A norvég fordító ezt a megoldást választja. A magyar műfordítás pedig így hangzik: *érezem a tűznek / lassú hullámát // ész éjét / mocskot / tettek szégyenét*. A finn fordítónak az accusativus és genitivus egybeesése miatt nem kell a két eset között döntenie, azaz a számi szöveget pontosan tudja itt is követni.

E vers végén előforduló *beaivi* (nap) alakokat Valkeapää elnyújtva olvassa, mintha a háttérből sejlenének fel, emlékeztetőül az első vers formailag is elnyújtott szavaira. E vers száma a mágikus 7-es, melyben a *beaiiivviii*, *beaivrvvaaažannnnn*, *beaivrvvaaažannnnnn*, *beaiivviii*, *beaivrvvaaažannnnn* alakokat találhatni. Zenei aláfes-

tésként egy kitartott *aaaaa* hangzik, mely a kezdetek kezdetére utal. Az akusztikai intertextualitás a szemantikai szálakkal csupán felerősödik. A *beaivi* magyarra való fordítása nem okoz olyan nehézséget, mint finnre vagy norvégra, mivel a lapp szó is, miként a magyar jelentheti az égitestet, de a nappalt is. Finnül az *aurinko* és *päivi*, norvégul a *solen*, *tag* fordítási lehetőségek jöhetnek szóba. Természetesen Valkeapäänél az égitestről van szó. A 187. sorban előforduló szerkezet: *Beaivi, Ahčážan* a kötet címe is, és a fordításokban ezeknek egybe kell esniük, lásd magyarul *Nap, édesapám*, finnül *Aurinko, isäni*, norvégul *Solen, min far*. Az 'apácskám' jelentésű *Ahčážan* kedveskedő kicsinyítő képzőjét nehezen lehetett visszaadni. Gondoljuk el, hogy magyarul mennyi lehetőségünk van: *apucim, papácskám, apukám, édesapácskám, pápácim, édesapucikám, apuskám, papuskám* stb. Az *Édesapám* megoldásra a választás azért esett, mivel ez viszonylag mentes a társadalmi, életkori rétegződéstől, mégis benne van a kedveskedő megszólítás (édes). A finn és norvég fordítások a kicsinyítő képzőt mellőzik, csak a birtokjelet (*Isäni*), vagy a birtokos névmást (*min far*) teszik ki.

3.5. ÖSSZEFOGLALÁS

E fordítás elemzése során tett megjegyzések az esetjellegűtől a nyelvi és műfaji sajátosságokon át az általános problémáig terjednek. Hozzáállásunk annyiban különbözik Klaudy Kinga többször is említett művének hozzáállásától, hogy nem voltunk rákényszerítve az adott egység fordítását csupán alkalmi előfordulásának vetületében vizsgálni, hanem kitekinthettünk inter- és intratextuális kontextusára is. Elemzésünk ugyanakkor nem próbált objektív kritériumokat számon kérni a fordítástól (fordításoktól), hiszen ALBERT SÁNDORRAL (1994) egyetértve: „...egy célnyelvi szöveg (fordítás) minőségének elbírálásához lehetetlen objektív szempontokat adni: egy fordítói koncepció értékelése szükségképpen mindig szubjektív.”

Foglaljuk össze egy táblázatba az átváltási műveleteket, melyek e versben a magyar fordítás tükrében számottevőek voltak:

3.5.1 Lexikai átváltások

1. A jelentés szűkítése (differenciálás és konkretizálás):

<i>vuoi</i> 'aj, ah, oh, vajon, hát'	→	<i>vajon</i>	(3.4.1)
<i>ieš</i> 'saját mag(a)-m/-d/Ø/-unk/-tok/-uk'	→	<i>magam</i>	(3.4.3)
2. A jelentés bővítése (generalizálás):

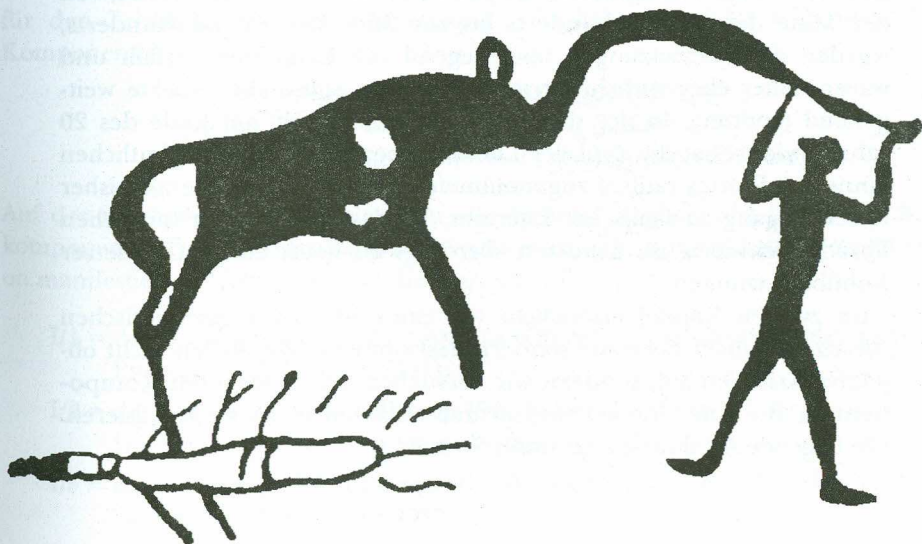
<i>govadas</i> 'a sámándob rajzolt membránja'	→	<i>rajzolat</i>	(3.4.4)
<i>mierká</i> 'köd nem tél idején'	→	<i>köd</i>	(3.4.5)

3. A jelentések összevonása:
juoiggus, luohti 'lapp éneklési formák' → *jojku* (3.4.7)
4. A jelentések felbontása:
(lea fal mierká) jurdagiid mierká → *(csak köd) gondolatoké* (3.4.5)
5. A jelentések kihagyása és betoldása:
gállot 'rénbőrből varrt, sajátos lapp lábbeli' → *réncipő* (3.4.7)
6. A jelentések áthelyezése:
govváí / govadasa govat / → *dobrajzolat / jelképes képei* (3.4.6)
7. A jelentések felcserélése:
ja go muitalit suollemasvuodaideaset → *és titkok mesélésekor* (3.4.6)
 'és amint mesélik a titkokat'
8. Teljes átalakítás:
mus leat dat juo válmmasin → *én már tudom őket* (3.4.6)
 'bennem vannak ezek már készen'
9. Kompenzálás:
govadas → *dobrajzolat* (3.4.4)

3.5.2 Grammatikai átváltások

1. Grammatikai konkretizálás és generalizálás:
douddan dola 'ismerem tüzet/tűznek' → *ismerem a tüzet* (3.4.10)
livččen sárgume → *rajzólnék* (3.4.2)
2. Grammatikai felbontás és összevonás:
ja go muitalit suollemasvuodaideaset / → *titkok mesélésekor* (3.4.6)
mus leat dat juo válmmasin (két mondat) → *én már tudom őket*
 (egy mondat)
3. Grammatikai kihagyás és betoldás:
ieš → *magam* (3.4.3)
uvssa → *az ajtó* (3.4.5)
jurdagiid mierká → *gondolatoké* (3.4.5)
4. Grammatikai áthelyezések:
vuolgit vuoi boadašii → *menni hogy érkezni* (3.4.2)
sáhhtašin Leahkit → *lehetnék* (3.4.2)
Áhčážan → *Édesapám* (3.4.10)
5. Grammatikai cserék:
ferte láhpot ahte livččii/ → *el kell vesznie hogy lehessen* (3.4.2)
jápmüt ahte ealášii → *meghalnia hogy élhessen*

Fordításelemzéseink azt mutatják, hogy a lapp költészetnek fontos jellemzői az alábbiak: a szóbeliség benyomását keltő elemek (nyomatékosító partikulák, felkiáltó szavak), a jöjkával való műfaji rezonancia (témakezelés, rögtönzöttség, természetközponúság), alliterációk, a szöveg ritmusossága, ismétlés (szótagok, szavak, sorok, motívumok), kötött ritmus (jambus, hangsúlyos verselés), valamint sortördelés által, a hiányos szerkezetek kedvelése (szemantikai szempontból kihagyható grammatikai elemek: a létige összetett igeidőkben, igék sajátos vonzataikból, határozószavak). Ezeknek a jellegzetességeknek átültetésekor a fordítónak segítségül kell hívnia saját népköltészetének és költészetének ismert vonásait, ugyanakkor meg kell hagynia azt a különbséget is, ami a kiinduló és a célnyelvi költészet között van.

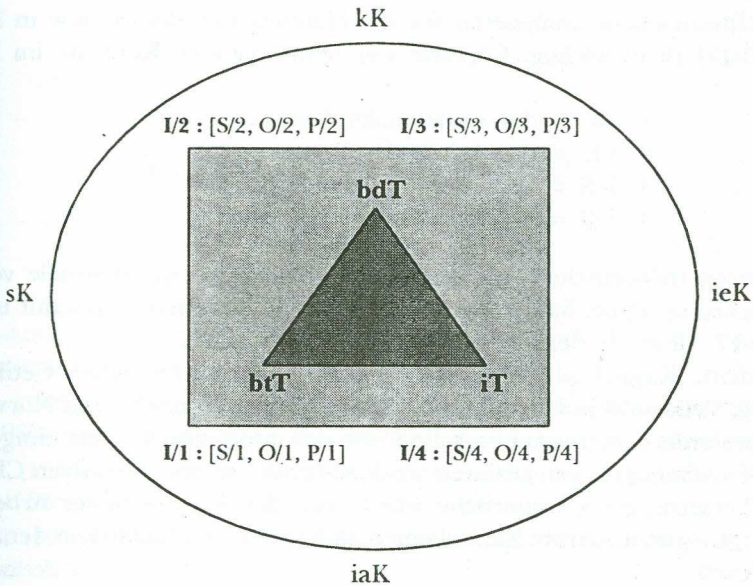
6. ábra. Altai sziklarajz (Norvégia)

RESUMÉ

In dieser Arbeit mit dem Titel *Über die Übersetzbarkeit samischer Poesie*, haben wir die Geschichte lappischer Dichtung und ihre poetische Charakteristik sowie deren Reflektion im Übersetzungsdiskurs dargestellt.

Das erste Kapitel, in den Abschnitten 1.1, 1.2 und 1.3, gibt einen generellen Überblick über den geschichtlichen, kulturellen bzw. literarischen Kontext der samischen Dichtung anhand ihrer historischen Entwicklung. Entlang dieser historischen Linie betrachten wir auch die Geschichte der Übersetzung samischer Dichtung. In dem Abschnitt 1.4 ergibt sich als Schlußfolgerung, daß man vom methodologischen Standpunkt aus die Übersetzungen in drei geschichtliche Perioden einteilen kann. In der ersten Periode, welche das 17., 18. und 19. Jahrhundert umfaßt, waren die literarischen Übersetzungen eher freie Übertragungen denn Übersetzungen im strengen Sinn. In der zweiten Periode, von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts, wurden die Übersetzungen überwiegend von Linguisten verfaßt und waren daher eher sprachzentriert und haben stilistische Aspekte weitgehend ignoriert. In der dritten Periode schließlich, am Ende des 20. Jahrhunderts, hat die Zahl der Literaturübersetzungen im eigentlichen Sinne des Wortes radikal zugenommen. Größere Leserkreise als bisher haben Zugang zu samischer Literatur. Da das Erlernen der samischen Sprache schwierig ist, benutzen allerdings bis heute einige Übersetzer Rohübersetzungen.

Im zweiten Kapitel entwickeln wir einen übersetzungssemiotischen Ansatz, der nicht normativ sondern deskriptiv ist. Wir stellen nicht objektive Kriterien auf, sondern wir versuchen, alle relevanten Komponenten, die am Übersetzungsprozeß teilnehmen, zu systematisieren. Die folgende Abbildung zeigt unser System.

Auf der elementaren Ebene der Übersetzung analysieren wir die *Vorbedingungen* für den Zeichenprozeß der Übersetzung. Wir haben hier die folgenden drei Komponenten:

- a) btT = der bezeichnete Text (Quelltext);
- b) bdT = der bezeichnende Text (Zieltext);
- c) iT = der interpretierte Text (rezipierter Zieltext).

Auf der narrativen Ebene analysieren wir die erste Realisierung dieser Zeichenkomponenten des Übersetzungsprozesses, wie sie sich in einer konkreten Situation manifestieren. Hier haben wir die folgenden Isotope:

- I/1 = das Quellisotop [Subjekt1: Author, Objekt1: Text, Prozeß1: der kreative Prozeß zwischen S1 und O1];
- I/2 = das interpretierte Quellisotop [S2: Leser, O2: Text, P2: der Prozeß der Interpretation zwischen S2 und O2];
- I/3 = das Zielisotop [S3: Übersetzer, O3: übersetzter Text, P3: der kreative Prozeß zwischen S3 und O3];
- I/4 = das interpretierte Zielisotop [S4: Leser, O4: übersetzter Text, P4: der interpretative Prozeß zwischen S4 und O4].

Auf der Diskursebene analysieren wir die Manifestation der Isotope in Zeit und Raum. Dabei ist es wichtig, folgende vier bestimmenden Kontexte im Auge zu behalten:

1. sK = den situationalen Kontext;
2. kK = den kulturellen Kontext;
3. ieK = den intertextuellen Kontext;
4. iaK = den intratextuellen Kontext.

Um unseren theoretischen Ansatz zu prüfen, benutzen wir Beispiele von samischer Dichtung. Dabei haben wir Beispiele aus allen Perioden gewählt und zwar aus dem 17., dem 18., dem 19. und dem 20. Jahrhundert.

Das dritte Kapitel gibt Textanalysen eines längeren samischen Gedichts von Nils-Aslak Valkeapää in Übersetzung ins Ungarische, Finnische und Norwegische. Es war besonders interessant zu sehen, wie das intertextuelle Netz einiger Passagen in den Übersetzungen realisiert wird. Aufgrund seines subjektiven Charakters – die Übersetzung ins Ungarische wurde von der Autorin dieser Arbeit selber angefertigt – gibt das dritte Kapitel einen anderen, tiefen Einblick in den Übersetzungsprozeß.

Unsere Übersetzungsanalysen zeigen die folgenden Merkmale samischer Dichtung auf:

- es werden häufig Elemente aus oraler Überlieferungstradition gebraucht,
- es gibt Anklänge an das Genre des Joik,
- häufiger Gebrauch von Appositionen,
- die Bedeutung von innerem Rhythmus,
- unvollständige syntaktische Einheiten.

Um diese Eigenheiten zu übersetzen, muß der Übersetzer auf der einen Seite sich an die Folklore in der eigenen Sprache erinnern, auf der anderen Seite muß er die Eigenheiten der originär samischen Dichtung in der Übersetzung bewahren.

Die Innovation der vorliegenden Arbeit besteht nicht nur in dem Aufbau eines übersetzungssemiotischen Systems sondern auch in der übersetzungszentrierten Analyse samischer Dichtung. Wir denken, daß diese Arbeit erst der Anfang zu einer tiefergehenden Analyse von Übersetzungen, speziell aus dem Samischen, ist.

ÖSSZESÍTETT BIBLIOGRÁFIA

TANULMÁNYOK

- AIKIO, S.–AIKIO-PUOSKARI, U.–HELANDER, J. (1994): *The Sami Culture in Finland*. Lapin Sivistysseura, Helsinki
- ALBERT S. (1982): Critica. WILSS, WOLFRAM (Hrsg.): Semiotic und Überstzen, Tübingen. 1980. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32, p. 219–222.
- ALBERT S. (1988): *Az ekvivalencia mint fordításméleti kategória*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Szeged
- ALBERT S. (1994): Lehet-e objektív kritériumokat adni egy fordítás értékeléséhez. *Átváltozások*, 2, p. 81–88.
- ALBERT S. (1999): A fordításméletek tudományfilozófiai alapjairól. *Fordítástudomány*, 1, p. 12.
- ÁTÁNYI, I. (1941): Kahden vanhimman tunnetun lappalaisen runon vaikutus maailman kirjallisuuteen. *Virittäjä*, 55, p. 110–122.
- BARCHUDAROV, L. (1979): *Sprache und Übersetzung*. Progreß, Leipzig
- BARTENS, H.-H. (1989): *Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache*. Buske Verlag, Hamburg
- BÄCKMAN, L.–HULTKRANTZ, A. (1985): (ed.:) Saami Pre-Cristian Religion. Studies on the oldest traces of religion among the Saamis. *Stockholm studies in comparative religion*, 25, Almqvist & Wiksell International, Stockholm
- BEDE A. (1981): Egzotikus barátaink. In: BART I.–RÁKOS S. (szerk.): *A műfordítás ma*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, p. 451–464.
- BENJAMIN, A. (1989): *Translation and the Nature of Philosophy*. Routledge, London
- BENJAMIN, W. ([1921] 1980): A műfordító feladata. (Ford. Tandori D.) In: *Angelus Novus: Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Magyar Helikon, Budapest, p. 69–86.
- BJØRKLUND, I. (1985): *Fjordfolket i Kvænanger. Fra Samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*. Universitetsforlaget AS., Tromsø–Oslo–Bergen–Stavanger
- VAN DEN BROECK, R. (1985): Verschuivingen in de stilistiek van vertaalde literaire teksten. *Linguistica Antverpiensia*, 22.
- DERRIDA, J. (1994): Bábel tornyai. (Ford. Flaisz E.) *Pompeji*, 4, p. 98–133.
- DOMOKOS J. (1995a): A számi költészet története dióhéjban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 2, p. 171–179.

- DOMOKOS J. (1995b): A nagy medve. Megjegyzések a legújabb finnugor népköltési antológiáról. (recenzió) *Néprajz és Nyelvtudomány*, 30, p. 189–196.
- DOMOKOS J. (1996): Jojka, jojkavers, versjojka, vers a számi költészetben, valamint ezek fordítási problémái. In: JANURIK T.–MÉSZÁROS E. (szerk.): *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. Szeged, p. 63–69.
- DOMOKOS J. (1997a): Indigenitude. Some Preliminary Exploration. In: PÉNTEK J. (szerk.): *Szöveg és stílus*. Kolozsvár, p. 148–152.
- DOMOKOS J. (1997b): A fordító karneválja. (Recenzió: Oittinen, R. 1995. Kääntäjän karnevaali. Tampere.) *Néprajz és Nyelvtudomány*, 38, p. 335–342.
- DOMOKOS J. (1998): Saamen runoudesta ja sen kääntämismahdollisuuksista. *Folia Ungarica*, 9, p. 57–66.
- DOMOKOS J. (1999): A számi irodalom története rénszarvasnyomokban. *Filológiai Közöny*, 8, p. 42–55.
- DOMOKOS J. (1999/2000): V. Hirvonen: Sámeeatnama jienat. Sápmelaš nissonabálgis girječállin. *Ural-Altäische Jahrbücher*, 16, p. 271–276. Recenzió
- DOMOKOS P. (1972): *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DOMOKOS P. (1975a): A finnugor népek költészete. In: HAJDÚ P. (szerk.): *Uráli népek*. Corvina Könyvkiadó, Budapest, p. 273–291.
- DOMOKOS P. (1975b): Lapp népköltészet és irodalom. In: DOMOKOS P. (szerk.): *Medveének*. Európa Könyvkiadó, Budapest, p. 243–250.
- DOMOKOS P. (1977): A fiatal írásbeliségű uráli népek szépirodalmáról. In: DOMOKOS P. (szerk.): *Uralisztikai olvasókönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 253–261.
- DOMOKOS P. (1978): Lapp irodalom. In: HAJDÚ P.–DOMOKOS P. (szerk.): *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 343–348.
- DOMOKOS P. (1985): A fordítás és műfordítás kérdései a gyakorlatban (a rokon nyelvek irodalma egymás közti fordításának néhány példája). In: *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 264–291.
- DONNER, O. (1876): *Lappalaisia lauluja*. Suomalainen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- EVEN-ZOHAR, I. (1990): Polysystem studies. *Poetics Today*, 11/1, p. 268.
- FERNANDEZ, M. M. J. (1987): *Le Discours des Sames – oralité, contrastes, énonciation*. Paris
- GASKI, H. (1991): ...nu gárvois girdilit... Sámi girjjálašvuoda oahppogirji. Davvi Girji O. S., Karašjok
- GASKI, H. (1997): (ed.): *Sami culture in a New Era. The Norwegian Sami Experience*. Davvi Girji. O. S., Karašjok
- GORLÉE, D. L. (1994): Semiotics and the Problem of Translation: With special reference to the semiotics of Charles S. Peirce. *Approaches to translation*, 12.
- GRANQVIST, K. (1987): Harmoni som fötts under bar himmel. *Vbl.*, 233.
- GREIMAS, A. J. (1970): *Du sens. Essais sémiotiques*. Larousse, Paris

- HAETTA, O. M. (1992): *The Sami, Indigenous People of the Arctic*. (Trans. Gurhold, O. P.) Davvi Girji O. S., Karašjok
- HAJDÚ P. (1978): Lappok. In: HAJDÚ P.–DOMOKOS P. (szerk.): *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 334–343.
- HALLIDAY, M. A. K.–HASAN, R. (1985): *Language Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Victoria: Deakin University Press, Geelong
- HATIM, B.–MASON, I. (1990): *Discourse and the Translator*. Longman, London
- HERMANS, Th. (1985a): Introduction. In: HERMANS, Th. (ed.): *Translation Studies and a New Paradigm*. Croom Helm., London, p. 7–15.
- HERMANS, TH. (1985b): (ed.): *Translation Studies and a New Paradigm*. Croom Helm., London
- HIRVONEN, V. (1990): *Saamelainen folklore*. Kézirat. Finnugor Tanszék, Helsinki
- HIRVONEN, V. (1994): Morsijanjojusta nykyriikkaan. In: KULONEN, U.-M.–PENTIKÄINEN, J.–SEURAJÄRVI-KARI, I. (eds.): *Johdatus saamentutkimukseen*. Tietolipas 131. Helsinki
- HIRVONEN, V. (1996): The Sami Woman. What She Writes And What Is Written About Her. *Femina Borealis*, Oulu, p. 143–149.
- HIRVONEN, V. (1999): *Sámeeatnama jienat. Sápmelaš nissona bálggis girječállin*. DAT. Finnül: *Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 725, Helsinki
- ILIA M. (1994): „Su questa terra desolata...”: antologia di poesie ungheresi del Novocento. red. e note: Mária Farkas, trad. de Bartolo, S. JATE Kiadó, Szeged, p. 3–6.
- ITKONEN, E. (1977): Finnország lapp írói. In: DOMOKOS P. (szerk.): *Uralisztikai olvasókönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 262–271.
- ITKONEN, T. I. (1948): *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, I–II. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki
- JAKOBSON, R. ([1959] 1989): On linguistic aspects of translation. In: CHESTERMAN, A. (ed.): *Readings in Translation Theory*. Oy Finn Lectura Ab, Helsinki, p. 53–61.
- JÁVORSZKY B. (1991a): *Észak-Európa kisebbségei*. Magvető Kiadó, Budapest
- JÁVORSZKY B. (1991b): Kolmen maan risteyskessä. Mietteitä saamelaisten asemasta. (Trans. Launonen, H.) *Parnasso*, 7, p. 358–391.
- JENNY, L. (1991): A forma stratégiája. (Ford. Sepsi E.) *Helikon*, 6, p. 23–50.
- JOHANSEN, I. D. (1993): *Dialogic Semiosis*. Indiana University Press, Bloomington
- KELLETAT, A. (1982): Brautlied. Kuldnsadz mein Ren. *Trajekt*, 2, p. 107–122.
- KÉPES G. (1976): Korszakváltás és műfordítás. In: *Az idő körvonalai. Tanulmányok az ősi és modern költészetéről*. Európa Könyvkiadó, Budapest, p. 397–428.
- KERESZTES L. (1980): Lappok (számik). *Alföld*, 31, p. 87–88.

- KERESZTES L. (1982): Számi (lapp) költészet Svédországban. *Filológiai Közöny*, 28, p. 528–539.
- KERESZTES L. (1983): A számi (lapp) költészet. In: KERESZTES L. (szerk.): *Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, p. 507–521.
- KERESZTES L. (1988): Zur Lappologie in Ungarn. *Ann. Univ. Sci. de Rolando Eötvös nom. Sect. Lingu.*, 19, p. 167–172.
- KERESZTES L. (1994): A jojka. In: NAGY K. (szerk.): „Hét határon hallik húros daru hangja”. *Morzsák az uráli nyelvcsaládhoz tartozó népek irodalmából és életéről*. Magánkiadás, Budapest, p. 235.
- KIISKINEN, J. (1992): Rumpu ja kuva. *Nuori Voima*, 6, p. 16–17.
- KLAUDY K. (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica, Budapest
- KORHONEN, M. (1980): *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 370.
- KORHONEN, M. (1988): The Lapp Language. In: SINOR, D. (ed.): *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. Brill, Leiden, p. 41–57.
- KORPIJAAKKO, K. (1989): *Saamelainen oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa*. Juristförbundets-förlag, Helsingfors
- KOSKINEN, A. (1998): *Toiminnan välttämättömyys ja mahdollisuus. Pohjoissaamen modaalisten ilmausten semantiikkaa ja syntaksia*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 231.
- KOVÁCS M. (1984): A lapp irodalom kutatásának problémái. *Studia Uralo-Altica*, Supplementum 2, p. 61–75.
- KOVÁCS M. (1990): Der Dichter als geistiger Anführer des Volkes in der lappischen Literatur. *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum*, VII, 5. p. 78–82.
- KRISTEVA, J. (1974): *Révolution du langage poétique*. du Seuil, Paris
- LAKÓ Gy. (1988): *Chrestomathia Lapponica*. Tankönyvkiadó, Budapest
- LARSSON, L.-G. (1992): Gemeindelappen und Schweden. In: HONTI, L.–HAHMO, S.-L.–HOFSTRA, T.–JASTRZEBSKA, J.–NIKKILÄ, O. (eds.): *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum*. Amsterdam
- LECKIE-TARRY, H. (1995): *Language and Context. A Functional Linguistic Theory of Register*. Pinter, London–New York
- LEHTOLA, E. (1991): Words and Silence. *Books from Finland*, 1, p. 31–36.
- LEHTOLA, V-P. (1992): Taiteilijan unissa elää saamenkansan sielu. Valkeapään runoepos vihdoin suomeksi. *Kaleva*, 170, p. 25.
- LEHTOLA, V-P. (1994): *Saamelainen evakko, rauhan kansa sodan jaloissa*. City-Sámit, Vaasa
- LEHTOLA, V-P. (1995): Saamelainen taide. In: SAVOLAINEN, M. (ed.): *Marginaali, keskusta, kirjallisuus*. Kirjallisuudentutkijan seuran vuosikirja, 47, Helsinki, p. 36–74.
- LEHTOLA, V-P. (1997a): *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*. Gummerus, Jyväskylä

- LEHTOLA, V.-P. (1997b): *Saamelainen ääni. Saamen Radio 1947–1997*. Gummerus, Jyväskylä
- LEVÝ, J. (1963): *Umení prekladu*. Zelenzný, Praha. Németül (1969) *Die literarische Übersetzung*. (Trans. Schamschula, W.) Athenäum Verlag, Frankfurt am Main–Bonn
- LEVÝ, J. (1967): Translation as a decision making process. *To Honour Roman Jakobson*. Vol. II. The Hague Mouton, p. 1171–1182.
- LINDKJØLEN, H. (1995): *Samenradioens mor*. Katharine Johnsen. Davvi Girji. O. S., Karašjok
- LOTZ, J. (1986): Metric Topology. In: SEBEOK, TH. (ed.): *Style in Language*. Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, p. 153–148.
- LUKKARI, R. M. (1967): Gå ráhkisvuodas juoigastan. *Samefolket*, 5, p. 99–100.
- LUNDMARK, B. (1992): Bæi'vi mánnu nástit. Sol- och mánkult samt astrala och celesta föreställningar bland samera. Umeå. *Acta Bothniensia Occidentalis*
- DE MAN, P. (1994): Walter Benjamin A műfordító feladata című írásáról. (Ford. Király E.) *Átváltozások*, 2, p. 65–80.
- MANKER, E. ([1938] 1950): *Die Lappische Zaubertrommel. Eine Ethnologische Monographie*. I–II. *Acta Lapponica*, 6.
- MIKOLA, T. (1993): *Der Kampf der Lappen um die Förderung der nationalen Kultur*. *Specimina Sibirica*, 8, p. 105–114.
- NICKEL, K. P. (1990): *Samisk Grammatikk*. Universitetsforlaget, Berlings, Helsinki
- NICKUL, K. (1970): *Saamelaiset kansana ja kansalaisena*. Berlings, Helsinki
- NIDA, E. (1952): A problem in the statement of meanings. *Lingua*, 3, p. 121–137.
- NIELSEN, K. (1979): II. kiad. *Lappisk (Samisk) Ordbok*. Lapp Dictionary. I–V. Universitetsforlaget, Larvik
- OITTINEN, R. (1995): *Kääntäjän karnevaali*. Taju, Tampere
- PENTIKÄINEN, J. (1987): The Shamanic Drum as Cognitive Map. In: GOTTHO, R.–PENTIKÄINEN, J. (eds.) *Mythology and Cosmic Order*. *Studia Fennica*, 33, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- PENTIKÄINEN, J. (1995): *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 596. Németül (1997) *Die Mythologie der Saamen*. (Trans. Bartens, A.) Berlin
- PUSZTAY J. (1976): A lappok szépirodalma. *Filológiai Közlöny*, 22, p. 215–224.
- RYDING, H. (1993): *The End of Drum-Time. Religious Change among the Lule Sami*. Uppsala University, Uppsala
- SAMMALLAHTI, P. (1998a): Saamic. In: ABONDOLO, D. (ed.): *The Uralic Languages*. Routledge, London–New York, p. 43–96.
- SAMMALLAHTI, P. (1998b): *The Saami Languages*. Davvi Girji. O. S., Karašjok

- SAPORTA, S. (1986): The Application of Linguistics to the Study of Poetic Language. In: SEBEOK, TH. (ed.): *Style in Language*. Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, p. 82–93.
- SCHEFFERUS, J. (1673): *Lapponia id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio*. Frankfurt. Finnül (1963) *Lapponia*. (Trans. Itkonen, T.) Karisto, Hämeenlinna
- SEURUJÄRVI-KARI, I.–KULONEN, U. M. (1996): (eds.): *Essays on Indigenous Identity and Right*. University Press, Helsinki
- STANKIEWICZ, E. (1986): Linguistics and the Study of Poetic Languages. In: SEBEOK, TH. (ed.): *Style in Language*. Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, p. 69–76.
- TAMÁS I. (1998): A lapp jojka kutatásának története. Módszertani fejtegetések. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 39, p. 179–196.
- TANDORI D. (1981): Megkésett diplomamunka. In: BART I.–RÁKOS S. (szerk.): *A műfordítás ma*. Gondolat Kiadó, Budapest. p. 656–671.
- TIRKKONEN-CONDIT, S. (1986): *Empirical Studies in Translation. Textlinguistic and Psycholinguistic Perspectives*. Joensuu Yliopisto, Joensuu
- TIRKKONEN-CONDIT, S.–CONDIT, S. (1989): (eds.): *Empirical Studies in Translation and Linguistic*. Joensuu Yliopisto, Joensuu
- TIRKKONEN-CONDIT, S.–LAFFING, J. (1993): (eds.): *Recent Trends in Empirical Translation Research*. Joensuu Yliopisto, Joensuu
- TONSTAD, P. L. (1988): *Urbefolkninger i Nord*. Davvi Media. O. S., Kárásjohka
- TOURY, G. (1986): Translation: A cultural-semiotic perspective. In: SEBEOK TH. (ed.): *Encyclopedic Dictionary of Semiotics. Approaches to Semiotics*, 73, p. 1111–1124.
- TÖTÖSY DE ZEPETNIK, S. (1995): Towards a Taxonomy for the Study of Translation. *Meta*, XL, 3, p. 421–444.
- VALKEAPÄÄ, N.-A. (1984): Saamelastaiteesta. *SČS doaim.*, 44, p. 51–64.
- VALLE, E. (1993): *Approaches to Literary Translation: Theory and Practice*. Reserch Sem. University, Turku
- WIDSTRAND, C. O. (1964): Lapp Reindeer Terminology. A collection of Horn Terms from Karasjok, Norway. In: FURMAN, A.–LAGERCRANTZ, S.–NESHEIM, A.–WIDERGREN, G. (eds.): *Lapponia*. Studia Ethnographica Upsaliensia. XXI. p. 334–357.
- WIKLUND, K. (1906): *Lapparnas sang och poesi*. W. Schultz, Uppsala
- WILSS, W. (1980): (ed.): *Semiotik und Übersetzen. Kodikas*, 4. Tübingen

NÉPKÖLTÉSZETI ÉS SZÉPIRODALMI MŰVEK

- Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet.* (1983): KERESZTES L. (szerk.) (Ford. Bede A.) Európa Könyvkiadó, Budapest
- Beyond the Wolf Line. An Anthology of Sámi poetry.* (1996): (Transl. Sammallahti, P.–Selbourne, A.) Making waves, Guildford
- Čuotnamat.* (1987): ed. Simma, L. S. – Solbak, A. – Utsi, J.O., Sámeskuvlastivra, Johkamohkki
- Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák. I–II.* (1984): Domokos P. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest
- In the Shadow of the Midnight Sun. Contemporary Sami Prose and Poetry.* (1996): ed. Gaski, H. trans. Thorstensson, E.–Thorstensson, R.–Nordström, L.–Sammallahti, P.–Bjorhovde, G.–Salisbury, R.–Gaski, H. Davvi Girji O. S., Karašjok
- PALTO, K. (1997): *Beštoriin.* Gielas, Ohcejohka
- Lapin runot.* (1979): ed. Paasilinna, E. WSOY, Porvoo
- Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre.* (1975): ed. Domokos P. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Napfél és Éjjél. Válogatás a finnugor népek népköltészetéből.* (1972): (Ford. Képes G.) Európa Könyvkiadó, Budapest
- Šiella I. Máilmmegirjjálašvuodas.* (1986): ed. trans. Näkkäljärvi, O.–Sammallahti, P. Davvi Media
- Šiella II. Divttat Máilmmegirjjálašvuodas.* (1992): ed. trans. Sammallahti P. Davvi Media.
- Skábmatalak.Tuulia kammoksessa. Sabmelaš kirjjalašvuoda antologija.* (1974): ed. trans. Aikio, S.–Itkonen, E.–Sammallahti, P. Otava, Helsinki
- The Great Bear. A Thematic Anthology of Oral Poetry in the Finno-Ugrian Languages.* (1993): ed. Honko, L. – Timonen, S. – Branch, M. trans. Bosley K. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 533, Pieksämäki
- TURI J. (1973): *A lappok élete.* (Ford. Erdős I.) DAT, Budapest
- VALKEAPÄÄ, N-A. (1985): *Ruoktu váimmus.* DAT, Munkedalas
- VALKEAPÄÄ, N-A. (1988): *Beaivi, Áhcázan.* DAT, Vaasa
- VALKEAPÄÄ, N-A. (1992a): *Aurinko, Isäni.* (Trans. Sammallahti, P.) DAT, Vaasa
- VALKEAPÄÄ, N-A. (1992b): *Solen, min far.* (Trans. Gaski, H.) DAT, Vaasa
- VALKEAPÄÄ, N-A. (1997): *Nap, Édesapám.* (Ford. Domokos J.) Q. E. D., Budapest
- VALKEAPÄÄ, N-A. (1998): *Sun, My Father.* (Trans. Salisbury, R.–Nordström, L.–Gaski, H.) DAT, Vaasa
- VALKEAPÄÄ, N-A.–KOTILAINEN, E. (1992): *Beaivi, Áhcázan. Jietnagovadas. I–IV.* DAT.

FORDÍTÓK SZERINT

- BÁN A. (1911): A nap fia. In: HEINRICH G. (szerk.): *Egyetemes Irodalomtörténet, IV.* Franklin, Budapest, p. 161–162.
- BEDE A. (1983): A Nap fia. Pissa Passa. In: KERESZTES L. (szerk.): *Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet.* Európa Könyvkiadó, Budapest
- DOMOKOS J. (1997): *Nap, Édesapám.* Q. E. D., Budapest
- GASKI, H. (1992): *Solen, min far.* DAT., Vaasa
- GASKI, H.–NORDSTRÖM, L.–SALISBURY, R. (1996): My home is in my heart... In: GASKI, H. (ed.): *In the Shadow of the Midnight Sun.* Davvi Girji O. S., Karašjok, p. 121–122.
- GASKI, H.–NORDSTRÖM, L.–SALISBURY, R. (1998): *The Sun, My Father.* DAT., Vaasa
- HALÁSZ I. (1882): Päiven parne'. Pišša Pašša pardne. *Nyelvtudományi Közlemények, XVI,* p. 170–179.
- KÉPES G. (1972): A Nap Fia. Pissa Passa fia. In: *Napfél és Éjjél. Válogatás a finnugor népek népköltészetéből.* Helikon Könyvkiadó, Budapest, p. 319–329.
- SAMMALLAHTI, P. (1992): *Aurinko, Isäni.* DAT., Vaasa

A Numi-Tórem Finnugor Alapítvány az ELTE Finnugor Tanszéke oktató és kutatómunkájának támogatására jött létre. Az alapítvány segítségével teszi lehetővé az Urálsztikai tanulmányok és a Budapesti Finnugor Füzetek című tanszéki sorozatok kiadását.

A Numi Tórem Finnugor Alapítvány közhasznú tevékenységet folytat, ezért számára a személyi jövedelemadó 1%-a átutalható, illetve az anyagi támogatást nyújtó magánszemélyeknek és cégeknek adókedvezményre jogosító igazolást adhat ki.

Az alapítvány bankszámlaszáma:

10200830-32318760

Adószáma:

18060243-1-43

Segítségét előre is köszönik az alapítók.

Megvásárolható tanszéki kiadványok:

Urálisztikai tanulmányok:

2. Bereczki emlékkönyv (Bereczki Gábor 60. születésnapjára) 300 Ft
Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, PUSZTAY JÁNOS
Budapest, 1988. 405 p.
5. Zsirai Miklós emlékkönyv. Születésének 100. évfordulója alkalmából 200 Ft
Szerkesztette: HAJDÚ PÉTER
Budapest, 1992. 183 p.
8. Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére 900 Ft
Szerkesztők: KISS GABRIELLA, KLIMA LÁSZLÓ
Budapest, 1998. 392 p.
9. 125 éves a budapesti finnugor tanszék 800 Ft
Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, CSEPREGI MÁRTA
Budapest, 1998. 225. p.

Budapesti Finnugor Füzetek:

4. DOMOKOS PÉTER: *Négy tanulmány (három ráadással)* 240 Ft
Budapest, 1996. 58 p.
5. JANURIK TAMÁS: *Az észti nyelv alapjai (oktatási segédanyag)* 180 Ft
Budapest, 1997. 31 p.
6. JANURIK TAMÁS: *A szölkup nyelv alapjai (oktatási segédanyag)* 180 Ft
Budapest, 1997. 31 p.
7. HONTI LÁSZLÓ: *Az ugor alapnyelv kérdéséhez* 300 Ft
Budapest, 1997. 63 p.
8. NAGY KATALIN: *Kellenek a szárnyak, míg tart az út
(Juvan Sesztalov hatvanéves)* 400 Ft
Budapest, 1997. 107 p.
9. ALEKSZANDR FEOKTYISZTOV: *A moksa-mordvin nyelv alapjai* 350 Ft
(oktatási segédanyag) Budapest, 1999. 68 p.

10. RÉDEI KÁROLY: *Őstörténetünk kérdései (A dilettáns nyelvhasználatról)* . 300 Ft
Budapest, 1998. 68 p.
11. BEREZKI ANDRÁS: *A finn történelemről magyarul megjelent művek bibliográfiája 1997-ig* 400 Ft
Budapest, 1999. 56 p.
12. KLIMA LÁSZLÓ: *Finnugor történeti chrestomathia I.* 400 Ft
Budapest, 1999. 76 p.
13. Vikár Béla-bibliográfia. Összeállította és szerkesztette: TERBÓCS ATTILA 800 Ft
Budapest, 1999. 72 p.
14. MÉSZÁROS EDIT: *Az erza-mordvin nyelv alapjai* 800 Ft
(oktatási segédanyag) Budapest, 2000. 78 p.
15. DOMOKOS JOHANNA: *A számi költészet fordíthatóságáról* 900 Ft
Budapest, 2000. 92 p.

A kiadványok megvásárolhatók az ELTE Finnugor Tanszékének könyvtárában
(1052 Budapest, V., Piarista köz 1.)
kizárólag kölcsönzési időben.